

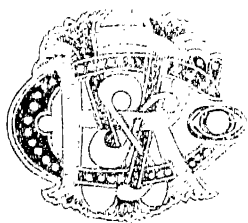
ఆంధ్ర వీరులు.

(రెండవ భాగము)

గ్రంథకర్తలు:

శ్రీ షాద్రిరమణకవులు

శతావధానులు.

వల్లీషర్మ:

పేంకటరాంఅండ్ కో.,
హాక్ ఆఫీసు, ఏలూరు. బ్రాంచి, బెజవాడ.

బెజవాడ వాణీ ముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రింపబడినది.

సర్వస్వాధ్యక్షుడు.]

1928

[వెల రు. 0-12-0

విషయసూచిక

పుటలు

ప్రీతిక	i-iv
1 మాధవవర్మ	1-48
2 విష్ణువర్ధనుడు	49-57
3 రుద్రదేవచక్రవర్తి	58-82
4 కన్నమదాసుడు	82-96
5 వేమారెడ్డి	96-106
6 హరిహరరాయలు-బుక్కరాయలు			...	106-121
7 అనపోతనాయుడు		121-152
8 సాళ్య సరసింహరాజు...		152-161
9 సోమనాదిరెడ్డి	162-182
10 విజయరామరాజు	182-194

పీఠిక.

శ్రీశేషాద్వైతమణికవులురచించిన ఆంధ్రీవీరుల చరిత్రమును జూచితిమి. అటువంటి సువ్రసిద్ధ కవీశ్వరులు వ్రాసిన గ్రంథములకు బీఠికవ్రాయు నధికారము మాకేమాత్రమును లేదు. నిరర్గళధారగవారు బాటించు చరిత్రావాహిని తరతరములబాలురకు బాలికలకు జ్ఞానప్రదాయిని యగుగాకయని పరమేశ్వరుని బ్రార్థింతుము. ఆంధ్రీదేశ చరిత్రమును గథలమూలముగ బాఠకులకు సుబోధమగునట్లు గావించనెంచిన యుద్యమ మెంతయు శ్లాఘనీయము. అట్టి యుద్యమమును సాగించుటకు డోడ్డుసినందులకు వేంకటరామ్ కంపెనీవారిని, యాంధ్రీదేశ మెన్నటికిని మఱువలేదు. మనవారికి ఆత్మ చరిత్రజ్ఞాన మత్యల్పముగనున్నది. ఇప్పటి S. S. L. C. చదువులో హిందూ దేశ చరిత్ర వ్రతనమునకు ఆంధ్రీచరిత్ర వ్రతనమునకు వలయునంత యవకాశములేదు. మన చరిత్రజ్ఞానములేకుండ B. A. పరీక్షలోను తీర్ణులగుటకు వీలులేర్పడి యున్నది. ఇట్టి సందర్భముః మనచరిత్రకు సంబంధించిన కథల చదివియైన దానిజ్ఞానమున సంపాదించ గలుగుటకు ఈలాటిపుస్తకము లాధారములు కాగలవు. ఇవి IV, V తో VI ఫారములలో Non-detailed వ్రతనముగ్రంథములుగ నేర్పరచుట కెంతయు ననుకూలములుగ నున్నవి. వీనిని పాఠశాలలప్రధానోపాధ్యాయులు, S.S.L.C. Board వారు నామోదించి కవుల యుద్యమమును గంపెనీవారి యుత్సాహమును సాగింతురుగాత మని యెంచుచున్నాము.

హిందూ హైస్కూలు,

బంధరు,

1927.

వారణాసి శ్రీనివాసరావు,

ఎం. ఏ. (అనన్య) ఎల్. టి.

ప్రీతి క .

సహృదయులారా !

ఆంధ్రవీరులను పేరుతోఁ జరిత్రవిషయికమగు వీరకథలతోఁ బ్రథమభాగము కొన్నిమాసముల క్రిందటఁ బ్రచురించియుంటిమి. విద్యాభిమాను లాగ్రంథమును మిగుల నాదరించి సదభిప్రాయముల నొసంగిరి. భాషావిదులగు నుపాధ్యాయులు మా యుద్యమమునెడ నభిమానించి యున్నత తరగతులకుఁ బఠనీయగ్రంథముగా నేర్పఱచి మాకెంతయుఁ దోడ్పడిరి. ప్రజాభిమానమును గుర్తించి యీరెండవ భాగమును గూడ సుత్సహముతోఁ బ్రచురింపఁగలిగితిమి.

సాధారణముగాఁ జరిత్రగ్రంథములందుఁ జరకాలము వికలరాజ్యమేలిన రాజులచరిత్రములె విపులముగాఁ గానవచ్చుచుండును. రాజులచరిత్రముతోఁబాటు రాజ్యస్థాపకుల చరిత్రముగూడ మనకుఁ బఠనీయముగాన నీరెండవభాగమున రాజ్యస్థాపకుల చరిత్రమునకె యుచితస్థాన మొసంగితిమి. ఆంధ్రరాజుల చరిత్రము చాలవఱ కగమ్యముగా నున్నది. పురాణగ్రంథములందలి యాంధ్రరాజ వంశములకుఁ జరిత్రములందలి యాంధ్రరాజులకు సంబంధములు కలువఁబడుటకుఁ దీవ్రయత్నములు జరుగుచున్నవి. ఆంధ్రవాఙ్మయమునందును శాసనలిపియందును, పూర్వచరిత్రములందును అపూర్వాంశ

ములు పరిశోధకులు కనిపెట్టచున్నారు. ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వము నిలువజెట్టు కొనుటకు సహసృభంగుల సర్వతోముఖముల ఆంధ్రులు యత్నించుచున్నారు. ఈ శుభావసరమునఁ గళాశాల లందును ఉన్నతతరగతులందును జరుపుకొను బాలుర శాంధ్రీదేశాభిమానము ఆంధ్రీభాషాభిమానము గావించుట కుపకరించుననియే యీ చరిత్రగ్రంథములు వ్రాయ నారంభించితిమి. ప్రమాణ గ్రంథముల నుండియు శాసనముల నుండియు నిం దుదాహరింపఁ బడిన వీరచరిత్రములకు విషయ సంగ్రహణము గావించితిమి. మొదటి నుండి మే మభిమాన ముతోఁ జేయు 'పరిశోధనము శాసనవతనముగూడ సీగ్రంథ రచనమున కెంతయు సహాయకారి యయ్యెను. కాశతీయ పద్రీదేవుఁడు, అనసోతనాయకుఁడు, సోమనాధి రెడ్డి మున్నగురుల చరిత్రములకు వయ్యుఁ జరిత్రాంశములు కొన్ని మేము చేయుచున్న నిజమురాష్ట్రపరిశోధనమున లభించినవి. రెడ్డి రాణి పత్రికలో శ్రీ సురపురపు ప్రతాపరెడ్డి బి. ఏ., బి. ఎల్. యు వ్రాసిన సోమనాధి యను విలువగల వ్యాసమునందలి గావములు కొన్ని యిందలి సోమనాధి చరిత్రము నందుఁ జేర్చితిమిగాన వారికిఁ బ్రత్యేకించి కృతజ్ఞుఁ డెలుపుకొనుట యవసరము. దేశ మిపుడు పంచమసంఘము నాదరించుచున్నది. అస్పృశ్యతానివారణమునకు, పంచమోద్ధరణమునకు మిగులఁ బాలుపడు చున్నది. పూర్వము పంచమ సోదరు

కొందిన యభ్యున్నతికిఁ దార్కాణముగా నిందుఁ బలనాటి
యలలోఁ జేకొందిన కన్నమనాయని చరిత్రమును సేకరించి
యీ గ్రంథమునందుఁ జేర్చితిమి.

ఆంధ్రుల పూర్వ చరిత్ర మగాథముగా నున్నది.
కన్నంతలో నసమగ్రభాగములు మెండు. కథాయావముగా
భిరువితోఁ బరిపె వీలగు నాదర్శ పురుషుల జీవితసారముల
గ్రంథమున జతపరచితిమి. వ్రథమభాగమువలె నీ ద్వితీయ
భాగముగూడఁ బ్రహదరణశాత్ర మయ్యెనేని మేము
సన్మతము. ద్వితీయ ముద్రణము నాటి కిందలి దొనంగు
లున్న సవరించుకొని నిర్దుష్టము గావించు కొందుము.
సృక్మతము దేశసేవగావించు విజయనగరము, గద్వాల,
వెంకటగిరి, బొబ్బిలి, పితాపురము, మున్నగు సంస్థానములగ
స్థాపకులగు రాజుల చరిత్రముగూడ నిందు సేకరించితిమి. 2
మరాఠరాజు స్వతంత్రాభిరతులగు విజయనగర రాజులలో
గడపవాడు. ఈయన కార్యదీక్ష, స్వాతంత్ర్యోత్సాహ నిరుఁ
మానములు. అనపోతనాయకుడు వేంకటగిరి, పితాపురము,
జటపోలు, మైలవరము, బొబ్బిలి సంస్థానముల మూలపురు
షుడు. ఈమహావీరుని జీవిత ముద్రేకకరముగ నుత్సాహకర
ముగా నుండును. గద్వాల సామ్రాజ్య నిర్మాతయగు సోమ
నాద్రి యవనరాజులకుఁ బ్రబలప్రత్యర్థి; స్వాతంత్ర్యము కాపా
డుకొని దేశీయకళలఁ బోషించిన వీరచూడామణి. ఈ గ్రంథ

మునం దుదాహరింపఁ బడిన పదిమందివీరులలో నీమువ్వరి రాజ్యములుమాత్రము నేటి కాంధ్రజాతీయతకు దృష్టాంతముగ నిలిచియున్నవి. మిగిలిన యేశ్వరచరిత్రము కేవలచరిత్ర శరణ్యముగా నున్నది.

కొలఁదికాలములో మూడవ భాగముగూడఁ బ్రాచీన రింపనున్నారము. అందుఁ బెద్దాపురము, వనపర్తి, ఆత్మ కూరు, బొబ్బిలి మున్నగు రాజ్యములను బాలించిన పూర్వ రాజుల చరిత్రములు వ్రాయఁదలంచితిమి. ఆంధ్రవీరులకు సవిమర్శమగు తొలిపలుకు వ్రాసి గ్రంథప్రశస్తికిఁ గారకులైన బందరు హిందూహైస్కూలు ప్రధానోపాధ్యాయుగు బ్రహ్మశ్రీ వారణాసి శ్రీనివాసరావు వంతులు ఎం. ఏ., ల్. టి. గారియెడఁ గృతజ్ఞులము.

ఈగ్రంథములు వ్రాయుటలో మమ్ము మిగులఁబ్రోత్సహించుటయెగాక ముద్రించి యవిరకాలమున వ్యాప్తికిఁ దెచ్చిన వేంకటరాం అండ్ కో, బెజవాడవారు కృతజ్ఞతాపాత్రులు.

ఇట్లు భాషాసేవకులు,

నం ది గా మ, }
1—8—1927. }

శ్రీమాద్విరమణకవులు,
శతావధానులు.

మిగుల బేరుప్రతిష్ఠల గాంచెను. సోమరా జీతనికుమారుడు. ఇతఁడు పరాక్రమమున నాంధ్రరాజ్యాధినేతలకు సర్వవిధంబుల సాటివాఁడై ప్రత్యర్థుల ననేకులజయించి రాజ్యము మిగుల సభి వృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి కందారములో శత్రుజనాభేద్యముగ నొక గొప్ప కోటఁగట్టించి తండ్రికాలముకంటె దనకాలమున నైశ్వర్యము సభివృద్ధిలోనికిఁ గొనివచ్చి పరాక్రమైకజీవనుఁడై ధర్మ పరిపాలనము గావించుచుండెను. ఆంధ్రదేశమునకుఁ జెందిన కొంత భూభాగము నీతఁడు నిరంకుశముగఁ పరిపాలించుచుండఁ దోడివారలకుఁ గన్నెఱ్ఱ జనింపసాగెను. వీరవర్మఁడగు సోమ రాజు దైవమును దక్క తదన్యని లెక్కనేయక పగవాఁడను నాడు లేకుండఁ బరిపాలించుచుండెను.

సోమరాజునకు సామంతులుగ నున్న రాజులు కొందఱు నూయాపర్వలై స్వతంత్రముగ వర్తింప నిచ్చుగించి యాకాల మన బలవంతుఁడుగ నున్న కటకపరిపాలకు నాశ్రయించి సోమరాజుపైఁ గత్తిఁగట్టిరి. దురాశాపీడితుఁడగు కటకపరిపాలకుఁడు క్రమక్రమముగా మాటఁతీయదనంబుచే సోమభూపాలుని సామంతుల వంగఱు లోఁగొని యంతఃకలహముల సభి వృద్ధి జేయుచుండెను. సోమరాజు కొంతకాలమునకుఁ గటకేశ్వరుని దురంతమును గ్రహించి సామంతుల నందఱు సామదానోపాయములచే లోఁగొని కటకేశ్వరుని వంచనోపాయము లతో వంచింది యాతని విషయమునఁ గనుగఱిగి మెలఁగు

చుండెను. తన ప్రయత్నము వ్యర్థమగుటచే నెటులేని సోమ రాజును వంచించి పానిరాజ్యము లోగొనవలయునని నిశ్చయించుకొని కందారరాజ్యము నెటుల చుట్టడింప వీలగునాయని చిరకాలమునుండి కటకేశ్వరుడు తీవ్రప్రయత్నములు చేయుచుండెను. సోమరాజు చారులవలనను ఇంగితవేదులగు పరిజులవలనను గటకరాజు తలంపు సమగ్రముగ నెఱింగి బలంబుల సభివృద్ధిగావించుకొని శత్రుజనభీకరముగ వర్తించుచుండెను. ఉభయుల హృదయములలో సంతాకలహము పెచ్చురిల్లి దినదినాభివృద్ధి గాంచుచుండెను. సోమరాజు కటకేశ్వరుని దురంతములు వినివిని చేయునదిలేక సమానుడగునాతని నెటులేని వంచంపవలయునని తీవ్రముగ బ్రయత్నము చేయుచుండెను. సామంతులయభిప్రాయములు సరళముగ నుండకుంట చే నెటుపోయిన నెటువచ్చునో యని సోమరాజు తనకై తాను సంగ్రామమున కేగు ప్రయత్నమును మానుకొని ప్రత్యర్థియే యెత్తివచ్చిన యాత్మసంరక్షణముగావించుకొనఁదగినంత బలమును వహించి వర్తింపసాగెను.

సోమరాజు గోవులయందు మిగుల భక్తివిశ్వాసముగలవాడగుటచే సామంతులవలనఁగూడఁ గప్పముక్రింద గోవుజేకొని విశాలమగు తన కాసనంబుననుంచి మిగులఁ గూమితోఁ దిలకించుచు సంరక్షణమునకై పెక్కండ్రు పరిపాకుల నియోగించి ప్రేమింపసాగెను. ఆకాలమునఁ గల రాజు

లలోఁ బశుధనమున సోమరాజులు బొలిన భూపాలకుండు
 తేడయ్యెను. గోదావరీతీరమందలి సారవంతములగు నరణ్య
 ములలోఁ గడుపాట మేసి సాయంసమయమున లేఁగలకై
 యంబాయనియటచుచు నేతెంచు గోకదంబును సోమరాజును
 నాతని ధర్మపత్నియు మిగులఁ బ్రేమతోఁ దిలకించుచుందురు.
 సోమరాజునతి సిరియాలదేవి. ఈదంపతులు సంతానహీను
 లగుటచేఁ దమ లేఁగదూడలనే బిడ్డలుగ భావించి ప్రేమతో
 నిరంతరముఁ దిలకించువారు. కాలవశమున ననావృష్టి
 దోషముచే గోదావరి ప్రాంతములయందలి యరణ్యములలో
 గోకదంబుమునకుఁ జాలేనంత పచ్చిక లభింపదయ్యెను. పశు
 వుల దుఃస్థితికి సోమరాజు మిగుల విచారింపి పుత్రిపుత్రికా
 జననమునకు మాటుగఁజూచు తన ప్రేమపాత్రమగు నాలమంద
 లను విధిలేక కందార రాజ్యమునకు సరిహద్దులలోనున్న తమ
 యడవులలో జలము, తృణము సమృద్ధిగా నున్నటుల విని
 యటకు సాయుధులగు భటులతోఁ గూడఁ బంపించెను. సోమ
 దేవరాజు నా జ్ఞ శిరసావహించి పశుపరిపాలకు లా గోకదం
 బును నవార్షికలు జాగరూకతతోఁ దిలకించుచు దుష్టమృగ
 ములవలన నెట్టి యపాయము రాకుండునటులఁ జూచుచుండిరి.
 అసూయాసర్పదష్టుడగు కటకేశ్వరుఁడు సరిహద్దులలో సోమ
 దేవ భూపాలుని గోకదంబ మున్నటుల చారులవలన నెఱింగి
 సోమరాజులు సాధింప నవకాశము లభించినదని మిగుల నానం

దించి యొకానొక దినమున సైనికబలముతో బయలుదేరివచ్చి
పశుపాలకుల నందఱు శిక్షించి వారల వృక్షమూలములకు
బంధించి గోకదంబము నంతయుఁ దన దొడ్డికి దోలించెను.
కొన్నిగోవు లా నందఱికి బెదరి కందారణాజ్యము త్రోవఁ
బట్టెను. పశుధనము నంతయు సైనికులు కటకముఁ జేర్చికొని
సరిహద్దులను దాటి మేపినందులకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించితి
మనియు, శక్తిసామర్థ్యములున్నచో నీ యాలమందలఁగానిపో
వచ్చుననియు సోమభూపాలునకుఁ గటకేశ్వరుం డొక సందేశ
మును రాయబారులచేఁ బంపించెను.

అంతకంటె ముందు గోరాజములు, తరువాతి పశుపాల
కులు, కందారమునకుఁ జేరినవిమ్మట సోమరాజు పశుపాలకులఁ
గాంచి పశువు లిటుల భిన్నభిన్నముగ గాఁ గతమేమని
ప్రశ్నింపఁ గలరూపు నెఱింగించిరి. కటకేశ్వరుని దుశంతము
ఁబ్రతికి ఫలరూపమునకు వచ్చిననని సోమరాజు కోవద్దప్రతిఁ
బ్రతిక్రియ యొజింపుచుండు సమయమునకు నతనిచేఁ బంపఁ
బడిన రాయబారులు వచ్చి సందేశవత్తిక నొసంగిరి. సామో
సాయముతో నిక ఫలములేదనియు సంగ్రామమునఁగాని
కార్యఫలము తేలదనియు సోమరాజు నిశ్చయము గావించు
కొని యా భటులకుఁ గొలదికాలములో సంగ్రామమునకు
వచ్చి గోకదంబముతోఁబాటు గటకేశ్వరునిగూడ బంధించి
కేనున్నాడనని ప్రత్యుత్తరము వ్రాసి యొసంగి సైనికుల

నందలు సమావేశపడి విరిగిన విషయము నంతయు నివేదించి స్వామిభక్తి పరాయణులు, శూరవర్షులు నగు సైనికుల నందఱ యుద్ధమునకు సిద్ధముకండని యాజ్ఞాపించెను.

సోమరాజు నాజ్ఞ సుగ్రీవుని యాజ్ఞ నంటి దగుటచే విశ్వాన పాత్రులగు నా సైనికులందఱు సంగ్రామమున తోయితులైరి. శుభ ముహూర్తమున తన రాజ్యమును గీర్తివర్మయను తన మంత్రియధీనము గావించి యుచితబలములతో సోమరాజు కటకమునకు బయలు వెడల సంగ్రామ భేరి మ్రోగించెను.

కటకేశ్వరుడు రాయబారుల వలన సోమరాజు కడన మునకు రానున్న యంశము గ్రహించి సాటి రాజన్యులను సాయము రండని లేఖలు వ్రాసి పంపెను. వలువురు రాజులు బలములతో వచ్చి కటకేశ్వరునకు సాయపడిరి. రాను రాను కటకేశ్వరుని బల మమితమయ్యెను. సోమవర్మ సామంతులలో బలువురు స్వామిద్రోహ బుద్ధితోఁ బ్రత్యర్థులై కటకేశ్వరునకు బలములతోఁ దోడ్పడిరి. బల సంపన్నుడైన కటక పరిపాకరుడు తనస్థితికి సోమరాజుస్థితికిఁ గల వ్యత్యాసము గ్రహించి తానును వెంటనే విజయ భేరి మ్రోగింప భయము కాజ్ఞాపించెను. నియత కాలమున నిరువురు రాజన్యులు సంగ్రామము నిశ్చయించి కొనిరి. కటకేశ్వరుని బలమంతయు దుర్గమున సురక్షితముగ నుండి సంగరము ఘోరముగఁ గావించుచుండ

సోమరాజు సైన్యము విలయమునకు జంకి పగతురయంప
తాకుల లెక్కచేయక ముందునకు రావొడంగెను. కొంత
సేపటికి సోమరాజు సైనికు లడుగడుగునకు రక్తప్రవాహ
ముల గల్పించుచు గోటదరిసి ద్వారముల భేదింప సాగిరి.
దృఢతరములగు ద్వారములు పగులవయ్యెను. కోటలో
నుండి బురుజుల మీదనుండి ప్రత్యర్థి సైనికులు ద్విగుణి
తో తాహముతో నాయుధములతో సోమరాజు సైనికుల నురు
మాడుచుండిరి. దుర్గముననుంటచే గటకేశ్వరుని సైన్యము నుర
క్షితముగ నుండెను. నిలువ నీడలేక బహిరంగముగ నున్న సోమ
రాజు సైన్యము పలుచ బడెను. అపజయవిహ్నములు సోమ
రాజునకు సారె సారెకుఁ గానరాఁ దొడంగెను. హితబృంద
మంతయుఁ బ్రత్యర్థులుగా మాటి కటకేశ్వరునకు సాయ పడెద
రని యాతఁడు కలనైన తలంపఁ దయ్యెను. కటకదుర్గము
వెక్కుచేదర దయ్యెను. కోటలోని సైనికులు నాశయంతో
ములు, బల్లెములు చేతఁగొని చుట్టునుమూగియున్న కందారపు
సైనికుల నందఱు జాలవఱకు నురుమాడిరి. కటకేశ్వరుఁ
డొక యున్నతమగు బురుజునెక్కి సంగ్రామము నంతయుఁ
బరిక్షించి సోమరాజుధుర్బలస్థితియు సైనికుల వినాశము
నెఱింగి వెంటనే తన సైనికుల నందఱు ద్వారములఁ దెఱచి
బయటకు వచ్చి హతశేషమైయున్న ప్రత్యర్థి సైనికుల ముట్ట
దీపుడని యాజ్ఞాపించెను. కాలయమునకుఁ దీసిపోని యా

కటకేశ్వరుని భటులు కోటనుండి బయటకువచ్చి యొక్క-మాటు
 కందార సైనికుల నురుముచేయ సంకల్పించిరి. వరిస్థితు
 లన్నియు విషమముగా నుండుటయు విజయము ప్రత్యర్థుల
 యెడఁ గానవచ్చుటయుఁ దలంచి చేయునది లేక సోమరాజు
 వెంటనే తన సైన్యమును ప్రత్యర్థులు ముట్టడింపక ముందే
 కందారమునకుఁ బోవ నాజ్ఞాపించి విధిలేక తానును మరలి
 పోయెను. సోమరాజు సైన్యము మిగుల నిరుత్సాహముతో
 మఱలి కందారము తోవఁబట్టెను. జయపజయములు
 దైవాధీనము లనుట యదార్థము. కటకేశ్వరుని సైన్యము
 మిగుల సుత్సాహముతో బయలు వెడలి వచ్చెను. దుర్గము
 చుట్టును రాసులు రాసులుగఁ బీనుంగులు నిండిపోయెను.
 సోమరాజు, నాతని సైన్యము కందారముతోవఁ బట్టినటుల
 గ్రహించి కటకేశ్వరుఁ డానందించి విజయకేతనము నెత్తించెను.
 కటకేశ్వరుఁడు విజయోత్సవముల మిగుల వైభవముతోఁ
 గావించి తోడిరాజన్యుల గౌరవించి వంపుచుఁ గొలఁది
 కాలములోఁ గందారరాజ్యముపైకి దండు వెడలవలయునని
 యు బలములతో సర్వసిద్ధముగ నుండవలయుననియుఁ బేరు
 పేరువరుసల సేనానులకుఁ దెల్పి వీడ్కొలిపి తాను సంగ్రామ
 ప్రయత్నములు గావించుచుండెను.

సోమరాజు హతశేషమగు స్వల్ప బలముతో మిగుల
 విచారముతో నిజనగరముఁ జేరెను. మంత్రులు, పౌరులు

సోమభూపాలున కెదురేగి నమస్కరించి గతమునకు విచారింప బనిలేదనియుఁ గట కేశ్వరుని వధింప నుపాయముల నరయుద మనియు ననేక విధములఁ దెల్పిరి. వీరవత్సయగు సిరియాల దేవి నాయకున కెదురేగి వికసితకుసుమదామము కంఠమున నలంకరించి పాదములఁ గడిగి శిరమునఁ జల్లుకొని “రాజన్యా! గెలుపోదులు మానుషములు కావు. ప్రయత్నమునకు మాత్రము పురుషకారము కావలయును. కంఠమునఁ బ్రాణమున్నంతవఱకు ద్వేషమును మఱువమేని విజయము సాధించుట దుష్కరకార్యము కాఁజాలదు.” అని పౌరుషవాక్యములతో నాయకుని నుద్బోధించెను. సోమరాజు పరాభవ మెఱుంగని వీరచూడామణి. ఆంధ్రదేశమును శాంతిమంతముగఁ బ్రజాసుకూలముగ ధర్మబద్ధముగఁ బరిపాలించిన ధర్మరాజు. కట కముదరి గడించిన యవజయ మాతని హృదయమర్మముల భేదించెను. రాజు మందిరమున చేరినదాది యాతని హృదయమును నిట్టిదని నిర్వచింపరాని విచారము ముట్టపించెను. బుద్ధి నిలుకడఁ దొలంగెను. ఈయాందోళనములో మునింగి సోమరాజు రాజ్యస్థితిగతులఁ బరిశీలింప మానెను. ధర్మమూర్తులగు మంత్రులే విశ్వాసముతో రాజ్యపరిపాలనము నెట్టి లోపము లేకుండ జాగరూకతతోఁ గావింపసాగిరి.

సోమరాజు చింతాజ్వర పీడితుడై ఆలోచనా నముద్రమున మునింగి దరితెలియక తన్నుకొనుచుండెను. కందార

రాజ్యమును మునుముందుఁ బరిపాలింపఁదగిన వంశాంకురమా లేదు. ప్రత్యర్థియా! బలవంతుడై హృదయ శల్యమువల్లఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. ఆందోళనమున స్తబ్ధముగ నున్న యాత నిహృదయము కరవ్యము నిర్ణయింప నేరదయ్యెను. కటకేశ్వరు డేనాఁడై త్రివచ్చునో యను యోచన యతని హృదయ మును గలఁచివేసెను. సిరియాలదేవి తన వీరోచితోపక్షములచే నాతని చిత్తవృత్తి చాలవఱకు సవరించి మఱల సంగ రాభిముఖునిగావింప సహస్రభంగులఁ బ్రయత్నము చేసెను. సోమరాజు వీరపత్ని యుద్బోధనము శిరసావహించి కొంతకాలమున కమితమగు బలమును సమకూర్చుకొని కటకేశ్వరునిపైకి బయలువెడలెను. అంతకుమున్నె కందారమునకుఁ బ్రయాణ మగుచున్న కటకేశ్వరుఁడు మార్గశుభ్యముననే సోమభూపాలు కునిబలములతోఁ బ్రతిఘటించి పోరాడెను. రెండుమాసములు ధయసైన్యములకు సమమగు సంగ్రామము జరిగెను. ఇరువారు గులయందుఁ బేరునకెక్కిన వీరులనేకులు నశించిరి. కటకరాజు న్యూనకు నాహారవస్తువులు, ఆయుధములు, సైనికులు, కావలసినంత ధనము కటకమునుండి వచ్చుచుండెను. సోమరాజున కట్టి సహాయము తటస్థింపదయ్యెను. కందారము మిగుల దూరముగనుటచే నట్లనుండి మంత్రులెట్టి సహాయము నాయవసరం రాజన్యవకు చేయజాలరైరి. గ్రీవాచార వశమున సోమరాజు సైన్యమున కాహారవస్తువులైపోయెను.

సైన్యము పలుచబారెను. దేవుఁడునైతము ప్రతికూలుఁడై
యవజయఫలము చవిచూప నిశ్చయించెను. మఱల సోమ
రాజు పరాజయము నొందెను.

జలాశయమున మకరీందుగిని బల మతిశయించి నటుల
స్థానమహత్వముచే కటకేశ్వరుని బలము దినదినాభివృద్ధి యగు
చుండెను. సోమరాజు పరాజయముతో గృహముజేరి, సంగ్రా
మముపై జీవితము నాధారపఱచుకొనుట లాభదాయకము.
గాదని యనుభవముచే గ్రహించి తన రాజ్యమునందలి ధర్మ
పురి, మంత్రకూటము, కాశేశ్వరము, లోనగు గ్రామముల
లోనున్న సర్వశాస్త్రజ్ఞులగు బ్రాహ్మణోత్తముల రావించి
వారల నందఱ నుచితవిధి కౌరవించి కటకేశ్వరుడు గావించిన
గోధనావహరణమును సవినయముగ విన్నవించి గోధనమును
మఱలఁ గొనివచ్చి విరోధిని బంధింపఁగల సత్పుత్రుఁడేవుణ్ణ
కర్మములు గావించిన జనించునో యానతిండని వేడుకొనెను.
బ్రాహ్మణులు పెద్దయుఁబ్రొద్దుయోజించి శాస్త్రములఁబఠింపింపి
తొల్లి దశరథమహారాజు గావించిన పుత్రైకామేష్ఠివంటి వ్రత
రాజము వేటులేదని విన్నవించిరి. రాజు మిగుల నానందించి
వలయు వస్తుసంభారమునంతయు సంగ్రహించి రాజబంధుభ
లను సామంతులను సర్వజ్ఞులగు బ్రాహ్మణోత్తములను రావొ
ప్రతిదీక్ష వహించి తన ధర్మపత్నితో యాగవేదిక నలంకరి
చెను. అగ్నిహోత్రుఁడు సుముఖుఁడై ప్రజ్యలించెను. అ

కూలగంధమై మారుతము వీచెను. భూతవాతము సోమభూ
 పాలుని దీక్షకు దానధర్మములకు మిగుల నానందించి స్వస్తి
 వాచకములు గావించుచుండెను. ఇంత యనరానివైభవమున
 వ్రతము ముగిసెను. అనంతరము సమాగతులగు నందఱు నర్హత
 ననుసరించి సత్కరించి వారి వారిదేశములకుఁ బంపెను. దైవా
 నుగ్రహమున సిరియాలదేవికి నెలమనలెను. పౌరు లాశుభవర్త
 మానము గ్రహించి రాజ్యమున నెడతెగకుండ నుత్సవములు
 గావించిరి. సోమరాజు మితలేని సంతనమున ననేక ధర్మకార్య
 ములఁ గావించెను. రాజ్యమునందంతటను శుభచిహ్నములు
 నిబిడీకృతములై విరాజిల్లెను. శుభప్రదర్శనములచే రాజన్యఁడు
 పౌరులు పరాజయచింత దిగనాడి భావ్యభ్యుదయ నూచకమగు
 రాజకుమార జననమునకై యెదురుచూచుచుండిరి. శుభోదయ
 మునకై యెదురుచూచుచుండుటచే రాజన్యఁడు, పౌరులు
 సమాత్యాదులు కటకేశ్వరుని వలన రానున్న విపత్తులను లక్ష్య
 ముఁ జేయజాలరైరి. సమయము నెఱింగి వేఁగులవాండు
 కందారమునకు భిక్షుక వేషముతోఁ బ్రవేశించి రాజ్యరహస్య
 ములు గ్రహించి కటకమున కేగి సైనికుల విశ్రాంతియు
 రాజ్యమునఁగల శుభోదంతము కందారనాయకుని నిర్భీతవర్త
 నము తమ యేరికకు నివేదించి మఱ్ఱడికిది మంచిసమయమని
 ప్రోత్సహించిరి. సంగ్రామ ముహూర్తమునకై యెదురుచూ
 చుచున్న కటకేశ్వరుఁడు మిగుల నానందించి సైన్యములనన్నింటి

పతికాలమున నాయితము గావించి బలములను సమకూర్చి,
 కందారరాజ్యముపై కీ జతురంగ బలములతో దాడివేడలేను.
 దురదృష్టవశమున నీ వర్తమానము సోమరాజు గ్రహింపజాలఁ
 దయ్యెను. ఆతని బలములన్నియు ననాయత్తములై యుండెను.
 సంగ్రామమునకుఁ గటకరా జంతస్వల్పకాలములో నెత్తి
 వచ్చునని యతఁడెఱుంగడు.

ఆకస్మికముగ నేలయూనినట్లున్న కటకేశ్వరుని సైన్యము
 కందారమును ముట్టడించి విజయదుందుభి మోగించెను.
 రాజును మంత్రులు తహతహపడి చేయునదిలేక పౌరులలోఁ
 గొందఱును నగరసంరక్షణమునకు నియోగించి సిద్ధముగ దైవవ
 శమున హస్తగతముగ నున్న కొలఁది సైన్యమునుగొని సంగ
 రమునకుఁ బయనమైరి.

కటకేశ్వరుని బల మమితముగా నుంటవలనను సోమ
 రాజు సంగ్రామము జరుగునని తలంచి యుండక పోవుటవ
 నను జయాపజయములు ఊహములో బహిర్గత మయ్యెను.
 కటకేశ్వరుని సైనికులు విచ్చలవిడిగా విజృంభించి బురుజు
 కైఁగి బ్రాంకి ద్వారముల భేదించి పగతుర వధించి యనే!
 సాహస కార్యములు గావించ సాగిరి. సోమభూపాలునకు
 జయముపై నాన తొలంగెను. చేయునది లేక యంతఃపురమున
 కేగి తన ధర్మపత్నియగు సిరియాల దేవిని సందర్శించి
 జరుగుచున్న సంగ్రామమును గూర్చిన చరిత్రము నంతయు

నివేదించి 'వీరపత్ని! నా కడసారి యానవరిపాలింపు'మని వేడుకొనెను. సిరియాల దేవి భర్తృదైన్యవదనము ఖేద మోడములు తాండవింప సందర్శించి 'విధేయరాలనగు నన్నుఁ గూర్చి వేఱ యడుగవలయునా! మీ యాజ్ఞ పరిపాలించుటకు జీవితమునంతయు వ్యయముచేయుదును. ఆన తిం'డని సవినయముగ వేడుకొనెను. కొంతసే పా పుణ్యదంపతులు నిశ్శబ్దముగ నూఱుకుండిరి. వారి హృదయములు నిస్తరంగ సీరాకరమువలె శాంతి తరంగములతో నావరింపబడి భావనా ప్రపంచమున లీనమయ్యెను. ప్రత్యర్థు లొనరించు విజయభేరి భాంకారములు స్వీయు లొనరించు హాహాకారములు వారి కానయమున వినఁబడవయ్యెను. ఇంతలో ద్వారమునుండి యొక వీరుఁ డుచ్చైస్వరమున "రాజన్య! ప్రత్యర్థులు పురమునఁ బ్రవేశించినారు. మన సైనికు లడ్డువడుచున్నారు గాని కృతార్థులు కాజాలరు. అంతఃపుర సంతక్షణ మావశ్యకమని మనవిచేయుటకై యరుదెంచితి" నని పల్కెను. అశనిపాతమునకుఁ దీసిపోని యావాక్య మిరువురి సంకల్ప సౌధముల నధోగతముగావించెను. సోమరాజు సిరియాలదేవిని సాదరముగా సందర్శించి 'వీరపత్ని! నీవు వీరమాతవు కావలయును. దైవానుగ్రహమున నీ గర్భమునందొక పవిత్ర తేజము ప్రవేశించి యున్నది. భారతయాభ్యుదయమున కది మిగులఁ దోడుపడఁగలదని ప్రతీతికాక యస్పదాదులు గూడ విశ్వసించి

యిన్నారు. ప్రతిపక్షులు కోటలో బ్రవేశించుటకు ముందు
 నీవాత్మ సంరక్షణము గావించి కొనుట విధి. అవజయము
 కొలఁదికాలములో మనల నావరింప నున్నది. మన నోముల
 పంటయగు నీభూణము కాపాడు కొనుట నీవిధి. ముందు నీ
 వీయంతఃపురమును దాటి విశ్వాసప్రాతులగు భృత్యుల
 గొని దేశాంతరములు చేరుము. ఏచెట్టుకిందనేని తలదాచు
 కొమ్ము. నీగర్భమున జనించు శిశువు మన కుభయులకే గాక
 పంశమున కంతటికిఁ బ్రతిష్ఠదెచ్చి పరమందుఁ బరాజయ చిం
 తతో నధోలోకమునకుఁ జేరనున్న మన యాత్మలకు శాంతి
 సూర్పుటకై కటకేశ్వరుని వధింపఁ గలఁడు. ఇది వేద వేదాంగ
 విదులగు బ్రహ్మజ్ఞుల వాక్యమని సోమరాజు తెలిపి యావః
 పూటలాడలేక పోయెను. సిరియాలదేవి హృదయము
 తారుమారయ్యెను. శుభచిహ్నముగ భావించి గర్భ
 రణమును గూర్చి యామె యెంత యానందించెనో
 యిపు డంత విచారవడవలసి వచ్చెను. భర్తతో సమానముగ,
 బరముజేర ననుకూలముగు సహగమనము గావించుటకు
 నాయమకు స్వతంత్రము లేదయ్యెను. నిరాశావృత మగు
 నాయమహృదయదృష్టికి బాహ్యప్రపంచమంతయు సంధికార
 బంధురముగాఁ గానరాఁ దొడంగెను. మాటుపలుకక సిరి
 యాలదేవి కసుల నీరుగార్చుచుఁ దల నేలకు వ్రాల్చి
 నిలిచెను. ప్రేమచ్ఛేదనము మిగుల కృపణ కార్యము. దంపతు

లాపేనుబంధము తెంచుకొన లేక చాలసేపు పరాధీనవృద్ధ యముతో వర్తించిరి. ఇంతలో ద్వారమునఁ బ్రతికూలసైనికుల యట్టహాసములు వినవచ్చుచుండెను.

సోమరాజు సానుకంపముగఁ బ్రియురాలిని సందర్శింపఁ జూచునంతట! సంగరరంగమునకుఁ బోవలసిన తరుణ మాసస్వ మైనది విజయముపై నాసలేదు. పగతురచేఁ జనిపోవుట నిశ్చయము. నీ సంతానముకొఱకుఁ బరమందున సైతము నాయాత్మ ప్రతీక్షించుచుండును. సహగమన మాచరింపఁ కుమునుమా!” యనిసంగరరంగమున కుఱుకఁబోయెను. సిరియ లడవి వృద్ధయము నీరయ్యెను. ఆయమ కనుగొలఁకులనుం దేడి దేడి యశువులు రాలుచుండెను. పెదవి కంపింపఁ పొగెను. శోకావేశభరమునఁ బ్రియుని గాఢముగఁ గౌగిలింపఁ కొని మైమఱచెను. వీరకర్మమున కుఱుకనున్న సోమరాజు కూడఁ జాలసేపు స్తబ్ధుడై యూఱుకుండెను. తరువాత సంగరరాత్మచేఁ బ్రాధితుడై పరవశురాలైన ధర్మవత్నిని మెల్లఁ దడలి రణరంగము ప్రవేశించెను. సోమరాజు సంగరరంగమునఁ బ్రవేశించుటఁగాంచి ద్విగుణీకృతమగు సాహసముతో భటుల మంత్రులు, పౌరులు వీరావేశమున ముందునకు దుమికి తిమింగిల సంచలనముచే సముద్ర మాక్షోభించునటులఁ గ కేశ్వరుని సైన్యము సోమభూపాలుని సైన్యపుఁ దాకిడిగలఁగిపోయెను. అసంఖ్యాక పదాతి పరివేష్టితమగు కటకే

కటకేశ్వరునకుఁ బ్రబలప్రత్యర్థినియగు సిరియాలదేవి నెవ్వఁ
చేరఁదీసి యవస్థలపాలగుట కియ్యకొందురు? అభిమానమువదలి
కటకేశ్వరుని శరణుగోరుట కాయమవవిత్ప్రహృదయ మంగీక
రించునా? సత్సంతానార్థియగు సోమరాజమాత్రము తన
ధర్మపత్ని కట్టియాజ్ఞ యొసంగలేదు. సిరియాలదేవికిఁ దలదాచు
కొన నెలవు కానరాదయ్యెను. ఎఱుకురాజను వరాక్రమశాలి
వరిపాలించు హనుమకొండకేగిన బ్రతుకవచ్చుచుగాదా యని
పరిచరులను వెంటఁగొని మాటుతోవలఁబట్టి కొలఁదికాలము
వకు హనుమకొండఁ జేరెను.

పరిచారకు లిరువురు సిరియాలదేవి నొకపాడువడిన
దేవళముచెంత నుంచి తా మెఱుకుదేవరాజు చెంతకేగి కటకేశ్వ
ర్వరుని దురంతమునంతయు నివేదించి గర్భభారాలన యగు
సిరియాలదేవి కాశ్చీయము నొసంగవలయునని సహస్రభంగులఁ
బ్రార్థించిరి. సహజభీరువగు నెఱుకురాజు కటకేశ్వరుని ధాటికి
వెఱచి తన రాజ్యమున నాయమనుంచుకొన వీలుకాదని ఖండి
తముగ బోధించెను. పరిచారకులు మిగుల దైన్యముగనున్న
యోమ జీవితచరిత్రము నంతయు నివేదించి ప్రసూతిపర్యంత
మైన నిత్యవసిడ వీరాజ్యమున నొసంగుమని వేడికొన విధిలేక
సోమరాజువలనఁ దానొందినలాభముల స్మరించికొని యంతః
పురములో నుండ వీలుగాదనియు గ్రామములో నెచటనేని
జీవితము గడుపుకొనుచో నభ్యంతరము లేదనియు నట్టకేల

కంగీకరించెను. పరిచారకులు సిరియాల దేవికి జదిగిన వృత్తాంతము నంతయు నివేదించి యామెను బ్రాహ్మణవిధికిఁ జేర్చిరి. గర్భ భారమునను గమనాయాసమునను గృశించి నడువ తేక నడువ తేక నడచుచున్న యాసీమంతిని విప్రవాటికలోఁ బ్రవేశించి బ్రాహ్మణోత్తముల నందఱు వేఱువేఱు సందర్శించి తన దీనచరిత్ర మునంతయు నివేదించి పరిచారకురాలిగ నేని యుంచికొని వట్టఁ ధన్వముఁ బెట్టుడని సవిచారముగఁ బ్రార్థించెను. రాజువలన నెట్టి మాటవచ్చునో యని యెవరు నాయమ కాశ్రయము నొసంగరైరి. కడకు మాధవశర్మయను నొక బ్రాహ్మణుఁడూ దయదలంచి యాయమను దన గృహమున జేర్చి గృహిణిచే నాయమ కాహారాదికములఁ గాలానుకూలముగ నొసంగఁ జేయుచు మిగుల ననురాగముతో భక్తివిశ్వాసములతోఁ బానును విచారించుచుండెను.

సిరియాల దేవికష్టము లింతతో నంతరింపలేదు. 'తగిలిన కాలే తగులును, నొగిలినకొంపయే నొగులు' నన్నట్లుల నాయమ నాపదలు మఱల మఱలఁ జుట్టుముట్టెను. కటకేశ్వరుఁడగు బల్లహుఁడు కందారరాజ్యము నాక్రమించి సోమరాజును తదనుచరులను బంధించి యంతఃపురము ప్రవేశించి రాజ్యకొఱకు వెడలెను. ఆయమ గర్భమందు దైవాంశసంభూతుఁ డభివృద్ధి నొందుచున్నట్లును నాతఁడు తన కేనాటికైన మారకుఁడనియు వినియుంటుండే గతవాలముతో నాగర్భము చేదింపనుంకించి

అంతఃపురము నంతయు గాలించెను. ఆతనికి నిజవర్తమానము తెలియదయ్యెను. రాణివాసమునందున్న పరిచారికలు ఘోరమగు మరణమునకు నియ్యకొనిరిగాని రాజ్యయుదంతము బహిర్గతము గావింపజాలరైరి. కడకుఁ బ్రాణభయమువలననో దురాశెవలననో సిరియాలదేవి హనుమకొండ కేగినదఁ కొందఱుపౌరులు నివేదించిరి. విజయకేశనము స్థాపించి కొందఱు సైనికులఁ గందారరాజ్యముననుంచి రాజ్యము జాగరూకతతో సంరక్షింప నియోగించి, తాను సవరివారముగ సిరియాలదేవి కొఱకై యన్వేషించుచు హనుమకొండకుఁ జేరి పురమీషమున విడిసి యెఱుకురాజునకు 'మీపురంబున సిరియాలదేవి యున్నటుల రూఢిగాఁ దెలిసినది ఓసంగుదువా! లేక సాగ్రామమునకు వత్తువా!' యని తన భటులచే బల్లహుడువాడవంపించెను. భయకంపితుడై యెఱుకురాజు మిగులఁ జంకించి సిరియాలదేవిని నేనెఱుంగననియు రాజధాని నగరమునెటనైననున్న మీపరిచారకులచే వెదకించి బంధించుచు నా యభ్యంతర మేమాత్రము లేదనియు నేనట్టి ద్రోహకార్యముగావించి యేకయాగ్రహమునకుఁ బ్రాత్రుండఁగాననియ బల్లహునకు వెంటనే వార్తంపెను.

ఎఱుకరాజు నిర్దోషియనియు సిరియాలదేవికిఁ దనకై తా నాశ్రియము నొసంగి యుండఁదనియు బల్లహుడు నిశ్చయించెను. అంతఃపురములో నుండి సంగ్రహించి తెచ్చి

సిరియాల దేవి ప్రతిచ్ఛందము బల్లహుడు తనభటుల కొసంగి
'యట్టి యాకారవిశేషములు గల యువతీమణి యీపురమున
నున్నది. రాజమందిరములు, రచ్చకూటములు, బ్రాహ్మణ
గృహములు, పఠనమందిరములు పరిశీలించి యెటనేనియున్నచో
బట్టితెచ్చిన యెడల గొప్ప పారితోషికము నొసంగుదు'నని
బల్లహుఁ డాజ్ఞాపించెను.

ఎఱుకురా జాత్మ సంరక్షణము నాశించి యంతకుమున్నె
చనువు నొసంగిన వాడగుటచేఁ బ్రతిబింబవటముఁ గొని
బల్లహుని భటులు స్వేచ్ఛగ సిరియాలదేవికొఱకు వీధు
లన్నింటిని గాలించిరి. ఎటఁగూడ వారు తలంచిన కాంతామణి
కానరాదయ్యెను. తుదకుభటులు మాధవశర్మ గృహమున
బ్రవేశించి యనుమానాస్పదముగనున్నదని సిరియాలదేవిని
బంధించి బల్లహునియొద్దకుఁగొనిపోయిరి. భయంకంపితురాలై
సిరియాలదేవి గడగడ వడఁకుచు విలపించు చుండెను.
బ్రాహ్మణవాటికలోని పిన్న పెద్దలందఱు నటజేరి యాతరుఁ
లెలాసమును జూచి నిలువున నీరైరి. రాజభటులు నిర్దయులై
యామెను రచ్చకీడ్చి లాగికొని పోవుచుండిరి. ఇంతలో నన
ఘ్నవేదిక నుండి లేచి విష్ణుశర్మ ముందునకు వచ్చి రా
జభటులఁ జూచి "అక్కటక్కటా! యెందేని యాయన్యాయము
కలదా! ఈయమ నాపుత్రి. గర్భవతియగుటచే మొన్ననే
కొనివచ్చితిమి. బలవంతముగలాగుకొని పోవుచుంటిరా? మీకు

స్వామ్యము వలదా?" యని కఠినముగ మందలించెను. నివ్వెట్ల పోయి చూచు చున్న బ్రాహ్మణాంగన లందఱు బ్రాహ్మణ హింసవలన మీరాజకుటుంబము చూపుమాయ గలదని శపింప సాగిరి. భటులు చెంతఁగల ప్రతిచ్ఛందముతో సిరియాలదేవి యాకృతిని నొకమాటు పోల్చిచూచి మాటు మాటాడక యాయమను లాగికొని పోవుచుండిరి. ఆగర్భశ్రీమంతురాలు, ఆసన్నప్రసవ—సుకుమారీ మణి, యగు సిరియాలదేవి దుస్థితికిఁ బిల్లలు గలవాఁడును దయాశాలియు నగు మాధవశర్మ మిగుల విచారము నొంది బల్లహుని కంఠ్య కాలమునకే యిట్టిబుద్ధులు పుట్టుచున్న వనుచుఁ జూచు చున్న బ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణీ జనమును వెంటఁగొని యూరిబయట విడిసియున్న బల్లహునిపాలికిఁ జొయెను.

దూరమునుండి బ్రాహ్మణ బృందము సంభ్రమముతో వచ్చువిధముఁ గాంచి బల్లహుఁడు లేచి పూర్వాచారానుగుణముగ వారికెదురేగి నమస్కరించెను. మాధవశర్మ యావంధనము పరిగ్రహింపక కోవరక్తాక్షుడై 'బల్లహ రాజన్య! నీ యధర్మములు కడుపు లోని చల్ల కదలకుండ ఎఱుకరాజధర్మ పరిఫాలనములోనున్న హనుమకొండ పౌరుల పైని గూడఁ బ్రసరింపఁ జేయ వలయునా! ఇందుఁడు లీలావతిని తాగికొని మృత్యువట్టుల నేపాపము నెఱుంగని నా యేకపుత్రి కను దుర్మార్గులుగ నీభటులు లాగికొని వచ్చు చున్నాడు.

గర్భభారాలన యగు నాయను మిగుల విచారము నొందు
చున్నది. బ్రాహ్మణబృంద మంతయు నీఘోరకార్యమునకుఁ
జొరించుచు నెల్లు గుంపులుగ వచ్చు చుండెనో చూడుము.
హృదయము లందఱకు రగులుకొనుచున్నవి. సాధుఘోష
తగులక మానదు. దూరము యోచించి కీర్తి ప్రతిష్ఠల నిలువఁ
జెట్టుకొని పాపాత్ము లగు భటుల దండించి నాపుత్రిక నొసం
గము లేదా మేమందఱును పాపయోపవేశము గావించి
యిటనే సంఘమరణము నొందుదుము. భారతఖండమున
నీ యపకీర్తి చిరస్థాయి కాఁగల దని మేఘ గంభీర స్వరముతో
బలికెను. ఇంతలో భటులు సిరియాలదేవిని బల్లహుని
చేత నిట్టి ప్రతిచ్ఛందము నొసంగిరి. బల్లహుని కేమియు
కోపదయ్యెను. బ్రాహ్మణుల కోపాక్తులు శ్రీవణదారణ
ములై చెలంగెను. సిరియాలదేవి శిరమువంచుకొని మొగ
మున గుడ్డ వైచుకొని విలపించెను. ఆసాధ్యమణి పాపకర్ము
డగు బల్లహుని కడకన్నులతోనైనఁ జూడమానెను. బల్ల
హుడు ప్రతిచ్ఛందము లోని యాకృతితో సిరియాలదేవిని
బొట్ట వీలుగాదయ్యెను. బ్రాహ్మణుల ఘోష మిన్ను ముట్టెను.
కొంతదూరమై కటకేశ్వరుడు నిలువఁబడెను.

సిరియాలదేవి మిక్కుటముగా విలపించు చుండెను.
కయను దీనపదనము బ్రాహ్మణోత్తముల పట్టుదలను మిగుల
భీష్మది పఱచెను. బల్లహుడు కొంచెము నే పాలోచించి

బ్రాహ్మణుల వాక్యముల భటుల వాక్యముల నాలించి నిశ్చయము తేల్చుకొనజాలక భూసురులం గాంచి 'యీయనును బ్రాహ్మణి యనుచుంటిరిగదా! సమీపముననున్న సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమున నీయము పెట్టునాహారమును భుజించెద లేని మీమాట విశ్వసించు' ననెను. యుక్తిశాలియగు మాధవశర్మ బల్లహునితో 'రాజన్యా! అది యొక గొప్ప పరీక్ష కాదు. సర్వ సిద్ధముగ నున్నారము. కాని యీయము గర్భవతి. గర్భవతి యొనంగు పక్షపదార్థములఁ బుచ్చుకొనుట బ్రాహ్మణ ధర్మములకు విరుద్ధము. మతమునకు వ్యతిరేకముగ నడువ వలయునని కూడ మీయభిమతము గాదు గాన యుపాయాంతరము నెఱిగింతు లేని యటులె యొనరింతు' మని విన్నవించెను. శాస్త్ర బద్ధముగనున్న మాధవశర్మమాటలకుఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పజాలక బల్లహుఁడు కొంచెముసేపు యోచించి యీమఁ యొనంగు నుచ్చివృథమగు క్షీరమును సిద్ధేశ్వరాలయమున బుచ్చుకొందులేని బ్రాహ్మణిగా భావించి వదలుట శక్తి యభ్యంతరము లే' దని తెల్పెను. బ్రాహ్మణులు మిగుల సంతోషించి యనాచార జన్మమగు కిల్బిషమును దమ తపోమహిమచేఁ జోగొట్టు కొనవచ్చునని నిశ్చయించి యందుల కియ్యకొనిరి. బల్లహుఁడు చూడకుండ సిరియాలదేవి శిరోవకుంఠ నముచే ముఖము నాచ్ఛాదించికొని పదార్థమును బ్రాహ్మణ జనమునకు వడ్డించెను. వారలందఱు నిరాటంకముగ నమ్ము

మనస్సని యా పదార్థమును స్వీకరించి సిరియాల దేవితో నిజ గృహములకు వెడలిపోయిరి.

బల్లహునిహృదయశెల్వ మటులనె యుండెను. సిరియాల దేవిగర్భనశిశువు తనమారకుండని యాతఁ డాగతానాగత వేడుల వలన వినియుండెను. అందుచే బల్లహునకు సిరియాలదేవిని సురించి బంధింపలేక పోతినేయను విచారము మెండయ్యెను. రాజభటులు సిరియాలదేవి యీమెయే యని చెప్పుచున్నను బ్రాహ్మణ శాపమునకు భయపడి బల్లహుఁడు చేతఁ జిక్కిన యవతిని బుద్ధిపూర్వకముగ వదలిపెట్టెను. ఆయమ సిరియాల దేవి యని నిర్ణయించుటకుఁ జాలి నన్ని యాధారము లాతనికిఁ జింప వయ్యెను. మాధవశర్మ తన కూతురనియుఁ బ్రసూతికిఁ గచ్చెననియు తొయిగ్రుద్ది వాదించు చుండ నాయమయే సిరియాలదేవి యని బల్లహుఁడెటుల సాహసించి వాకొనఁ గలఁడు! సిరియాల దేవి బహుళః సహగమనముఁ గావించి యుండు నేమో యనుకొని వెదకి వెదకి వేసారి కొలఁది కాలమునకు బల్లహుఁడు కటకము చేరెను.

పులిసోటనుండి లేడికూన బయటఁ బడినటుల దైవవశ మున బల్లహునిబారినుండి సిరియాలదేవి బయటఁబడిన మెటనే మాధవశర్మ యామెను మిగుల సంతోషముతోఁ దవ యింటికిఁ గొనిపోయి యధావిధి సుత నిర్వశేషముగఁ దిలకింపుచుండెను. సాటి బ్రాహ్మణులందఱు హర్షించి సహస్ర

హస్తములతో సిరియాలదేవి కువచారములు గావించుచుండిరి. గ్రహములన్నియు శుభస్థానములయందున్న యొకానొక పవిత్రసమయమున సిరియాలదేవి కొక మగవిన్నవాడు జనించెను. మాధవశర్మ మిగులఁ బ్రేమతో జాతకకృత్యములన్నియు నిర్వర్తింపజేసి యొక సుముహూర్తమున నామకరణ మహోత్సవముఁ గావింప సంకల్పించెను. సిరియాలదేవి మాధవశర్మను సందర్శించి వందనమాచరించి, “ఆర్యా! మీరు నాకుఁ బితృసములు. నేను సుతివతినై భర్తృసందేశమును బరిపాలింపఁ గలుగుట మీ యాశీర్వాచన ప్రభావముననే. దైవమైనను దేశికుఁడైనను మీరేకావున నాతనయునకు మీ పవిత్ర నామము గలసేవచ్చునటుల మాధవశర్మ యని నామకరణము గావించురేని నామస్మరణముచేతనైనఁ గృతజ్ఞత వెల్లడించు కొందునని సవినయముగ విన్నవించెను. మాధవశర్మ యెట్టి కేల కంగీకరించి యుత్తమోత్తములగు బ్రాహ్మణుల రావించి యాకుమారకునకు జాతకర్మలన్నియు విధిచోదితముగ నిర్వర్తించి మాధవశర్మయని నామకరణము గావించి యందఱచే వమోఘాశీర్వాదములం జేయించెను. శుక్లవక్ష మృపాకరుని మూఁఁగి యాకుమారుఁడు దినదినప్రవర్ధనమానుఁడై యుంటఁ గాంచి పుత్ర పుత్రికాశూన్యుడగు నా బ్రాహ్మణోత్తముడు మిగుల గౌరవముతోఁ జూచుచుండెను. దైవానుగ్రహమువలన మాధవశర్మ యమోఘాశీర్వాద ప్రభావమునఁ గుమారుఁడు పరిల్లసాగెను.

, మాధవశర్మ కుమారులకు స్వయముగా నైదవయేట
 శ్రీరాధ్యానముఁ గావించెను. మేధాశాలియగు నాకు మా
 దుఃఖ మిగుల బుద్ధికుశలతతో స్వల్పకాలములోనే సర్వశా
 స్త్రములు పఠించెను. అమోఘ విద్యాధురీణుఁడగు మాధవ
 శర్మ బోధన మహిమచే మాధవవర్మ కొన్నికొన్ని శాస్త్రము
 లో దేశికునకు సైతము సందేహములు తీర్చి సమర్థుఁడయ్యెను.
 సుయానుసారముగ గరిడిసాలలకేగి లక్ష్య విద్య నేర్చెను.
 వ్యూహనిర్మాణము, దుర్గభేదనము, కవచధారణము లోనగు
 సంగ్రామరహస్యములు స్వయముగానే యాతఁడు నేర్చికొ
 నెను. హనుమకొండ పురముననున్న దేవళములలోఁ బద్మాక్షీ
 వేద్యాలయము ప్రశంసాపాత్రమైనది. పద్మాక్షీ దేవి ప్రత్యక్ష
 చేపత. ఆయమ యనుగ్రహముచే నభీష్టసిద్ధి నొందని పౌరులు
 లేరు. దూరదేశవాసులు సైత మాయమ యనుగ్రహము
 నపేక్షించి యాలయప్రాంతమునఁ దవముగావించు నాచార
 మాకాలమునఁగలదు. మాధవవర్మ మాధవశర్మవలన నుపదేశ
 మైన మహా మంత్రరాజములు పురశ్చరణముఁ గావించుటకై
 శైలమీఖిలయందున్న పద్మాక్షీ నికేతనమున కేగి నిత్యముఁ
 గొంతకాలము కాలక్షేపముఁ జేయుచుండెను. స్థిరసంకల్పము
 గల మాధవవర్మ యొకనాటి సాయంత్రము యథావిధి
 పద్మాక్షీసముఖమున కొకఁడ యేగి ధ్యానమున మైమఱచెను.
 ఈసమయింద మేఘములూక్రమించి భూనభ్యంతరములు జల

ప్రవాహములతో నింసిపోవునటుల పెద్దవర్షము వచ్చెను. దిక్కటాహము లంధకార బంధురమయ్యెను. మాధవవర్మ యాప్రదర్శనములకు భయపడక నాటిరాత్రి యంత్రీయము వద్దాక్షి సమ్ముఖముననే గడువ నిశ్చయించి బీజాక్షరసంయక్తములగు మహామంత్రముల మేఘురవము శ్రుతిజేసికొని వరింపదొడంగెను. ధ్యాన నిశ్చలుడగు మాధవవర్మ హృదయ సిమితిమును బ్రళయకాల ఘనాఘన గర్జనములు గాని యేకాంతవాసము గాని భీమాంధకారస్తోమము గాని చలింపఁ జేయలేకపోయెను.

సమీపమున గుహలన్నియు జనస్తోమముచే నిబిడికృత్ములై యుండఁగాని స్థిరబుద్ధితోనున్న మాధవవర్మ కాయము తెలియదు. తెలిసికొనవలసిన యావశ్యకము సైతము లేదు. అవీరుని స్థిరబుద్ధికమెచ్చి వద్దాక్షిదేవి ప్రత్యక్షమై “కుమారా! నీ తపమున కానందించితిని. నీస్థిరదీక్షకు మెచ్చిగొంటిని. నీవు బాల్యమునుండియు బ్రాహ్మణధర్మముల యధాటితేటిన మాధవశర్మ గృహమునఁ బెట్టెఁగియుంటచే సహజముగ క్షత్రియధర్మములయందు బరిశ్రమ గావింపకున్నాడవు. నీజనకుఁడు బల్లహునితోఁ బోరాడి రణరంగమున నిహతుఁడయ్యెను. జననియగు సిరియాలదేవి నా నావస్థకులోనై తన వేకటిని గాపాడుకొని పసివాడగు నీక్షేమము నపేక్షించుచుఁ బరులపంచలలోఁ బడియున్నది. స్వరాజ్యమగు కందా

మున కీవేగనర్హుండవు. ఇదిగో ఖడ్గఘేటంబులను స్వీకరింపుము. దివ్యాయుధములగు వీని సహాయముచే నీవు విశాలమగు రాజ్యమును బాలించి పితృరాజ్యమును హరించిన కటకేశ్వరుని వధింపఁగల"వని యానతిచ్చి యంతర్ధానమయ్యెను.

మాధవవర్మ యవరమితానందభరితుడై యాఖడ్గఘేటకములఁ బరిగ్రహించి దేవీమూర్తికిఁ బునఃపునఃప్రణామముల నాచరించి యాలయమును వదలి బయటికి వచ్చెను. విశాలాకాశమున నావరించిన జలదములు విచ్చిపోయెను. సోముడాకాశమధ్యభాగమునఁ బ్రకాశించుచుండెను. అవ్యక్తస్వరములతోఁ గీటకములు రొదచేయుచుండెను. కల్మషజలముచే నావరింపఁబడిన పల్వలములతోఁ జంద్రునికిరణములు ప్రతిఫలించి యమోఘకాంతి నిస్తంద్రములై యలరారుచుండెను. మనోహరమగు నాప్రకృతిప్రపంచమును సవిమర్శముగఁ దిలకించుచు బద్మాక్షియనుగ్రహమునకు మిగుల నానందించుచు నట విశ్రమించెను. సమీప గుహాముఖమునుండి మనుష్యసంభాషణము విసవచ్చెను. మాధవవర్మ యదియు బద్మాక్షీనూహాత్మ్యముగా నూహించి యభయకరములగు నాయుధఘేటకములను గొని యా గుహాముఖమునఁ బ్రవేశించి నలుగెలంకులఁ దిలకించెను. ముందు కొందఱు గుంపుగా గూడియుండిరి. మాధవవర్మ వారినిజూచి "మీరెవరు? ఇటకు రాఁగతమేమి?" యని ప్రశ్నింప వారలందఱు తాము కందార వాస్తవ్యులమనియు సోమదేవుఁడు గతిఁ

చుటవలనను రాజ్యము కటకేశ్వరుని యధీనమగుట వలనను మిగుల శ్రమలొంది దిక్కుచెడి వలసపోవుచుంటిమనియు, వర్షము వచ్చుటచే నిట విశ్రమించితిమనియు నివేదించిరి. మాధవవర్మ వారు తెలుపు సంశయములకు మిగుల నానందించి తన వృత్తాంతము వారలకెఱిగించి వలసపోవ నవసరములేదనియు స్వల్పకాలమున నేను రానుంటిననియు సంతదనుక మాతృభూమినెటులా కాపురము చేయుఁడని ప్రబోధించెను. నశించినదనుకొనిన రాజవంశము నిలిచినందులకు, రాజకుమారుని పరిపాలనమునఁ దాము సుఖముల నొందఁగలిగినందుల కాపారు లానందించి బల్లహుని దుష్టపరిపాలనముననుండి విముక్తియగు సుదినముకొఱకు సహస్రభంగులఁ దపముఁ గావించుచు నావార్త సహచరులకు విన్నవింప నిజపురమున కేగిరి.

ప్రతాపచరిత్రమున నీయంశ మించుక మార్పుగఁ గ్రంది విధముగాఁ గలదు. పద్మాక్షిదేవి ఖడ్గఖేటకంబుల కొసంగి మాధవవర్మను సప్రేమంబుగఁ దిలకించి “కుమారా ఈయాయుధంబులు నీయొద్దనున్నచోఁ బ్రత్యుద్ధులు నిన్నెదిరింపఁజాలరు. ప్రతిసంగ్రామంబున నీదివ్యాయుధముల సహాయమువలన విజయము చేకూరఁ గలదు. చెంత నీశైలమున నొక గుహ కలదు. అందు నీవు ధైర్యముగఁ బశ్చిమ దిక్కునకుఁ బొమ్ము. మధ్య కలుగు విఘ్నముల నించుకేని పాటిచేయ

కుము. అట నీకుఁ జతురంగ సేనలు లభించును. వాని సహాయముతో ననాయాసముగఁ బ్రతివత్తుల జయించి రాజ్యాభివృద్ధిఁ గావించు కొనుము. సంపదలు హెచ్చినకొలది నడఁకువ వృద్ధిఁ జేసికొనుము. ఔదార్యమును వ్రతముగ గ్రహింపుము. లక్ష్మీనారాయణ పూజయు సుచూఢహేశ్వర పూజయు గోబ్రాహ్మణ భక్తియు నాచరణీయ ధర్మములు. పరదారాపేక్షయు, నసత్య సంభాషణము వర్జించి యెంతకాలము వర్తింతువో యంతవఱ కీదివ్యాయుధములు వాంఛితము లొసంగుచుండు"నని పద్మాక్షి దేవి యానతీయ వెంటనే మాధవవర్మ గుహలోఁ బ్రవేశించెను. ప్రతిభావతి యగు పద్మాక్షి దేవి ప్రభావము వలన మాధవవర్మ కామార్గమంతయుఁ గంటకమయముగఁ గన్పించెను. దానిని బాటిచేయక సాహసముతో ముందడుగు వేసెను. భూతప్రేత పిశాచ శాకినీ ఛాకి న్యాదిగ్రహసముదాయము భయంకరముగ ముందుఁ గనుపించెను. వ్యాఘ్రు సింహ మాతంగ నర్పదులు మార్గమున నావరించి యున్నటులఁ బొడకట్టెను. గుహాంతరము మాఱు మ్రోగునటుల భయంకర ధ్వజములు సారెసారెకు వినబడెను. ప్రతిపదమున కేదియో భయంకరమగు విఘ్నము లోఁ జెను. వీరచూడామణియు ధైర్యశాలియు నిశ్చలచిత్తుడు నగు మాధవవర్మ యంతరాయముల నించుకేసి పాటి సేయక యొక జమునేఁ పాగుహాంతరాళమునఁ బ్రయాణము చేసెను. మఁ

దొక కలకలము వినవచ్చెను. మఱికొంతదూర మటులె సాహసముతోఁ జనుచేర వీరుల సింహ నాదములు, గజబృందముల ఘోరములు, తురంగముల హేషలు, కాహళ మృదంగ భేరి గోమఘాది వీరాంగనినాదములు వ్రళయకాల కాలాంభోధర గర్జనన్నిధంబులై వినబడెను. అంతలోఁ దెల్లవారెను. దట్టముగఁ గందరమందిరమునఁ బెనగొన్న చీకట్లు పలుచఁ బడెను. బాలభానుని రక్తకిరణములు కందరాంతరమున వసంతముఁ జల్లుచుండెను. మాధవవర్మ యా యుషఃకాల విధవమును జూచి యానందించుచు మిగుల నుత్సాహముతో నింకఁ గొంత దూరము నిర్గమించెను.

ఒక విశాలమగు సలమున నటువదివేల మదగజములు, పండ్లెండులక్షల తురంగములు, పదునేడు లక్షల పదాతివర్గము మూఁకగ నుండెను. నేనానాయకుఁడు దివ్యాంబరంబులతో నువర్ణరాసులతో నిండిన యొక గుహద్వారమున శిలపై నాసీనుడై యుండెను. మాధవవర్మ యటకుఁ బ్రవేశించెను. వెంటనే కరములు ముకుళించి పదాతులందఱు మాధవవర్మ కంకితులైరి. నేనానాయకుఁడు నమస్కరించి మాధవవర్మను సమీపించి “రాజకుమారా! పద్మాక్షిదేవి యనుగ్రహమునకై కలకాలమునుండి యిట వేది యున్నారము. మానోములు ఫలించినవి. ఆయమ యాజ్ఞ యిచ్చిన మాధవవర్మ నీవే కానోవు. ఈ బలమునంతయు

నీ యధీనము గావించుచున్నాడను. ధనకనక వస్తువాహన విశేషంబుల యథావిధి వినియోగించి అనుమకొండలో సామ్రాజ్య మొండు స్థాపింప వలయు” నని యాతండు తెలిపి యంతర్హితం డయ్యెను.

మాధవవర్మ దైవదత్తమగు నీ బలముతో బయలు వెడలి నట్లుండ బ్రతాపచరిత్రమునకు గలదు. ఇది యమానుషమని కొండలు విశ్వసింపరేమో ! ఎటులైన నేమి పద్మాక్షి దేవి యనుగ్రహాతిశయమువలన మాధవవర్మకు జతురంగబలము లభించెను. వెంటనే మాధవవర్మ బయలుదేరి బలము లన్నింటిని హనుమకొండ గవనియొద్ద నుంచి వారి కాహారాదికములకు వలయు నేర్పాటులు గావించి తా నొక్కరుండ గృహమున కరిగెను.

కొమారుండు రాత్రినుండి కాన రాకుంటుండే సిరియాల దేవి యేమియు దోచక విచారసాగరమున మునింగియుండెను. మాధవశర్మయు నాతనిధర్మవత్తియు నాయమకు హితము నెఱింగించుచు గుమారుం డచిరకాలంబున రాగలండని యోదార్చుచుండిరి. పెంచిన కారణంబున సిరియాల దేవికంటె వీరిరువురు లోలోనకు బరితాపమునొందుచు గుమారుండు రామికి హేతువు లనేకవిధముల సూహింపసాగిరి. ప్రత్యర్థులెవరేని బాలుని గడతేర్చిరేమో యను భయ మామువ్వురిహృదయములకు గలచి వేయుచుండెను. ప్రపంచ

మంతయు వారికంధకారబంధురముగ శోకభూతమునకు నృత్యా-
 గారముగఁ గానుపించెను. ఇంతలో మాధవవర్మ యటకుఁ
 జనుదెంచి దేవీవ్రదత్తములగు ఖడ్గభేటకముల నొక వేదికపై,
 నుంచి తల్లికి, మాధవశర్మకు, నాతని ధర్మపత్నికి సమస్కరించి
 రాత్రి తాను రాని కారణము తెలిపి పద్మాక్షి దేవి యుగ్ర
 హించిన యాయుధరాజముల వారికింజూపి గతరాత్రి కథాం-
 శము లన్నియుఁ బూసగుచ్చినటుల వారికి విన్నవించెను.
 విద్యుద్వేగమున నీ యంశమంతయు సగరము నలుగెలంకుల
 నెగ్రబ్రాకెను. జనులందఱి యంశము నాలకించి కుమారుని
 శక్తి సామర్థ్యములకు సచ్చెరువొందిరి. క్రమముగ నీవార్త
 హనుమకొండ రాజ్యము పరిపాలించు నెఱుకు దేవరాజుచెవి
 సోకెను. చిరకాలముక్రింద నాయన అనుమకొండకు సిరియాల
 దేవి యేతెంచి యాశ్రమము గోరుటయుఁ బిమ్మట బల్లహుండు
 దండయాత్ర కరుదెంచి సిరియాలదేవిని వెదకించుటయు
 మాత్ర మెఱుంగునుగాని పుత్రోత్పత్తియు నాపుత్రిని
 శక్తి సామర్థ్యము వినలేదు. కుమారుని యమోఘశక్తి సామ-
 ర్థ్యములు వినఁగనే యెఱుకు దేవరాజు హృదయము సంచలం-
 దును. అనుమకొండ రాజ్యమును బడయుటకై దేవినన్ని
 పని వరములు పొందివచ్చిన మాధవవర్మను శరణు గోరుట
 యందు దనకు గత్యంతరము లేదని యాతఁడు నిశ్చయించి
 నాని కర్తవ్యము నాలోచించు సమయమున సచ్చటికిఁ జూడు.

శేతెంచి 'నగర ద్వారమున మాధవవర్మయను రాజకుమారుడు బలములతో విడిసి యున్నాడు. నేల యీనిపటులఁ జతురంగ బలములు కాన వచ్చుచున్నవి. ఏలిక కెఱింగింపవచ్చితీ' మని విన్నవించిరి. ఎఱుకరా జన్నతమగు మార్మము నెక్కి గవని యొద్దనున్న బలము సంతయు సందర్శించి దేవతా సరప్రసాద విజయలక్ష్మీ పరిష్కారముఁ డగు మాధవవర్మకు విధేయుఁడై రాజ్యము నొప్పగింప కున్నచో నెంతటి రాజన్యఁడని మానుషము నిలుపుకొనఁ జాలఁడని నిశ్చయించెను. గూఢచారులు సత్వరముగ నేతెంచి 'చతురంగ బలములతో ద్వారముచెంత విడిసిన మాధవవర్మ యను రాజపుత్రుండు భట్టాచార్యుం డగు మాధవశర్మగృహమున కేగెను. ఏలిక కెఱింగింప వచ్చితీ' మని విన్నవించిరి. వెంటనే యెఱుకు దేవరాజు సర్వబలముల నాయిత పఱచి మంత్రి సామంత రాజ బంధు పరివృత్తుండు యుచిత వాహనంబు నెక్కి మాధవ శర్మగృహమునకుం బయనం బయ్యెను. పౌరు లందఱు రాజన్యని ప్రయాణమును గూర్చి వలువిధములఁ దమలోఁ దాము తలపోయు చుండిరి.

భటులుసూపిన మార్గము ననుసరించి యెఱుకుదేవ రాజు మాధవశర్మ గృహద్వారమున మదమాతంగమును డిగ్గి మంత్రి సామంతాదులతో గృహంతరమున కేగి మాధవ శర్మను, నాతని ధర్మవత్తిని, సిరియాలదేవిని, గోటిసూర్యప్ర

కాశుండగు మాధవవర్మను సందర్శించి యట నాసీనుడయ్యెను. వైదికాచార పరాయణుడగు మాధవశర్మ యెఱుకుదేవ రాజు తన గృహమున కరుదెంచుట తలంచి కుమారునకైనను దనకైనను నింతయనరాని సేగి మూడి తీఱునని నిశ్చయించుకొని దైవసంకల్ప మమోఘము గనుక చేయునది లేదని యనుకొనెను. సిరియాలదేవియు బ్రాహ్మణియుఁ గుమారునకు దైవమిట్టి యావత్తులఁ గూర్చ సంకల్పించెనో పరిపరి విధముల విచారము నొందుచుండిరి.

ఎఱుకుదేవరాజు దేవీద త్తఖడ్గఘేటకములతోఁ బ్రకాశించు మాధవవర్మను సమీపించి పాదములపై సాష్టాంగ ప్రణామము నాచరించి చేతనున్న వజ్రహారము నాతని కంఠముననిడి “రాజపుత్రా! పెద్దవాడనైతిని. చిరకాలము రాజ్యము పరిపాలించి తినిసితిని. పుత్రపుత్రికా సంతానము లేమింజేసి యీరాజ్యము నెవరికి సమర్పింప వలయునాయని కలకాలము నుండి యోచించుచుంటిని. నాకాంక్ష ఫలించెను. అనుమ కొండరాజ్యలక్ష్మి యిప్పటికిఁ గృతకృత్యురాలయ్యెను. రాజ్యలక్ష్మి వెదకుకొనుచు నీసన్నిధికిఁ జనుదెంచినది. అనుమ కొండ రాజ్యమును వందవపూర్వకముగ నీకు సమర్పించుచున్నాడను. దయచేసి పరిగ్రహింపు’మని సహస్రభంగుల వేడుకొనెను. మాధవశర్మ యనుమతి ననుసరించి మాధవవర్మ యందుల కంగీకరించి యెఱుకురాజుతో శుభమువహా

రమున మీ యిచ్చచొప్పున రాజ్య పరిగ్రహణము గావించునని ప్రత్యుత్తరము నొసంగెను.

వందిమాగధులు స్తవముగావించుచుండ మంగళవాద్యముల ధ్వనులు భూనభోంతరములు నిండి మారుమోయుచుండ భూసురాశీర్వాద పురస్కరముగ మాధవశర్మ నిర్ణయించిన శుభలగ్నమున మాధవవర్మ అనుమకొండ సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఎఱుకు దేవరాజు మాధవవర్మకు సమస్తైశ్వర్యములు వశముగావించి దక్షిణకాళియనందగు నమరావతీ పుణ్యక్షేత్రమునకుఁ దవము గావించుటకై వెడలిపోయెను. వద్మాక్షి దేవి యొసంగిన సమస్త బలంబులు నెఱుకు దేవరాజొనంగిన బలంబులు కలిపి, రాజ్యము మిగుల నభివృద్ధిలోనికిం దెచ్చి మాధవవర్మ మిగుల జాగరూకతతో బరిపాలించుచుఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగ మాధవశర్మకు నాతనిధర్మవత్తికి ధన కనకవస్తువాహనంబులు చీనిచీనాంబరముల నొసంగి యిచ్చవచ్చిన గ్రామముల నగ్రహారముల నొసంగి యుత్తమోత్తములగు మంత్రుల యనుమతి ననుసరించి వర్తించుచుండెను.

రాజ్యవిభవముతోఁ దృప్తి నొంది సమస్తైశ్వర్యముల ననుభవించుచు అనుమకొండసామ్రాజ్యమును శత్రుజన భీకరముగఁ బరిపాలించుచున్న తన పుత్రురత్నమగు మాధవవర్మను వీక్షించి సిరియాలదేవి సానురాగముగ మాటలా

డుచుఁ “గుమారా! నన్ను వీరమాతయనియనిపించుట ధర్మము. మీజనకుని చెట్టఁబట్టి నమస్తభోగముల ననుభవించి వీరపత్నీ ననిపించుకొంటిని. నీవలన వీరమాత నైతి నేని గృతాథురాల నయ్యెద” ననిపల్కెను. మాధవవర్మకుఁ దల్లియగు సిరియూరి దేవి తెలుపు మాటలలోని భానము బోధకాదయ్యెను. తన ధర్మమునుగూర్చి లోలోనఁ బలుమాటలు యోజించి నిశ్చితాంశము నెఱుంగ నేరక మాధవవర్మ స్వప్నముగ నీ యభిప్రాయము నెఱింగింతువేని యవశ్య మొనరింతునని ప్రతిజ్ఞ చేసెను.

సిరియూరిదేవి కుమారుని ప్రతిజ్ఞ యూలించి యానంద పరవశయై యిటులఁ జెప్పెను. “పుత్త్ర) రత్నమా! సర్వభోగ్య సంభరితమగు మనకందారరాజ్యము పరాధీన మగుటచే నిన్ని యిక్కట్లుల పాలైతిమి. ఇపుడు నీకతన పూర్వరాజ్యమును బడయగలుగుదు నేని నేను వీరమాతలలో నగ్రగణ్య నగుదును. మనకందార రాజ్యమునకు బల్లహుఁడు పాలకుఁడై వర్తింనుచున్నాఁడు. వానిచే నేను మిగులఁ బరాభవింపఁ బడితిని. అక్రమముగ నాతఁడు కచ్చకుఁ గాలుద్రవ్యి యన్యాయముగఁ బశుసమూహమును దొంగిలించుకొని పోవుటయే గాక విభవాన్నదంబైన కందార రాజ్యంబునంతయు విధ్వంసంబు గావించినాఁడు. ముందున్భవింపనున్న నాతనయునివలన నెట్టి యిడుమపాటు నొందవలసి వచ్చునోయని యా దురాత్ముఁడు

అనుమకొండ కేతెంచి నాకొఱకై వెదకించి బంధింపఁ బ్రయత్నించెను. పుణ్యశీలురగు నీవీటి బ్రాహ్మణులును దయామయుండగు మాధవశర్మయు నన్ను బ్రతికించి నిన్నీ యాంధ్రదేశమున కొసంగి వరమోపకారంబుఁ గావించిరి. కాన నీయందు రెండుధర్మము లిమిడియున్నవి. ధర్మనిర్వహణానంతరము గాని నీవు ఋణవిముక్తుడవు కాఁజాలవు. వరమోపకారము గావించి చెంద్రీవంశమును శాశ్వతముగ నిల్పునటుల ననుగ్రహించిన యీ బ్రాహ్మణోత్తము లందఱకు వృత్తిస్వాస్థ్యముల నొసంగి కృతజ్ఞత వెల్లడించుట ప్రధాన తీర్థవ్యము. బల్లహుని ఖండించి తద్రక్తముతోఁ బితృతర్పణము గావించి పూర్వావహృతములగు పశువుల నన్నింటిని గొని తేచ్చి నాకు వీరమాతృనామము నొసంగుట నీ రెండవధర్మము. నీవిత్రీమగు జన్మమువలన నాజీవితము తరించినది. మీ జనకుఁడు బల్లహునిచే వధింపఁబడినటుల జనశ్రుతి కలదు. అదియ నిశ్చయమేని వరముననున్న యాతనియాత్మ కృతార్థత నొందఁగలదు, లేదా సజీవిగ నుండేనేని పుత్రసందర్శనముచేఁ గృతార్థుఁడు కాఁగలడు” ఇట్లు కుమారునకుఁ దెల్పి యంతఃపురమునకు వెదలిపోయెను.

మాతృసందేశము, తన పూర్వచరిత్రము వినినదాధిశ్ఠానాహ మతిశయించి ప్రత్యర్థిమారణమునకు మాధవ పశ్య ప్రయాణము కా నిశ్చయించెను. భటులందఱు సంగొ

మమునకు సర్వసిద్ధముగ నుండిరి. బలములన్నియు నాయితము గావింపఁబడియెను. విజయదుందుభులు దింగతరముల నూఁజు మోగించుచుండ నొకానొక శుభముహూర్తమున వీరచూడా మణియగు మాధవవర్మ పితృశుల్కుండగు మాధవశర్మ పెట్టిన శుభముహూర్తమున విజయరూత్రకుఁ బయన మయ్యెను. అనుకూల మృదులముగ వీచు పవమాన మా రాజన్యనకు నుస్వాగతము నొసంగెను. ప్రకృతియంతయు విజయవిహ్నముల సూచించుచుండెను. మాతృదేవీదత్తమగు శుభాశీర్వాదాదికము పరిగ్రహించి పద్మాక్షీ దేవీ ప్రదత్తములగు దివ్య యుధములు ధరించి పుణ్యకాంతలు హర్షాగ్రముల నుండి పుష్పాక్షతలు చల్లుచుండఁ గటకముపైకి సమస్త బలములతో మాధవవర్మ కైత్రయాత్రకు బయలువెడలెను. సామంతాదులందఱు విధేయులై రాజన్యన కెదురేగి యుచితసత్కారములుగావించి చతురంగసేనల శక్తికొలది సహాయము గావించిరి. అపరిమితబలముతో బయలువెడలి మాధవవర్మ కొన్నిమాసములకుఁ బ్రత్యర్థిరాజ్యమగు కటకము చేరెను. సైనికులందఱు శిబిరముల నెలకొల్పికొనిరి. సేనానాయకులు సంగరమునకు సర్వసిద్ధముగనుండిరి. కోవతీవ్రముచేఁ బ్రత్యర్థి సహారణ దివ్యకాలము కొఱకు నిరీక్షించుచున్న మాధవవర్మ గూఢచారులవలనఁ గటకరాజ్యపరిస్థితులు, బలాదికములు రహస్యముగ నెఱింగి వ్యూహాదికముల నిర్ణయించి తెల్లవాఱున

కోటముట్టసింపవలయునని ప్రధాన సేనానాయకున కాజ్ఞాపించెను. ఆకస్మికముగ మోగుచున్న జయధేరి నాలకించి బల్లహుడు డాళ్చి ర్యమునొంది యెవఁడు తన కోపాగ్ని కాహుతి గానొంచెనో తెలిసికొందునుగాక యని బల్లహుడు బలములనన్నింటిని దత్ తుణమున నే యాయ స్తవఱచి ప్రతివత్సబలముతోఁ బోరు చెయ నారంభించెను. ఇరువాగులు పోరునకుఁ దలపడెను. మాధవ వృ సైనికులనందఱు కుచితమగు స్థానములనొసంగి యుద్ధనిపు టులగు వారికి సేనానాయకత్వమునిచ్చి కోట నలువైపుల నొక్కమాత్రే ముట్టపించెను. బల్లహుడు ప్రతిశిబిరమున కేగుచు భటులఁ బరామర్శించుచు నుచితవిధానముల నెఱింగించుచుఁ దనబలమును మిగులఁ బ్రోత్సహించుచుండెను. కాని బల్లహునకు విజయముపై నాస యెప్పుడో యంతరించెను. సంగ్రామప్రయత్నిములో నాతఁ డుండకపోవుటచే స్థలాంతరములలో నున్న బలమునంతయు రప్పింప వీలుకాదయ్యెను. ఆహారవదార్థములు సైతము చాలినంతగ లేకుండెను. ప్రతివత్సబ సైన్యము లెక్కయిడరానంత విశేషముగ నుండెను. ఆసైన్యమునకు రాజెవ్వఁడో, యాతఁ డేరాజ్యమునకుఁ బరిపాలకుఁడో, నాటి విజృంభణమున కేహేతువో బల్లహు డెఱుంగడు. తీవ్రముగ బల్లహుని సైన్యము మాధవవర్మ సైన్యముతో గొన్నిమాసములు పోరాడెను. జవసత్వములు క్షీణించుట వలనను ఆహారవదార్థములు కొఱివైనట్లువలనను చేయునది

తేక పొరుషము దిగఁద్రావి బల్లహుఁడు మాధవవర్మను శరణు
 గోరెను. తీవ్రకోధపీడితుఁడగు మాధవవర్మ యాతని 'బం
 ధించి తాను సోమభూపాలుని తనయుఁడననియు సోమరాజును
 వంచించినందులకుఁ బశుధనమును దొంగిలించినందులకు, సిరి
 యాలదేవిని బరాభవింప యత్నించినందులకుఁ గందారరాజ్య
 మును హరించినందులకు నీవెట్టిశిక్ష కేని యర్హుఁడవు. త్తమింప
 వీలులేదులనుచు కఠినముగ నివేదించి వీరులగు నేనానులను
 బిలిపించి పశుధనమునంతయుఁ గోవ్వములనుండి తొలఁగించి
 కందారమునకుఁ జేర్పుఁడని యాజ్ఞాపించెను. బల్లహుని సైన్య
 మంతయు మాధవవర్మ హస్తగతమయ్యెను. దయాభూషణుఁ
 డగు మాధవవర్మ బల్లహునిచే జెఱబెట్టఁబడిన రాజులనందఱు
 విడిపించి వారల నుచితకారవంబుతోఁ గందార రాజ్యము
 నకుఁ గొనిరండని కొండఱు ప్రధానులతోఁ దెల్పి వలయు
 సైన్యమును సహాయముగఁ బంపెను. మాధవవర్మ విజయస్థం
 భమును గటకములో నెలకొల్పి నిజపురాభిముఖుడై బంధి
 తుండగు బల్లహునితోఁ దదితర రాజన్యలతో బయలుదేరి
 కొన్నాళ్లు శ్రీమనివారణార్థము మధ్యమధ్య నివసించుచు మార్గ
 మధ్యముననున్న రాజులవలన భూస్వాములవలనఁ గప్పములఁ
 బుచ్చుకొని వారల సామంతులుగఁ జేసికొనుచుఁ బితృఫల
 మగు కందారమునకుఁ జేరెను. ప్రధానామాత్యుఁ డంతకు
 మున్ను బంపినచారులవలన మాధవవర్మ కటకేశ్వరుని సంగ్రామ

రంగమున నిర్జించి జీవగ్రాహిగఁజేకొని వశుధనముతో
 శయింపబడినాఁడు బిత్తురాజ్యమున కేగుదెంచు వార్తనాలకించి
 మాధవశర్మయు సిరియాలదేవియు సంతోషితాంతరంగులై
 కుమారుని ప్రక్షాదకముల కానందించుచు, నిజనివాసమునుండి
 బయలు వెడలి, కందారమునకు మునుముందె చేరి మాధవ
 వర్మకు సుస్వాగతము నొసంగిరి. వినయముతో మాధవశర్మ
 సిరియాలదేవికి, మాధవశర్మకు నమస్కరించి విజయాదికము
 సంతయు నివేదించెను. వారిరువురు తనయు నాశీర్వాదించి శుభ
 ముహూర్తమునఁ బిత్తురాజ్యము మాధవశర్మకుఁ బట్టాభిషే
 కముఁ జేయ నిర్ణయించిరి. పురవాస్తవ్యులు వట్టరాని సంతన
 ముతో సోమరాజుతనయుఁడు మఱిల రాజ్యమునకు వచ్చుట
 శుభనూచకమని సహస్రభంగుల నానందించిరి. సర్వసంప
 త్త్యుద్ధమగు నాకందారపురమును జారులు చక్కఁగ నలంక
 రించి వట్టాభిషేక సుదినమునకై ప్రతీక్షించుచుండిరి. సకా
 లమునకు బంధోన్ముక్తులగు రాజచ్యులగు బశుధనమును
 జేకొని ప్రధానులు, పైనికులు, కందారరాజ్యమునకు జేరిరి.
 రాజ్యమునకు సంబంధించిన సర్వగ్రామములనుండి వేదవేదాంగ
 వేత్తలగు బ్రాహ్మణోత్తములు, సంగీత సాహిత్యవేత్తలు,
 వినోదజ్ఞులు, రాజకార్యధురంధరులు రావింపఁ బడిరి.

సర్వ శాస్త్ర వేత్త యగు మాధవశర్మ యాగమాను
 సారముగ మంత్రములఁ బఠించి శాస్త్రోక్తముగ మాధవ

వర్మకుఁ గందారరాజ్యమును బట్టాభిషేకముఁ గావించెను. మాధవవర్మ బంధవిముక్తుఁడు రాజన్యల నందఱను, గౌర వించి యుచితసత్కారములు గావించి కప్పముల నిర్ణయించి యెవరి రాజ్యమునకు వారల నంపెను. అందొక రాజన్యడు తన పూర్వనివాసము తెలుపుమన శిరము వంచికొని మాఱు పలుకఁ డయ్యెను. అతనిదీనపదన మందఱకు విచారకరముగ నుండెను. మలినాంబరముతో మాసిన తలతోనున్న యాతని యాకారమును జూచి మున్నతని నెటనో కాంచి యుంటి మని ప్రజలు తలంచిరి. మాధవవర్మ యెన్నివిధముల సగౌరవంబుగఁ బ్రీక్షించు చున్నను నాబంధోన్ముక్తుండు ప్రత్యుత్తరము నొసంగఁ డయ్యెను. ఈయంశము నాలకించి సిరియాల దేవి సభారంగమున కేతెంచి యావ్యక్తిని గాంచి నిలువున నై నిలువబడి పోయెను. ఆవ్యక్తియుఁ దన్నయుఁడయ్యెను. గాంతసేపటికి సిరియాలదేవి తెలివిఁ దెచ్చుకొని రాజ్యలక్ష్మీ కలితుడగు కుమారుని హస్తము గొని యాబంధోన్ముక్తుని పాదములపై వ్రాలి, 'రాజన్యా! అజ్ఞాతను, అనన్య గతికను, దీనురాలను కరుణింపు'మని యతని పాదములపై వ్రాలి యశ్రుజలముచేఁ బ్రత్యూషనము గావించుచు, మాధవ వర్మా! ఈమహానీయుఁడె నీజనకుఁడు. కారాగార పరాధ వాదికముచే మిగులఁ గృశించి యున్నాఁడు. దైవవశమునఁ గానొందిన దుస్థితినిఁ దలంచుకొని నామ గోపనము గావి

చుచున్నాడని ముక్తకంఠముతోఁ బలికెను. సభ్యులందఱు నిర్విణ్ణులై యా సోమభూపాలకుని కరుణాస్వరూపమును జూచి మిగుల విచారపడిరి. మాధవశర్మ సోమరాజును బరామర్శించి దైవవశమున నెంతవారల కేని యవస్థలు రాక మానవనియు గ్రహస్థములు వెనువెంట ననుభవింపఁ దప్పదనియుఁ దెలుపుచు, సిరియాలదేవి కందారరాజ్యమును వదలినది మొదలు నాటివఱకు జరిగిన కథయంతయు నివేదించెను. విచార విస్మయములతో సోమరాజుయంశము సంతయు నాలకించెను. సర్వ మాతని కింద్రజాలము వలె నుండెను. తన ధర్మపత్నిని మరల సందర్శింపఁ గలనని గాని కారాగారమునుండి విముక్తుడను గాగలవని కాని సోమరాజు తలంచి యుండక పోవుటచే నాతఁ డెంతయో చూసందించి తన సుకృతమును దానె ప్రశంసించికొనుచు మాధవ శర్మకు సమస్కరించి యర్థాంగి నాదరించి తనయుని గాఁగిలించుకొని తన్మయమునఁ జాలసేపు మాటలాడక పోయెను. ఈదృశ్యముసంతయుఁ గాంచుచున్న పాదులు చిత్తరువు వలె నిలవఁబడిపోయిరి. పాదపీఠముచేత బంధితుడై పయిన్న బల్లపాలుడు దీనస్వరముతో 'సోమరాజా! నీకు మిగుల దోహము గావించితిని. సిరియాలదేవి! నీయెడ మిగుల నవచరము గావించితిని. మాధవ వర్మా! నీ ప్రభావము నెఱుంగక ప్రతిఘటించితిని. నన్ను తమించుట కర్తవ్యము. పూర్వ

చీరంతముల స్మరించి విచారపడు నీదీనునికనికరించుట కర్తవ్యమని యొక్కపెట్టున వాపోయెను. సోమరాజు బల్లహునిగఱచుచి, తనయునిగాంచి 'పుత్రి'కా! యీతనివలన నవరాధంబు గొని యంకితుని గావించుకొని శ్రమింపు'మని తెల్పెను. మాధవవర్మ బల్లహునివలనఁ బదుమూఁడుకోట్లు సువర్ణనాణకముల నవరాధముక్రిందఁ గొని యాదాయములో నాటవభాగము సుంకముగఁ బ్రతిసంవత్సరము నిచ్చునటుల నాజ్ఞాపించి విడచిపెట్టెను.

మాధవశర్మ రాజకుమారుని జూచి “కుమారా! కలియుగంబున శ్రుతియప్రసాదంబు స్వీకరించుట బ్రాహ్మణులకుండుగదు. బల్లహుని దురితశమనార్థమై మేము సిద్ధేశ్వరాచార్యుని సిరియాలదేవి యొసంగిన ప్రసాదము స్వీకరించితిమి. ఈ యనాచారదోషము శాంతి నొందుటకై మేమందఱము దీర్ఘకాలము జపతపోనియమాదులచేఁ గాలక్షేపము గావింపవలయును. గాన నాజ్ఞయి” మ్మని యడిగెను. బ్రాహ్మణోత్తముల పాదములను బంగరువల్లెరములతోఁ గడిగి మాధవవర్మ యందఱకు వారి యర్హతానుసారముగ గోదావరీతీరముననున్న రెండువేల గ్రామముల నగ్రహారములుగ నొసంగి యమోఘములగు నాశీర్వాదముల నొందెను. చోళేశ్వరుఁడు మాధవవర్మ వరాక్రమాదికముల నాలకించి తన పుత్రికానుంగి కొంతరాజ్యమును సమర్పించెను. పితృసందేశమును

మాతృసం దేశమును లక్ష్యమునందుంచుకొని మాధవవర్మ
యాంధ్ర దేశమును జరకాలము పరిపాలించెను. వీరచూడా
మణియగు నీమాధవవర్మ చరిత్రము చరిత్రాదులయందు శాసనా
ద్యుధారములచే నిరూపింపఁ బడనంత మాత్రమున విశ్వసీంప
మనుట సాహసము. ఈతనిచరిత్రముకొఱకు నిజామురాష్ట్రమున
మిగులఁ బరిశోధించుట యావశ్యకము. ఈరాజన్యుడు ధర్మ
బద్ధుడై చిరకాలము రాజ్యము పాలించి యనేక మహాకార్య
ములఁ గావించెను. క్రీస్తుశకము ౨౦౦ ప్రాంతములో నీరాజ
శిరోమణి మున్నటుల నూహింపవచ్చును.

మహామండలేశ్వరుడగు మాధవవర్మ చిరకాలము
రాజ్యమేలి యాత్మానురూపులగు తనయులఁబడసెను. లందొక
తనయుడు చింతగింజలమ్మకొని జీవించు నొక పేదరాలి
తనయుని ప్రమాదపశమున జంపెను. మాధవవర్మ యాయ
శము మిగుల జాగరూకతగ విచారించి తనయుడు దోషియ
తెలిసికొని పుత్త్రీవాత్సల్యము దిగఁద్రావి యాతని కురిశి
విధించెను. మల్లేశ్వరస్వామి మాధవవర్మ న్యాయబుద్ధి కా
దించి మృతుడగు బీదబాలుని రాజపుత్త్రుని బ్రతికించుటయే
గాక సువర్ణవర్షము సైతము కురిపించెను. ఈయంశము
పండ్రెండవ శతాబ్దమున పల్లకేత భూపాలుండు బెజవాడ మల్లే
శ్వరాలయములోని యొక శాసనములో వ్రాయించెను. దీని

వలన మాధవవర్మ యెంత న్యాయశీలుడో ధర్మస్వరూపుడో తెలిసికొనవచ్చును. మాధవవర్మ గతించి చిరకాలమైనను నాతని కీర్తి నేటికి శాశ్వతముగ నున్నది. ఆంధ్రరత్నముగు నీరాజువ్యుని చరిత్రము ప్రశంసాపాత్రము.

(కొందఱు మాధవవర్మ బల్లహుని వధించి యాతని తన యునకు రాజ్యమునొసంగెననియు సోమరాజు బల్లహునిచే వధింపఁబడెననియుఁ జెప్పుచున్నారు. అంతకంటె యుక్తియుక్తముగ నుంటచే నీకథ నిట నుదహరించితిమి. వీరశిరోమణియగు మాధవవర్మ జీవితము మనకందఱకుఁ బఠనీయమని యాంధ్ర సోదరులకు విన్నవించు చున్నారము.)

చాళుక్యుల జన్మాదికములను గూర్చి యనేకకథలుగలవు. గ్రంథములందు శాసనములందును చాళుక్యులు చంద్రవంశీ కుత్రియులుగాఁ జెప్పబడిరి. బ్రహ్మదేవుఁ డొకనాఁడు పేరో లగమన నుండఁగా నచటకు సురపరివృతుఁడగు దేవేందుఁ డరుదెంచి యుచితసత్కారములొంది యాసనాసీనుడై 'వాణీ వల్లభా! కలియగమాహాత్యైమునఁగా బోలు ధర్మము సన్న గిల్లినది. మనుజులు యజ్ఞయాగాదికృతువులు చేయుటలేదు. ప్రజలను ధర్మమార్గమునఁ ద్రిప్పఁగల రాజును సృజింపు'మని వేడుకొనెను. బ్రహ్మ యందుల కంగీకరించి ఇందుని ఒంపి

వేసెను. ఉత్తముడగు రాజును సృజింపవలయునను నాందోళనములోనుండి బ్రహ్మ అర్ఘ్యమిడుటకై జలము పైకెత్తగానతని చులుకము (పుసిసిలి)నుండి తేజస్సంపన్నుడు పీఠతంనుడునగు నొకమహాపురుషుడు దృఢవమయ్యెను. ఆపీరుడు బ్రహ్మనుజూచి 'నన్నేల సృజించినాడవు? నాకర్తవ్యమేది?'యని యడుగగా 'నీవు చులుకమునందు జనించితివిగావున చాళుక్యుడవు. ధర్మము దప్పనీయక ప్రజల బాలించి యుత్తమక్షత్రియవంశమునకుఁ గీర్తవుగ'మని యాశీర్వదించి వానిని భూలోకమునకుఁ బంపెను. తరువాత చాళుక్యుడు తపస్సంపదచే గొప్పశక్తిగడించి రాజ్యము స్థాపించెను. ఈయన రాజధాని యయోధ్య. ఈయనవంశమున మిగుల బ్రసిద్ధులగు హరితుడు, మానవుడు అను నిద్దరు పీఠులు జనించిరి. తరువాత సీవంశీయులలో గొందరు దక్షిణాపథమునకు వచ్చి స్వతంత్ర రాజ్యములు స్థాపించి యార్షమతము నుద్ధరించిరి. ఈ చాళుక్యులను మానవ్యసగోత్రులని వ్యవహరించుచున్నారు.

దక్షిణాపథమున బ్రసిద్ధుడై యున్న విజయాదిత్యుడను చాళుక్యరాజు అవరిమితి సైనికబలముతో దండయాత్రకు బయలువెడలి త్రిలోచనవల్లవుడను సుప్రసిద్ధనృపాలుని రాజ్యమును హరింపనెంచి చిరకాలము యుద్ధముగావించెను. పరాక్రమశాలియగు త్రిలోచనవల్లవుడు ఆకాలమున బ్రసిద్ధులగు వల్లవరాజులను సహాయముగాఁ దీసికొని విజయాదిత్యు

నితో నెలలతరబడి పోరాడి యాతని మడియించెను. సైనికులందఱు రాజుపడుటఁజూచి చెల్లాచెదరైపోయిరి. విజయాదిత్యుని పట్టపుభార్య యా సమయమున గర్భవతిగానుండెను. స్వార్థపథాయణులగు సైనికులు భటులు తమత్రోవను దామఁగుటచేరాని దిక్కుమాలినదై విరోధిరాజులచే బట్టువడిన నాపదకలుగునేమోయని చాల విచారపడెను. గర్భవతిగానుంటచే జాళుక్యవంశాంకురమును దగ్ధముచేసి సహగమనము గావించుట కంగీకరింపకపోయెను. త్రిలోచనపల్లవుని ధాటికి వెఱచి రాజునుహిషి కెవరును తావొనంగరైరి. విశ్వాసపాత్రురాండ్రగు ఫరిచారికలు, పురోహితుఁడు జాగరూకతగా రాజపత్నిని గాపాడి శిబిరమునుండి యర్ధరాత్రిమున నామెను వెంటనిడి కొని మహారణ్యమునకుఁ జేరి కొన్నిదినములకు ముదివేములను సగ్రహారమునకుఁ జేర్చిరి. అగ్రహారాధిపతి పేరు విష్ణువర్ధనభట్టారకుఁడు. సమస్తశాస్త్ర పారంగతుఁడు. అతిధిపూజాపరాయణుఁడగు నీ బ్రాహ్మణుఁడు తన యగ్రహారమునకు వచ్చిన నూతనుల నందఱను గృహమునకు రావింభి యూతిధమునంగి సత్కరించెను. చాళుక్యపురోహితుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు విష్ణువర్ధన భట్టారకునితో నేకాంతమునఁ జాళుక్యవంశమునకుఁ గలిగిన విప్లవము, విజయాదిత్యుని యకాలమరణ నిశ్చేదించి రాజపత్ని నాయనపాదములపైఁ బడవేసి చాళువంశాంకురమును గర్భమున ధరించిన యీసాధ్వని గాపాద

వేడుకొనెను. విజయాదిత్యుని, నాతని ధర్మపత్నిని స్వయమంగా నెరింగినవాడుకాన విష్ణువర్ధనుడు గతమునకుఁ జింతించి రాజపత్నిని నోదార్చి పుత్రైకాభావముతోఁ బ్రేమింతునని వాగ్దానము గావించి రాజపత్నిని దనయింట నుంచుకొని వేయికనులతోఁ గాపాడుచుండెను.

విష్ణువర్ధన భట్టారకుడు సమయోచితములగు పురాణకథాదికముచే భర్తృచింతయంతయు రాజపత్నికి మఱపునకు వచ్చునటులజేసి వీరమాతవు గమ్మని యాశీర్వదించెను. నవమాసములు నిండినప్పిమ్మట నొక శుభ ముహూర్తమున రాజపత్ని తేజోవంతుఁడును, రూపవంతుఁడునునగు నొక కుమారుని గనెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁ డాబాలుని జననకాలమును బట్టి జాతకమువ్రాసి యాబాలుడు పూర్ణాయుర్దాయమువేతుఁడై యాంధ్రదేశము సంతయుఁ బరిపాలించురాజు కాఁగలఁడని తెలిసికొని మిగుల వైభవముగా జాతకర్మాదికములు ముగించెను. రాజపత్ని, విష్ణువర్ధనభట్టారకుడు తన కొనరించిన మేలునకుఁ, దనవంశమునిలఁపి కావించిన మహోపకారమునకుఁ బ్రతిఫలముగఁ దనకుమారునకు విష్ణువర్ధనుడని నామకరణము గావించెను. కొడుకులు లేరను విచారముమాని

ష్ణువర్ధన భట్టారకుఁ డాబాలుని దన కుమారునివలెనే గారాబముతోఁ బెంచి పెద్దవానినిజేసి బాల్యముననే పురాణవీరుల వికృతులు బోధించి వేదము, శాస్త్రము, ధనుర్విద్య నేర్పించెను.

చెను. సమస్తవిద్యలయందును నాబాలుఁడు ప్రవేశముగలవాఁడై సర్వశాస్త్రప్రారంభమునకు యొకానొక దినమునఁ దన తల్లియొద్దకేగి “మనలను క్షత్రియులని లోకులు చెప్పుకొనుచున్నారు. మనము బ్రాహ్మణ గృహములోఁ జరకాలమునుండి యుండుటకుఁ గారణమేమి? నాశంక్రియెవరు? నేనేశాఖకుఁ జెందినవాఁడనో యాజ్ఞయి” మ్మని యడిగెను. కుమారుని మాటలు విన్నంతన పట్టరాని దుఃఖమున రాజవత్ని పరితపించి కుమారున కేదియు బదులు చెప్పజాలకపోయెను.

విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు విచారపరవశురాలై యున్న రాజవత్నిని జూచి “చింతిలఁగారణమేమి? నావలన నేమేని ప్రమాదము జరుగలేదుగదా? గడుసరియై నీకుమారుఁ డేమేని నొవ్వనాఁడనా? తెలుపు”మని పలువిధముల నడిగెను. విచార తిశయమున రాజవత్ని బదులాడఁజాలకపోయెను. విష్ణువర్ధనుఁడ బ్రాహ్మణోత్తమునకు నమస్కరించి తానే తల్లి విచారవడుటకు గారకుఁడనియుఁ దనకులశీలాదికములఁ బ్రీక్షించుటచే నిటుల బలవించుచున్నదనియు నివేదించెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు బాలునిజేరఁజీరి గతవృత్తాంతము, తల్లి యచటికివచ్చిన హేతువు, తానామెను తనను సాదరమునఁ బొషించుచున్నవిషయము నివేదించెను. రాజకుమారుఁడు కనుల నెఱుపెక్కి ‘బ్రాహ్మణ్య శ్రోమణీ! తెలియక ముందు నీసొమ్ముదింటిని. నీకు ఋణవశియైనాను. ఈజన్మమున నీఋణము తీర్చుకొనఁగలుగుదు

నేని ధన్యుడను. నాతండ్రినిజంపిన పల్లవుల మూరణముగావించుటయు నచిరకాలమున మహాసామ్రాజ్యము స్థాపించి మాకుటుంబమునెడ ననురాగముఁజూపిన ధన్యులగౌరవించుటయు నాకర్తవ్యము. నేనిక నాజ్ఞాపుచ్చుకొందు సెలవిండ్లని పలికెను. బ్రాహ్మణుఁడు బాలుని పుత్రిప్రేమతోఁ బెంచిన వాడగుటచే నెడబాలునకు సహింపఁజాలక నేనుచు నీవెంట వచ్చి నీకనుకూలమగు పరిచర్యగావించుననెను. రాజపత్నియు గుమారుని విడువఁజాలక తాను రానుద్దేశించెను. బాలుఁ డెట్ట కేటకుఁ దండ్రివలె దన్నుఁబెంచు బ్రాహ్మణోత్తముని దల్లిని ఒప్పించి వారివలన దివ్యాశీర్వాదములను బడసి తపశ్శక్తిచేఁ గాని విజయము లభింపఁజాలదని మహారణ్యములకుఁ బోయెను. రాజకుమారునకు బయలుదేరినదిమొదలనేక శుభశకునములయ్యెను. అన్నియుఁ దన భావ్యభివృద్ధి సూచకములుగాఁ దలంచి దేవతానిలయమనియుఁ జాళుక్యులతపో భూమియనియుఁ బేరొందిన చాళుక్యవర్షతమున కేగి రాజకుమారుఁడు చిరకాలము తపస్సుచేసెను. సప్తమాతృకలతోఁ గుమారస్వామి యాబాలునకుఁ బ్రత్యక్షమై “నీవెచటికేగినను సింహము వలె విజయము గడింతువు గాన విజయసింహనామము ధరించుమనియు, డిరుగ మీవంశము నిలుచుటకు విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడె కారకుఁడుగాన వంశీయులందఱు నామాంతమున విష్ణువర్ధనపదముఁ జేర్చుకొనుఁ డని చెప్పి యాశీర్వాదించి యంతర్ధాన

మాయెను. కొంతనేపటికి శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమై వరాహ
 ధ్వజము నొసంగి యీ ధ్వజసహాయమున విరోధిరాజుల
 జయించి పేరుగాంచఁగలవని యాశీర్వదించి యదృశ్యమయ్యెను.
 విజయసింహ బిరుదాంకుఁడగు విష్ణువరనుఁడు గృహముచేరి
 బ్రాహ్మణోత్తమునకును దన తల్లికిని దానొందినవరములను
 దెలిపెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు మిగుల సంతోషించి విజయ
 సింహునకు దిగ్విజయయాత్ర గావింప నొక శుభమువలూ
 ర్తము నిశ్చయించెను. తల్లి బాలునకు వీరవేషము వేసి యాశీ
 ర్వదించి పంపెను.

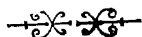
విజయ సింహుఁడు దైవబలముతో జైత్రయాత్రకు
 బయలుదేరు చున్నఁడని విని రాష్ట్రకూటులయెడలను బల్లవుల
 యెడలను ద్వేషభావముగల పౌరులనేకులు జయసింహునకు
 ధన సహాయము గావించిరి. తన తండ్రినాటి భటులలోఁ
 బలువురు తమకుఁ దామ వచ్చి జయసింహుని గలిసికొనిరి.
 ఆపరిమిత బలముతో బయలు దేరిన విజయసింహుని ధాటికి
 రాజు లెవ్వరు నాఁగఁజాలక పోయిరి. ఆకాలమునఁ బ్రసి
 ద్దులుగా నున్న కదంబరాజులు, గాంగరాజులు కొంతవఱ
 కెదిరించి పరాజయశరణ్యులై యంకితులైరి. రాష్ట్రకూటులలో
 గృష్ణుడను రాజాకాలమునఁ బ్రసిద్ధుడుగా నుండి విస్తార
 వికృలమైన దేశమును బాలించు చుండెను. అతని కుమారుఁడు
 శందీవర్మ. తండ్రిని మించి తనరాజ్యమున విరోధియను వాఁడు

లేకుండఁ జేసి శత్రుజనభీకరుండై రాజ్యము నేలు సమయమున విజయసింహుఁ డాతనిపైకి దండయాత్రకు వెడలెను. ఉభయ సైన్యములకుఁ జరకాలము భయంకర సంగ్రామము జరిగెను. దురదృష్ట వంతుడగు ఇంద్రవర్మబలము సన్నగిల్లెను. చేయునది లేక యవజయము నిశ్చయమని తెలిసికొని విజయసింహుని శరణు వేడఁగా శరణాగతత్యాగ బిరుదాంకుండగు నారాజన్యడు అవరాధముగాఁ గొంతధన మాతని నుండి కైకొని సామంతుఁడుగ నేర్పాటు చేసెను. వల్లపులపై సహజ ద్వేషభావముగల యీ రాజతిలకుఁడు చిక్కినవల్లవరాజును జిక్కినటుల బంధించి తండ్రినాటి పగను వడ్డితోఁ గూడఁ దీర్చికొని దక్షిణావధమున నింతటి రాజు లేడను ప్రతిష్ఠ వహించెను.

విజయసింహుఁడు విజయయాత్ర ముగించి యగ్రహమునకుఁజేరి తన విజయకథలు తండ్రితో నమానుడగు విష్ణువర్ధన భట్టారకునకుఁ దల్లికి నివేదించెను. తరువాత నొకశుభ ముహూర్తమున చాళుక్యసామ్రాజ్యమును వాతాపియన నగరమునందు స్థాపించి ప్రాకృశ్చిమ చాళుక్య పంశముల రెంటికిని మూలపురుషుఁ డయ్యెను. కాంచీ నగరమునందు బల్లవరాజ్య మొకటి యాకాలమునందు సుప్రసిద్ధము గానున్న వార్తవిని విజయసింహుఁ డపరిమిత బలసమేతుడై దండయాత్రకు బయలువెడలెను. వల్లవరా జీవర్తమానమునిని ప్ర

ఘటించినచోఁ బరువుదక్కుట దుస్తరమని తనకుమార్తె నాతని
 కొసంగి పరిణయముగావించి రాజ్యములోఁ గొంతభాగము నరణ
 ఘుగా నిచ్చెను. విజయలక్ష్మితో నర్థాంగలక్ష్మితో విజయ
 సింహుఁడు తననగరముజేరి విజయాదిత్యుఁడను కుమారుని
 గాంచెను. ఈనృపాలుఁడు శ్రీ. శ. రగిం ప్రాంతమున నుండి
 యుండునని చరిత్రములవలనఁ దెలియుచున్నది. ద్రవిడాంధ్ర
 కర్ణాటమహారాష్ట్ర) దేశములు చిరకాలము పరిపాలించి ధర్మ
 సంస్థాపనము గావించిన లోకోత్తరకీర్తిధుర్యులగు చాళుక్యు
 లో విజయసింహుఁడు ప్రథమగణ్యుఁడు. ఈయన సంపూర్ణ
 జీవితము నెఱుంగఁదగు నాధారము లింతవఱకు వలసినన్ని
 లభింపనందున విస్తరించి తెలుప వీలుకాదయ్యెను. అనహయ
 స్థితియందుండి స్వశక్తిచే లోకోత్తర భ్యాతినొందిన విజయ
 సింహుని కార్యదీక్ష కార్యశూరులగు నాంధ్రసోదరులకు
 సార్వదర్శక మగుఁగాక!

రుద్రదేవ చక్రవర్తి.

ఆంధ్రరాజ్యపులలోఁ గాకతీయులు మిగుల సుప్రసిద్ధులు. “కాకతి” యను పదము దేవికిఁ బర్యాయనామము. ఈవంశీయులు పూర్వము కాకతి దేవతకు భక్తులైయుంటచే వీరలను నాటనుండి కాకతీయులని వ్యవహరించు చున్నారు. “కాకతి” జైన దేవతయనియు నీవంశీయులలోఁ బూర్వుల జైనులుగనుండి యాదేవతను బూజించుచు నుండుటచేఁ గాకతీయులుగ వ్యవహరింపఁబడిరని జెలియుచున్నది. కాకతీయులలోఁ బూర్వుఁడు మహామండలేశ్వర బేతరాజు.

త్రిభువన మల్ల విక్రమాదిత్యుఁడను చాళుక్యరాజ్యస్థుఁడొంధ్రకర్ణాట దేశంబులఁ బాలించుచుఁ బలుపురను బ్రతినిధులుగ ముఖ్యనగరములయం దుంచి వారలచే రాజ్యము నేలించు సంకములఁ బడయుచు యాజమాన్యముఁ దనయం దుంకొనెను. ఆకాలమున రాజప్రతినిధులుగ నున్నవారిలో గాకతీయవంశీయులుగూడఁ జేరియుండిరి. కాకతీయుల మొట్టమొదటఁ జాళుక్యులయొద్ద సామంతరాజులుగ రాజప్రతినిధులుగనుండి పరాక్రమముచేఁ బలుకువానిచే బలము నభివృద్ధిగావించికొని, లోకువగనున్న సామంతులఁ గొల్లఁగొని, రాజవిప్లవములలో విజృంభించి సమీప దేశము నాక్రమించు

పైనికులనందఱ సమావేశపరచి రొక్కమునంతయు వ్యయము గావించి ప్రజాద్రోహముగావించుచు జనకంటకులై వర్తించు పూర్వసామంత రాజులనందఱ బంధించి సన్మార్గావలంబనులగు నూతనులను సామంతులుగను రాజప్రతినిధులుగను నియోగించి అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్యమును స్థాపించెను. దేశమంతయు సశాంతిమంతమైయున్న సమయములో జాతీయతా వర్ధనమునకై యాంధ్ర సామ్రాజ్యము నెలకొల్పి, యాతిపోయిన చాళుక్యవరాక్రమవహ్నిని రగులజేసి మాతృ నేవగావించిన ప్రోలరాజన్యుని జీవితము మన కసమగ్రముగ లభించియున్నది. ప్రోలరాజు నెలకొల్పిన సామ్రాజ్యము నేటికి విస్మృతికివచ్చినను నాటి శుభచిహ్నము లింతవఱకు అనుమకొండ ప్రాంతమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. జీర్ణచిహ్నములతో నాటిదుర్గములు, దేవళములు, ధర్మశాసనములు, గాచబాటలు, సరోవరములు, సింహద్వారములు గానవచ్చుచు నేటికిఁ గూడఁ బ్రాచీనాంధ్ర దేశ చరిత్రకారులకుఁ జరిత్రభిక్ష పెట్టుచున్నది.

ప్రోలరాజు కాలమున వర్ధమాన పురము, పాలవాన, ధర్మపురి, మంత్రకూటీము, దేవగిరి, కళ్యాణ పురము లోనగు చోటుల బలవంతులగు చాళుక్య రాజు ప్రతినిధులు రాజ్యము చేయుచుండిరి. ఎవరికి వారు స్వతంత్రులై సంఘైక మత్యమునఁ గల మేలులు మఱచి వర్తింపఁ దొడంగిరి. ఆంధ్ర

దేశము భిన్న భిన్నముగ నుండెను. ఆంధ్రదేశమునకుఁ బ్రత్యేకరాజ్యము లేకున్న లాభము లేదని ప్రోల భూపాలుఁడు అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్యమును స్థాపించినది మొదలు తక్కు దుర్బాధీశ్వరులకుఁ బ్రోలరాజునకు వైరము పెచ్చరిల్లసాగెను. ప్రోలరాజు తనయావజ్జీవితము సంగ్రామరంగమున నె గడపెను. దేశమంతయు నొక్కటి, యాతఁడొక్కఁడు నొక్కటి యగుటచే నడతెగక బలమువృద్ధిజేసి ప్రతిఘటించిన రాజన్యుల నందఱను సామంతలుగఁ జేసికొనువఱకుఁ జాలకాలము వట్టెను. మనము పరింపఁబోవునది రుద్రదేవుని చరిత్రమైనను అతని పవిత్రజీవితమున కాధారభూతుఁడగు ప్రోలరాజు జీవితముగూడఁ బరించుట యావశ్యకము కాకపోదు.

ప్రోలరాజు ఆంధ్రదేశ రత్నమనదగు అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్య రాజధానిని నెలకొల్పి చిరకాలమునకు దేశమున శాంతి స్థాపించెను. మరలఁ జాళుక్యరాజులలో నొక్కఁడు సంతబలమును సంపాదించికొని ప్రోలరాజును లోఁబరఁగొనినఁగాని తనపూర్వ రాజ్యమంతయు హస్తగతము గాదని తలంచి విశ్వనాథ దేవుఁడను వీరవర్షుని సేనానాయకుని గావించి యుచిత పరివారముతోఁ గుదురుకొన నున్న యాంధ్ర సామ్రాజ్యము కూలద్రోయింపఁ బంపెను. ప్రోలరాజు మొక్కలోని పరాక్రమముతో సేనానాయకుని సైన్యమును జెండాడి మూలచ్ఛేదనము గావింపకున్నచో శత్రువృత్తుము మఱలఁ జిగి

రించునని కళ్యాణపురమును ముట్టడించి రాజవంశమును జెండి వైచి విరోధియచువానిని లేకుండఁ జేసి, ఖడ్గముదాల్చి తానొనర్చిన కూరకృత్యములు, హత్యలు స్మరించి పాపపరిహారార్థమై గంగాతీరమున దేవళములు, కోనేరులుగట్టించి జీవితశేషము పారమార్థిక చింతనముతోఁ గడప నిశ్చయించెను.

ప్రౌలరాజు అనుమకొండరాజ్యము పాలించుతత్తిళాక చిత్రతథ జరిగెను. దూరవాసులగు పౌరులు కొండలు రాజధానికి బండ్లతో వచ్చుచుండ అనుమకొండ రెండు క్రోసుల దూరములో నుండ నొకబండికాలు నేలలో దిగఁబడెను. మిగిలిన బండివాండ్రందఱు నాశకటచక్రమును బైకిలాగ నెంచి కృతార్థులు క్షాంతైరి. ఆ శకటములకు సంబంధించిన జనులందఱు గ్రామములోనికేగి అనుమకొండ వాసుల క్రియపనులెల్లిపి జనసమూహమును సహాయముగొని బండ్లఁగిన చోటుఁజేరి నేలలో నిరికికొనిన శకటచక్రము బలమంతయు నువయోగించి లాగ సాగిరి. కొంతసేపటికి భూగర్భమునుండి శకటచక్రము బయట పడెను. దానికమ్మి యంతయు సువర్ణమయ మయ్యెను. కాలు దిగఁబడినచోట సువర్ణచ్చాయ వెల్లివిరియు చుండెను.

పౌరు లావంత వేగమునఁబోయి ప్రౌలరాజున కెఱిగించిరి. అతఁడు పరివారముతో బయలు వెడలి యావ్రదేశము నందర్పింప నటనొక సువర్ణలింగము జ్యోతిర్మయమైనది కానవచ్చెను. రాజన్యుఁడు వెంటనే దానిని ద్రవ్యించి యాశకటముపై

సక్కించి రాజధానిలో, బ్రతిష్ఠింపనెంచెనుగాని యెంతప్రయత్నించినను ఎదుఁ లాశకటమును లాగఁజాలవయ్యెను. చెంత నున్న బండ్ల విప్పించి కాండ్లుకట్టి తోలినను యెద్దులు మోర బిగించి ముందడుగు వేసి పోవ నెంతప్రయత్నించినను బండ్లికదలకపోయెను. అది దైవమహత్వముగ భావించి దైవస్వరూపులు, మహానుభావులు, సర్వజ్ఞశిరోమణులు, కాశ్యప నివాసులు నగు రామారణ్యశ్రీపాదులను, త్రికూట నివాసులు, హిడింబాశ్రమ నివాసులు నగు త్రిదండమహామునుల రావించి వారి కీవిషయము ప్రోలరాజు విన్నవించెను. వారలు పూర్వోత్తర కథనంతయు నాలకించి యాసువర్ణలింగమునకు నత్యంత భయభక్తులతో నభిషేకము చేయించి విభూతి శ్రీచందనమలంది వేదోక్తముగ సహస్రనామపూజ గావించి బిల్వపత్రములఁ బైనిగప్పి మహానైవేద్యమునుసమర్పించి 'హరహరా!' యని యెద్దులనుదోలుమనిరి. శకటము తేలికగా నడువ సాగెను. ప్రజ లామహాత్ముల శక్తికి విస్మయమునొందిరి.

రాజ్యాంగరహస్యవేత్తయు, పరబ్రహ్మస్వరూపుఁడైన రాజయగు రామారణ్యశ్రీపాదులు హరిరాజుతఁ డిది సామాన్య సువర్ణలింగముకాదు. స్పర్శవేదిలింగము. దీనితోఁగినచో నినుము బంగారమగును. నూతనముగ నాలయము పురము గట్టించి యందు దీనిని బ్రతిష్ఠింపవలయునని యాశ్రియ సమ్మతించెను. రామారణ్యశ్రీపాదులు శ్రీవిద్యాధుఁ

చక్రిమునుబట్టి కోటను రేఖలువ్రాసి యగడ్డలు త్రవ్వించి అనుమకొండవై పొక ద్వారమేర్పరచి చెంత నొకదివ్యాయమున నాలింగమును బ్రతిపఁచేయించెను. నూతనమఃగ నిర్మించిన పురమునకు నేకశిలానగరమని పేరుబెట్టి శ్రీపాదులు నిజనివాసమున కరిగిరి. స్పర్శవేదిలింగమునకు సోకించినమాత్రమున దినమునకొక పుట్టియినుము అంతయ బంగారమగుచుండెను. రాజన్యుఁడు దానిని ధర్మాము వినియోగము చేయుచుండెను.

విరకాలమునకుఁ బ్రాలరాజున కొకపుత్త్రిఁడుజనించెను. విధివిహితంబుగా నా బాలునకు నామకరణాది శుభకార్యంబులు నెరవేర్చి మహోత్సవాగతులగు విద్వాంసులముందు రాజన్యుఁడు కుమాగుని జన్మకాలనక్షత్రాదికముల విన్నవించి బాలకుని భవిష్యజ్ఞవితము నిర్ణయింపఁ బ్రార్థించెను. బ్రాహ్మణోత్తములు తమలోఁ దాము సంశయించుచు రాజుతో మాతాడ వెఱచిరి. చకితుఁడై రాజన్యుఁడు విద్వాంసుల సందర్శించి యంజలి మోడ్చి “కానక గన్న యీకందువునకు బాలారిష్టములు లేవుగదా! ఈశ్వరవరప్రసాదమున సంతానవృక్షమునుండి లభించిన యీ ఫలము మాచేతనుండి తొలంగిపోవ భగవత్సంకల్పముకాదుగదా! ఆజ్ఞయిం”డని సదైవముగఁ బ్రశ్నించెను. విద్వాంసులు దూరమాలోచించి,

కం॥ తనయెఱిగిన యర్థంబొరుఁ

ధ

డనఘా ! యిది యెట్లు సెప్పుమని • యడిగినఁ

ప్పనివాడును సత్యము జె

ప్పనివాడును ఘోరనరక • పంకమునఁబడుకొ.

అను నీతివచనమును దలంచుకొని సత్యము చెప్పక
దాచఁగూడదని రాజన్యనితో “అర్యా! ఈ కొమారునివలన
మీకు మరణము గలుగును. కొమారుడు చిరాయశ్శోభితు
డనుట కెట్టిసందియము లేదు” అని విన్నవించిరి. రాజు బ్రాహ్మ
ణుల సగౌరవముగఁ బంపివైచి ప్రోలరాజు తనధర్మపత్ని కీరహ
స్య మేకాంతమున నెఱింగించెను. ఆయమయు నొకవైపు
పుత్త్రిప్రేమము మఱియొకవైపు భర్తృభక్తి హృదయము
నురూతలూపఁ జాలసేపు నిశ్చేష్టురాలై కర్తవ్యభారము
భర్తృపై నుంచెను. ప్రోలరాజు కానకగిరిగిన నెత్తురు కందును
విడువఁజాలక అత్తగృహమున కియ్యకొనఁజాలక పత్నియను
మఱిచొప్పున నాబాలకుని నర్థరాత్రమున రహస్యముగఁ గొని
పోయి స్వయంభూస్వామి మండపమున బొత్తులుపఱచి యందుఁ
బరుండఁబెట్టి పుత్రమోహవిషణ్ణయగు పత్నిచే బిడ్డనికీ బా
లిప్పించి పుత్త్రిబంధము ద్రెంపుకొనఁజాలక యెటులో బయటఁ
బడెను.

మఱుసటిదినమున ఆలయ పరిచారకులు చూచుసరికిఁ
గేపుకేపుమని యేడ్చు నీనెత్తురుకందువు కాన్పించెను. వారలు
వెంటనే యీరహస్యము సంతయు నర్చకులకు నివేదించిరి.
వా రాశిశువును గాంచి దివ్యాకారశోభితుడగు నీబాలకుడు

చక్రవర్తులయింట జనింపఁదగినవాఁడు. ఇట్టి దుర్గతికి లోనుగా వలసినయవస్థ యేమికలిగెనో యని వానిని గొనిపోయి యింట నుంచి యారహస్యమును బ్రోలరాజులకు నివేదించిరి. రాజు బాలుఁడు తనకుమారుఁడై యని యెఱింగియు నెఱుంగని యటుల నటించి ప్రేమముఁ జంపుకొని యర్చకునితో ఎవడైన నేమి! పసిబిడ్డఁడు. రక్షింపఁదగినవాఁడు యుక్తవయస్సు వచ్చు వఱకుఁ గాపాడి విద్యాబుద్ధులునేర్పి వానిని సంస్థానమున కప్ప గింతురేని స్వతంత్రముగ జీవింపఁగలవాఁడగును. వీనిచే మీకుఁ బుణ్యము పురుషార్థము కలుగును. బాలకుని పోషణమున కగు వ్యయమును సంస్థానమే భరింపఁగల” దని చెప్పి బాలకుని సంరక్షణమునకై కొందరు విశ్వాసయోగ్యులగు భటుల నియోగించెను. అర్చకులలోఁ బెద్దయగు రుద్రజియ్యయనునాఁడఁ బాలుని పోషణభారము దన తలపై నుంచుకొని యుక్తవయస్సు వచ్చినపిదప విధ్యుక్తముగ నువనయనము గావించి బ్రాహ్మణ ధర్మానుసారముగ వేదశాస్త్రాదికము, క్షత్రియ ధర్మానుగణముగ ధనుర్విద్యాదికము నేర్పి జాగరూకత నాబాలుని గాపాడసాగెను. అర్చకుఁ డాబాలునకు రుద్రదేవుఁడని నామకరణము గావించెను. ఈతఁడే మన కథానాయకుఁడు. పవిత్రశ్రమమున జనించినవాఁడును ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు ఆంధ్రదేశమునకుఁ బ్రత్యేకవ్యక్తిత్వము నమకూర్పఁదగిన మహానుభావుఁడగుటచే నాబాలు నీబాలకుఁడు స్వల్పపరిశ్రమచేతనే సర్వశాస్త్రపరిజ్ఞా

నము శత్రువిద్యానైపుణ్యము గడించి సాటివారిలో సర్వవిధముల నెన్నికకేక్కి యౌవరాజ్యవట్టాభిషేకమునకుఁ దగు పోయము గలవాఁడయ్యెను.

ప్రోలరాజు షట్కాలశివపూజానిరతుఁడు. స్వయం భూస్వామి యాలయమున కాతఁ డొంటరిగా వచ్చి పూజాది కములు గావించిపోవు నాచారముగలదు. కొంతకాలమునకు స్వయం భూస్వామి యనుగ్రహమున వేతొకకుమారుఁడు కలిగెను. వానికి మహాదేవరాయలని నామకరణము గావించి వాత్సల్యముతోఁ బెంచుచుండెను. ఒకనాఁడు ప్రోలరాజు బ్రయాణము కానిశ్చయించి వేకువజామున లేచి పరివారముతో బయలుదేరి ద్వారమున ననుయాయులనుంచి తా నొక్కరుఁడ యీశ్వరసాన్నిధ్యమున కేగి పూజాదికములను శ్రద్ధాభక్తులతో నొనరింపఁదొడఁగెను. రాచనగరులో నుడియకాల మంగళగీతలు వినరాసాగెను. ప్రోలరాజు పూజాదికములు ముగించి శివనిర్మాల్యము గొనివచ్చుచుండ మండపమున నిదురించుచున్న యొక దివ్యమంగళవృక్షి గోచరించెను. ప్రోలరా జటఁ గూర్చుండి యావృక్షిదివ్యాకారమును గూఢరేఖావిలాసములు గాంచి యాశ్చర్యపడుచుఁ దనలోఁ దానుచింతించుచుఁ దలయూపుచు నిశ్చేష్టుడై చాలసేపుగడపెను. తుదకుఁ బ్రయాణ మనివార్యమగుటచే లేచి యావృక్షిని నొక్కమాటు కొరిగించుకొనినఁ గాని పోవఁజాలనని నిశ్చ

యించి తరంగములవంటి బాహువులు నాగించి నిదురలో మైమ
 అచియున్న యావ్యక్తిని గాఁగిలింపఁ బోయెను. వెంటనే గాఢ
 నిద్రలోనున్న యావ్యక్తి యులికిపడిలేచి విద్యుద్వేగమునఁ
 ప్రోలరాజును కోశనిర్ముక్తమగు పదనుకత్తితో వక్షమునుండి
 యావలకు దూరునటుల బొడిచెను. వెంటనే వృద్ధుడగు
 ప్రోలరాజు మొదలునరికిన కదలీతరువువలెఁ బడిపోయెను.
 గంటవలె వెలుఁగుచున్న దీపపు వెలుగున నావ్యక్తి తనకత్తి
 కెఱయైన పురుషుని బోల్చికొని ప్రోలరాజుని గుర్తించి గుండెల
 బాదుకొనుచు “అన్యాయముగా రాజన్యని జంపితిని. రా
 ద్రోహము గావించిన నాకింక నధోలోకమే శరణ్యము. ఎంత
 యనాలోచితమునకుఁ బాల్పడితిని! నిద్రావస్థలోఁ జోరుడన
 చేయిమిగిలితిని. ఈ పాపకార్యము రాజనగరమున నివేదిం
 దోషమునకుఁ దగినశిక్షనొందుదుఁగాక”యని యావ్యక్తిబయల్
 వెడలెను. ఈసమ్మర్థము నాలకించి ద్వారమున నిలిచియున్న
 పరివారమంతయు మహామండలేశ్వరుని సమీపించి యీ వి
 శీతావస్థగాంచి నివ్వెరపోయిరి. ప్రోలరాజు కొంతసేపటికి
 దెలివినొంది మూర్ఛాశ్వాసములచే మరణవేదన మొందుచుం
 రాజకీయోద్యోగులు రాణివాసపు వారుగూడ సీకధవిని సంభ
 మముతో వచ్చి పలుదెఱంగుల వాపోవుచు ఖడ్గప్రహారప
 గావించిన నూతనవ్యక్తిని జంపవలయు ననియుఁ గత్తికొక ఖం
 ముగఁ జేయవలయు ననియుఁ బలుకఁ దొడఁగిరి. నోటమా

పెడలుటయే కష్టముగానున్న యా మరణావస్థలో తెలుపజేసి
కొని తీవ్రవాదులగు నారాజభక్తుల నందఱవారించి “మిత్రు
లారా! శాంతిపహింపుడు. హంతకుఁడు స్వామిద్రోహికాఁడు.
నాకుమారుఁడే. అతఁడు రుద్రదేవుఁడు. భవిష్యదాంధ్రసామ్రా
జ్యచక్రవర్తి. ఇతని జననకాలముననే జ్యోతిష్కులు జాతక
ములవ్రాసి పితృమారకుఁడగునని సెలవిచ్చిరి. వివత్తునుండి
బయటపడనెంచి వీని నాలయమున రహస్యముగఁజేర్చి యర్చ
కుల యాధీనమునం దుంచితని. నేటితో నాకాయువు పరిపక్వ
మైనది. ఇప్పటికి నాకు డెబ్బదిరెండు వత్సరములు వచ్చినవి.
భోగములపై విరక్తికలిగినది. మనఃపూర్వకముగ నీబాలుఁ
డాంధ్ర సామ్రాజ్యమునకు భారవాహకుఁ డగుటకు నేను
సమ్మతించు చున్నాఁడను. మీరందఱు నాపైఁజూపిన గౌరవ
మీ బాలకునిపైఁ జూపుట కర్తవ్య”మని ప్రోలరాజు పత్ని
సబ్బుఁడై చూడసాగెను.

ప్రజలందఱు భయవిస్మయములచేఁ దరంగితులై చిత్ర
వ్రతిమలవలె నిలుచుండి యాదృశ్యమును దిలకించుచుండిరి
అనుకొనిన దొకటి అయినదొకటి. రుద్రదేవుఁడాప్రోలరాజువాక
ములువినినదాది “రాజద్రోహినేకాక పితృద్రోహినిగూడనైతినా
ఈ పాపమున కీక శిక్ష లేదు. నాయంతపాపి భూలోకమున లేఁ
దని తండ్రిపై వ్రాలి విలపించెను. ప్రోలరాజు తనయుని గాఢ
ముగఁ కౌగిలించుకొని “కుమారా! విచారింపకుము. దె వవిడి

నెరవేరినది. ఖడ్గము నూడబెరికుము. బాధతోఁ బ్రాణముల
భరించుట చాలకష్టముగ నున్నది. సహగమనమునకు మీత
సిద్ధురాలయ్యెనేని వలయు ననకాశములఁ గల్పించుము.
సోదరుఁడు మహాదేవరాయలభారము నీతలపై ననే గలదు. న
పద్మాక్షిదేవి ప్రసాదించిన దివ్యాయుధములు. మన పూర్వు
యాయుధములదాల్చి విక్రమైకజీవములై యుభయలోకవ
లలోఁ బేరుగాంచిరి. పరిజనులారా! పౌరులారా! మీయంద
యొద్ద సెలవునొందుచున్నాడనని ప్రోలరాజు పంచాక్షరీ జపప
చేయునుఁ గనులుమూసికొనెను. రుద్రదేవుఁ డవనతముఖు
పితృదత్తములగు నాయుధము లందుకొని తండ్రియురము
గాటముగ నాటుకొనిన ఖడ్గము నూడబెరికెను. చిమ్మనగ్రోవిట
గొట్టినటుల రక్తధారలు రుద్రదేవుని మెయినిండఁ బడె
ముఖ్యులగు నమాత్యు లాయదనున రుద్రదేవుని నటను
తొలంగించి ప్రోలరాజు కళేబరమున కర్హమగు సంస్కా
ములఁ గావించిరి. రాజపత్నియుఁ గుమారుని కౌగిలించుకొ
యానందబాష్పములతో నాతని మేను దడిపి భర్తృచిత్తి
వ్రాలి వీరస్వర్గరాజ్యమును జూరఁగొని జ్వాలాగర్భమున న
ర్హిత యయ్యెను.

ఒక శుభము హుర్తమున రుద్రదేవచక్రవర్తి యాం
సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. దేశము మిక్కి
సంకులప్థితిలో నుండెను. తన సహోదరుఁడగు మహాదేవరా

ఖిప్తహత్యాకర్తయగు సన్నతోఁ గలిసిమెలసియుండఁడయ్యెను.
 పోలరాజకాలములో సామంతులుగనుండి వన్నులుచెల్లిం
 చుచు విధేయులై యున్నవారిలోఁ బలువురు తిరుగఁబడి స్వతం
 త్రీ-పతాకముల నూపి యశాంతి సమీరము సతిశయింపఁ
 జేయుచుండిరి. హృదయశల్కమువలెఁ బితృహత్యా విచారము
 మనస్సును దీప్తివేదనలపాలు గావించుచుండెను. ముందుఁ బితృ
 హత్యాఘమునుండి విముక్తుఁడైనఁ గాని తనజీవితము పవిత్రము
 గాదనియు, దా సవవిత్రుఁడై యున్నంతవఱకుఁ బ్రజావిశ్వాస
 దూరుఁడు కావలసి వచ్చుననియు, నిశ్చయించి రుద్రోదేవుఁడు
 రాజధానియగు అనుమకొండలో గొప్ప శివాలయముగట్టించి
 సహస్రస్తంభమండపము దీర్పించి గొప్ప దీర్ఘికను ద్రవింపెను.
 బరంగల్లులోఁ బెక్కుశివాలయములఁ బ్రతిష్ఠించెను. పూ
 లచేఁ బూజాపురస్కారముల నందికొనుసిద్ధేశ్వరునకుఁ
 క్షీదేవికి నిత్యవైవేద్య దీపారాధనాదులకుఁ గొత్తన
 నొసంగి బొక్కనములోని ధనముతో రాజధాని కాఱుకో
 నుల దూరములోనున్న అయ్యనవోలులోని విశాలప్రదేశ
 మున మైలారుదేవున కొకగొప్ప యాలయమును గట్టించి
 బరంగల్లుకోటలోఁగల ద్వారములవంటి విచిత్రశిల్పభిరామము
 లగు ద్వారముల నాలుగువైపులఁబ్రతిష్ఠించి అనుమకొండకు
 బరుగుదూరములో నున్న వడ్డెవల్లిలో గొప్ప తటాకమును
 ద్రవింపించి చెంత సిద్ధివిఘ్నేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి యచట విశాల

మగు నాలయము మండపముగట్టించెను, ఇంతియగాక మొ
చర్లయనుచోట నేకవీరాదేవి యను శక్తిని బ్రతిష్ఠించి గ
దేవళము గట్టించి వస్తువాహనములు సమర్పించి మరల
ధానిచేరి తనపేర, దనతండ్రిపేర బెక్కుగ్రామములు గట్ట
యాగ్రామములు వేదవేదాంగ ప్రవీణులగు బ్రాహ్మణోత్త
లకు ధారవోసి యంతతోఁ దృప్తినొందక దిగ్విజయవరుండైః
ధిరాజుల వశంవదులఁ గావించుచు శ్రీశైలప్రాంతము
హస్తగతము గావించుకొని యటఁ బత్నీయుక్తుడై రత్నః
వణములు మడిమాన్యములు సమర్పించి పాండ్వాధీశ్వరుల
దండయాత్రకు వెడలి కాంచీనగరము శ్రీరంగములోనగుఁ
క్షేత్రములు దర్శించి పాండుల సామంత రాజులను గాః
నేతుబంధన రామేశ్వరునియొద్ద కేగితులారా భారమును పెక్కు
తూఁగి ధనుష్కోటిలో స్నానాదికములఁ గావించి జయ
ములనెలకొల్పి రుద్రదేవచక్రవర్తి జయలక్ష్మీ ద్వితీయ
రాజధానికిఁ జేరెను. మఱియొకమాటు వారణాసీప్రాంత
లకు దండయాత్రకు వెడలి గంగాస్నానములు గావించి
శోవచారములతో విశ్వేశ్వరునకుఁ బూజాదికములు గా
యనంతరము గయకేగి పితృదేవతలకుఁ బిండప్రదానవ
సభక్తికముగ నిర్వహించి యిప్పటికిఁ బాపవిముక్తుడ నై
రుద్రదేవచక్రవర్తి రాజధానినగర మగు ననుమకొం
జేరెను.

మహాదేవరాయలు విజయయాత్రలకుఁ బుణ్యక్షేత్ర
ములకు రుద్రదేవు డేగినపుడెల్ల రాజ్యవ్యవహారములు నిర్వ
హించుచు రాజద్రోహులతోఁ గలిసి రుద్రదేవునిఁ గడముట్టించు
నుసాయము లారయుచు సమయమునకై నిరీక్షించియుండెను.
ఇది గ్రహించి రుద్రదేవుని విరోధులగు సామంతరాజులు
అంధ్రసామ్రాజ్యమును హరింపనెంచి మహాదేవరాయలతో
రాయబారములు జరిపి విప్లవోద్యమమునఁ బాల్గొన వాగ్దాన
ము గావించిరి. రుద్రదేవుఁ డిదియంతయు గ్రహించి తనతండ్రి
యవసానకాలమునఁ గావించిన హితోపదేశము జ్ఞాపక
ముంచుకొని సోదరుని క్షమించెను. ప్రతిపక్షులుమాత్రము
మహాదేవరాయలు తమవక్షమువాడుగ విశ్వసించి యుంటచే
నియతకాలమున అనుచుకొండ రాజ్యమును ముట్టడింప బయలు
దేరివచ్చిరి. ఈవివరీత పరిస్థితులన్నియు రుద్రదేవుఁడు న
ముగా గ్రహించి విరోధులతో సోదరుఁడు కలియకుండు
వలయుఁ గట్టుదిట్టములు తోలుతఁగావించి ప్రత్యర్థుల ముఠ
పెట్టుటకు సైనికబలమును మిగుల వృద్ధిజేసి విరోధు లరుదెం
మూర్ఖములఁ దెలిసికొని తోలిననడికట్టి వధింపఁ గొంతఁ
మును బంపెను. మహాదేవరాయల యొద్దనుండి తమకు న
యగు నుత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడువకున్నను, దురాగతుల
ప్రత్యర్థిరాజులు అనుచుకొండరాజ్యము హరింప నకాలమున!
వచ్చి రుద్రదేవుని ధాటి కాఁగఁజాలక ప్రాణహానిముల
గోల్పోయిరి.

అకాలమున రుద్రదేవుని నెదిరించిన రాజులలో, బలువురు ప్రసిద్ధులు గలరుగాని వారి ప్రత్యేక చరిత్రములు సమగ్రముగాఁ దెలియ వచ్చుటలేదు. దొమ్మరాజు బలవంతులలో సగ్రగణ్యుడు. ఈతఁడు అనుమకొండరాజ్యమును హరింప వలయునని సమధికబల సమేతుఁడయివచ్చి కోటముట్టడించెను. ఈముట్టడి కొన్నిమాసములు జరిగెను. కాకతీయ సైన్యములు దొమ్మరాజు సైన్యములఁ జించిచెండాడెను. విజయముపై నాసమాని బ్రతుకుజీవుఁడాయని దొమ్మరాజు గుఱమునెక్కి పారిపోవుచుండగా రుద్రదేవుఁడు వెంబడించి బాణములఁ బ్రయోగించి యాతనికాయము గాయము గావించెను. దొమ్మరాజు తన యశ్వారోహణనైపుణ్యము ప్రాణరక్షణముకొఱ కువయోగించి యెందో నాగెను. రుద్రదేవుఁడీ యదనుగ్రహించి పరివారసహితముగా దొమ్మరాజు రాజ్యమునందుఁ బ్రవేశించి కోటఁ బగులఁగొట్టి రాజధానిఁ గొల్లగొని విజయస్థంభమును ప్రాతించి తనప్రతినిధి నారాజ్యము నందుంచి వెనుకకు మరలెను. రుద్రదేవుఁడు దొమ్మరాజుతోఁ బోరుచున్న సమయము తమ కనుకూలకాలముగా గ్రహించి మేడరాజు, మేళగిదేవుఁడు అనుమకొండపైకి దాడివెడలిరి. అనుమకొండయందున్న మూలబల మావీరయుగముతోఁ బోరాడుననికి రుద్రదేవుఁడు రాజధానిజేరి పూహములఁ బన్ని రోధిబలములను బంచబంగళము గావించెను. మేడరాజు,

కందకములను బూడ్చింపి రాజధానినంతయుఁ దగులుబెట్టింపి యుపవనముల రూపునూపి నగరమును జూడుచేసెను. తల దాచుకొనుటకుఁ దావులేక భీమరాజు అంతఃపురకాంతలతోఁ దోబుట్టువులతో రక్తసంబంధులతో నెందోపాటిపోయి రుద్ర దేవుని పేరు వినఁబడినంతవఱకుఁ దలయెత్తఁ డయ్యెను. అంతలో కందూరు వర్ధమానపుర రాజ్యములు రుద్రదేవుని హస్తగతములయ్యెను.

చోడోదయుఁడను నొకరాజు విస్తారసైనికబలముతో స్వతంత్రుఁడై తిరుగఁబడఁగా రుద్రదేవుఁ డాతనినగరమును ముట్టడించెను. అనుమకొండ సైనికులు చోడోదయుని నగరమును ధ్వంసము గావించిరి. రుద్రదేవుఁడు బాణములఁ బ్రయోగించి చోడోదయుని దేహమంతయు గాయములతో నిండు నట్లు చేసెను. ఆయువుపట్లలో బాణములు గ్రుచ్చుకొనుటచేఁ జోడోదయుఁ డొడలెఱుంగక రాజమందిరము విడిచి కానల పెంటఁబడి ప్రాణములు విడిచెను. సమర్థులగు రాజులందఱు రుద్రదేవునకు సామంతులైరి. మహాదేవరాయలు రుద్రదేవుని యసాధారణ పరాక్రమమునకు ముగ్ధుఁడై ద్వేషము మాని కార్యలోచనములం దన్నతో సర్వవిధముల నేకీభవించు చుండెను.

రుద్రదేవుఁడు పరాక్రమాతిశయముచే ఆంధ్రదేశమంతయు నాక్రమించుకొనెను. అంతియగాక కర్ణాటదేశము నందలి

భాగములను ద్రవిడదేశములోఁ గొంతభాగమును సరిహద్దులం దున్న మహారాష్ట్ర దేశమును సాధించెను. రుద్రదేవుని రాజ్యమునకు హద్దులు తూర్పుదిక్కున సముద్రమనియు, దక్షిణదిక్కున శ్రీశైలమనియు, బడమటిదిక్కునఁ జాళుక్యరాజధానియగు కల్యాణ పురమనియు, ఉత్తరపుదిక్కున మాల్యవంతమనియుఁ జెప్పఁబడెను. ఇంత విశాలరాజ్యమును బరాక్రమముచే నాజ్ఞించి శాశ్వతస్థాయిగాఁ గాకతీయ సామ్రాజ్యమను పేర నిలిచియుండుటకుఁ బాటుపడిన రుద్రదేవుని పవిత్రసంకల్పము సర్వజనసంభావనీయ మనుటలో సంశయము లేదు. ఈ వీరాధిపతి పరిపాలనముతోఁ బట్టు దప్పిన చాళుక్య చోడరాజ్యము చాచాపుగ సంతరించెను.

రుద్రదేవుఁడు అలితకశలను మిగులఁ బ్రేమించి పోషించెను. అనుమకొండలో నవూర్వ శిల్పరమణీయమగు నొక దేవాలయము గట్టించి ముందు వేయిస్తంభములతోఁ గొప్పమండపము గట్టించెను. ఇపు డామండపము చాలవఱకుఁ గూపోయినది. ఆలయముమాత్రము నేటికి దర్శనీయమై మన హరముగ నున్నది. ద్వారములందుఁ గల అతాచిత్రములు స్తంభములపైఁగల పురాణకథావిగ్రహములు జీవకళ లుక్తిపదుఁచు గనువిందు గూర్చుచున్నవి. నాడుపెట్టిన మెఱుంగ నేటికిఁ గొంచెమేని కనుమాయక యచ్చెరువు కలిగించుచున్నది. గర్భాలయ ద్వారస్తంభములపైఁగల శిల్పములు, విప్ర

హములు ప్రత్యేకదర్శనీయములు. ఆలయాభిముఖముగ నున్న నంది చూచి యానందింపఁదగినది. ఇంక నాకాలమున రుద్రవిభుని త్యాగాధారమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన యపూర్వ శిల్పదేవాలయములు కలవుగాని వాని వర్ణనమిచట గావించుట ప్రశ్న తము కాదు. రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమున యవసులు గావించిన దండయాత్రలో నీ యాలయము రూపుమాపఁ బడెను. హతశేషముగు నాలయభాగము, రుద్రదేవుని విజయ కథలఁ దెలుపుగానము, కోనేరు నేటికిని దర్శనయోగ్యములుగ నున్నవి. రుద్రదేవుఁడు సగరముచుట్టు పెద్దమట్టికొట గట్టించి యన్నివైపులఁ గట్ట నాధారపఱచి తటాకములఁ బ్రతిష్ఠించెను. సేనానాయకులుగూడఁ బెక్కుతటాకముల ద్రవ్వించి రాజ్యమంతయు సుభిక్షము గావించిరి. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమున నాకాలమున క్షేత్రములు సస్యసంపూర్ణములై మనోహరముగా నొప్పుచుండెను.

రుద్రదేవుఁడు జైనమునం దభిమాన భావము గలవాడు. అట్లుండెడియు నాకాలమున మిగుల వ్యాప్తముగానున్న జైనమతమునెడ నెట్టి విద్రోహమును గావించి యెఱుంగఁడు. తన యాస్థానమునందు వీరజైన, జైన, అద్వైత, విశిష్టాద్వైత వంశీతులకు సమగౌరవము లొనరించెను. వలుమూరు తులూ భారములఁ దూగి సువర్ణము విచ్చాంసులకుఁ బంచియొసంగెను. అచుమకొండ సామ్రాజ్య సగరముగా నుండుటకుఁ

దగినదిగాఁ కోచకపోవుటచేఁ దన తండ్రికాలమునుండి కట్టింపఁ బడుచున్న ఏకశిలా సగరమునకు లక్షలకొలఁది ధనము వ్యయముగావించి బురుజులు, కోటలు, కందకములు, కొత్తశములు నిర్మించెను. రుద్రదేవుని యాస్థానమునందున్న కవులలో పాలకురికి సోమనాథుడు, గురు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల వారు, రామేశ్వరి భట్టారకుఁడు లొనగు ప్రముఖులు వలు వురుగలరు. రుద్రదేవుఁడు కవులతో నిష్ఠగోష్ఠులు గావించి విన్నోదించుటయేగాక తాను స్వయముగాఁ గవిత్వమును చెప్ప నేర్చి కర్ణాటసంస్కృతాంధ్రభాషలలో నసమాన పండిత్యము నాజ్ఞించి “విద్యాభూషణుఁ” డను బిరుదము బడసెను. ఇత్యుగాక రాజకీయధర్మములు, రాజవిధులు చర్చించు నీతిసారమచు నొక పద్యకావ్యమును రచించి యాంధ్రభాష నలంకరించెను. ఇపు డాగ్రంథము లభింపకపోవుట సంతాపకరము. ఈయన యాస్థానమునందున్నటులఁ బైచెప్పిన గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యులవారు దండనాథుఁడుగ నుండి యాస్థానము నందు విద్యావినోదములలోఁ బాల్గొనుచు శివస్తోత్ర గ్రంథములఁ బెక్కింటిని రచించెను. రుద్రదేవుని నడిమివయస్సున నీ పండితారాధ్యులు మరణించిరి.

పాలకురికి సోమనాథుఁడు మల్లికార్జున పండితారాధ్యు వారి యనంతరము కొంతకాలమునకు రుద్రదేవుని యాస్థానమునఁ బ్రవేశించి మృధుమధురమగు దనయాంధ్రకవిత

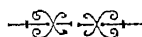
నాధారముగఁ జేసికొని వీరలైనమతము మిగుల వ్యాప్తిలోనికిఁ దెచ్చెను. మతావేశపరశుండగు నీసోమనాథుఁడు జైనుల బౌద్ధులఁ జంపించె నని స్థానికచరిత్రములందుఁ గలదు. ఇతఁ గ్రంథములు పరమతదూషణము, స్వమతస్తుతి గలవి. గోనీతనియొడ నారోపించిన దోషము లాకాలపుఁ జరిత్రము సజగ్రముగా నెఱింగిన వారికి సత్యములని తోచుటకు సంశయముండదు. రుద్రదేవునియొద్ద సేనా నాయకులుగ నున్న బేతీర్కణ నామిరెడ్డి, రుద్రదేవ సేనాని లోనగు వీరుల చరిత్రము సమగ్రముగఁ దెలిసికొనవలసి యున్నది. రుద్రదేవుని సోదరుఁడగు మహాదేవరాయలు మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యము పాలించినటులఁ జరిత్రములందుఁ గలదు. రుద్రదేవుఁడు జీవించుండఁగా శౌణదేశాధీశ్వరుఁడును యాదవ నరపాలకుఁడునగు జైత్రపాలుఁడు త్రిలింగ దేశము మీదికి దండెత్తి వశపఱచుటకు మహాదేవరాయ లెదిరింపఁబోయి మడిసినటులఁ జరిత్రములందుఁ గలదు. శాసనము లందు రుద్రభూపాలుని యనంతరము రాజ్యము పరాధీనము కాఁగా వీరవతంసుండగు రుద్రసేనాని పునరుద్ధరించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది. మహాదేవరాయ జీవించి యనంతరము మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యము బాలించినదే సత్యమైనచో రుద్రదేవుని యనంతరము రాజ్యపరాధీనము గావలసిన యవసరములేదు గావున మహారె

రాయలు రుద్రదేవుని కంటె ముందుగానే మరణింప వలయును. ఇదేయె యుక్తియుక్తమగు మార్గము.

రేచెర్లగోత్రీయులగు వెలమవీరులలోఁ బలువురు కాశీ తీర్థములకడ సేనానాయకులుగ నుండి కాంచీనగరము భేదించి చోడరాజుల జయించితిమనియు, గాంచీరాజ్యలక్ష్మిని గాకతీ యుల కైవసము గావించితిమనియు వ్రాసికొనియున్నారు. ఆంధ్రదేశమునకుఁ గాంచీరాజ్యము మిగుల దూరముగా నుండుటచేఁ గాకతీయులు మాటిమాటికిఁ గాంచీనగరము లోఁబఱచికొనుటయు మఱలఁ గోల్పోవుటయుఁ బలుమాఱు జరిగియుండును. రుద్రదేవునికాలమునఁ గాంచీనగరమును రేచెర్ల నామిరెడ్డి జయించి చోడరాజు నవమానపఱచి తద్రాజ్యలక్ష్మిని రుద్రదేవుని యధీనము గావించినటుల శాసనదృష్టాంతములు గలవు. రుద్రదేవుఁడు తన యవసాన దశలో గణపతిదేవునకు రాజ్యము నొసంగెను. గణపతిదేవుఁడు మహాదేవరాయలకుమారుఁడు. రుద్రదేవునికాలము క్రీ॥ శ॥ ౧౧౪౦ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వఱకై యుండునని చరిత్రగ్రంథమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆంధ్రజాతీయతకు ఆంధ్రవికాసమునకు ఆంధ్రజాత్యభ్యుదయమునకు సహకారిగ నాంధ్రసామ్రాజ్యము స్థాపించిన వీరవతంసుఁడగు రుద్రదేవుని జీవితచరిత్రము పఠనీయము. ఈ మహనీయుని చరిత్రమెంతయో గ్రంథస్థము గావలసియున్నది. చరిత్రకారు లీతనిఁ బ్రథమప్రతాపరుద్రుఁడని వ్యవహరించు

చున్నారు. ప్రతాపరుద్రనామమయినానకు లేనపుడు రుద్ర దేవుడని వ్యవహరింపక ప్రతాపరుద్రుడనుట యుక్తముగ లేదని మేము రుద్రదేవుడనియే వ్యవహరించితిమి.

కన్నమదాసుఁడు.

పలనాడు రాజ్యము పాలించు నరసింగరాజు, నలగామ రాజు లను రాజులయొద్ద నాయకురాలను రెడ్డియువతి మంత్రి పదవియందుఁ బ్రవేశించి యంతకుముందు మంత్రిగానున్న రేచెర్లగోత్రుఁడును వెలమ వీరుఁడునగు శీలము బ్రహ్మనాయని వెడలనడిపించెను. బ్రహ్మనాయకుడు బాలమలిదేవాది రాజకుమారులను వెంటఁబెట్టుకొని గురుజాలకుఁ గొంచెము దూరమునందున్న యడవిప్రదేశముఁ తెగనఱకి మాచర్లయను నగరము కట్టించి యందుండెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు పేరునకు మంత్రియైనను రాజ్యచక్రము తానే త్రిప్పుచుండెను. పలనాటి సీమలో బ్రహ్మనాయని దేవునిగా భావించుచుండిరి. ఒక పంచమకాంత చిరకాలము సంతానము లేక పరితపించి బ్రహ్మనాయకుని యనుగ్రహమువలనఁ గొడుగు జనించెనేని ఆయన పాదములచెంతనే పడవేయుదునని మ్రొక్కుకొనెను. దైవ వశమునఁ బంచమాంగన నవమాసములు నిండినవెనుక నొక

బాలుని గనెను. బాలుని జూడఁగనే ప్రేమగలిగి బ్రహ్మనాయని కొనంగుడునని మొక్కుకొన్నసంగతి మఱచి తానె పెంచుచుండెను. బాలునకుఁ గొన్నాళ్లకు గొప్ప వ్యాధివచ్చెను. స్వప్నమున నొకపురుషుఁడు కనిపించి నీవాడినమాట తప్పుటచేఁ గుమారునకు రోగమువచ్చినది. నీమాట చెల్లించుకొందువేని కుమారుఁడు చిరంజీవి కాఁగలఁడని చెప్పెను. పంచమాంగనకు వెంటనే బ్రహ్మనాయని పాదములయందుఁ బడవేయుదునన్న మాట జ్ఞాపకమునకు వచ్చి ఆరోగ్యము కలుగఁగానే వాగ్దానము నెఱవేర్చుకొందునని మొక్కుకొనఁగా బాలునకు దినక్రమమున ఆరోగ్యము కలిగెను. పంచమకాంత ఒక శుభముహూర్తమున బాలుని గొనిపోయి బ్రహ్మనాయని పాదములముందుంచి యిటుల విన్నవించెను: “మహారాజా! నీవరప్రభావమున నాకీకుమారుఁడు జనించినాఁడు. బాలుఁడు జనించినచో నీపాదములమీఁద వేయుదునని మొక్కుకొని మఱచితిని. అందుచే దీరని వ్యాధులవలన నిన్న మెన్నటివరకు నవిసినాఁడు. నావాగ్దానము నెరవేర్చ నుంటినని మొక్కుకొనఁగా బ్రతికినాఁడు. నేనుకన్నతమాత్రమునఁ దల్లినికాను, నీధర్మవత్నియగు ఐతన్మయే యీబాలునకుఁ దల్లి. మీరే తండ్రి. బాలునిపోషించు భారముమీఁది” ఇట్లువిన్నవింపఁగానే నాయఁ డానందమొంది బాలుని గై కొని శిరముమూర్చిఁ పొందుకొనుమని ధర్మవత్ని కొనంగెను. ఆయమయుఁ బంచమ

బాలుడని కొంచెమేని సంశయింపక దాదులచే బాలిష్టింపుచు జెంచుచుండెను. సంతానములేదను కొఱతను దిగనాడి యాపుణ్యదంపతు లాబాలకునితోఁ గాలయాననము జేయుచు నొక శుభలగ్నమున నాతనికి కన్నమదాసుడని నామకరణము గావించిరి. కొంతకాలమునకుఁ గన్నమదాసుఁడు పెద్దవాఁడై పాఠశాలలకేగి సమస్తవిద్యల నభ్యసించిన పిదప గరిడీ సాము వ్యాయామములు గూడ నేర్చుకొని జెట్టియయ్యెను. వర్ణాశ్రమ ధర్మములకు మిగులఁ బట్టుగల యాకాలమున బ్రహ్మనాయకుఁడు పంచముని జేరఁదీసెనని నిందింపసాగిరి. కొందఱు కన్నమనాయనియెడ నకారణద్వేషము ప్రకటించుచుండిరి. ఎందఱెన్ని విధముల నాందోళన పడుచున్నను పుణ్యదంపతులగు ఐతమ్మయు, బ్రహ్మనాయకుఁడు మాత్రము పుణ్యభావముతో నా బాలుని జూచుచుండిరి. కొంతకాలమునకు ఐతమ్మ గర్భవతియయ్యెను. బ్రహ్మనాయని యానందమునకు మేరయేలేదు. సంతోష సూచకముగా మాఝెర్ల చెన్నకేశవున కెన్నియో ఉత్సవములు, వేడుకలు చేయించి నాయఁడు మహావైభవముగా సీమంతోత్సవము జరిపించెను. శుభముహూర్తమున ఐతమ్మకుఁ జక్కనికుమారుడు జన్మించెను. బాలచంద్రునివలెఁ బ్రకాశించు నాకుమారరత్నమునకు బ్రహ్మకుఁడు బాలచంద్రుడని నామకరణము గావించి ప్రచారంగతులగు బ్రాహ్మణోత్తముల రావించి బాలుని

జనన తిథి నక్షత్రాదులను దెలిసి జాతకము వ్రాయుడని కోతెను. నాయకురాలివంపున వచ్చిన వంచకబ్రాహ్మణుడు తన విద్యావ్రకటనము గావించి బ్రహ్మనాయుని లోగొని జాతకమువ్రాయుచునని చెప్పి సెలవొంది కొన్నిదినములకు సభచేయించి అందుజాతకపత్రికను బఠించెను. 'బాలచంద్రుడు మిగుల దుర్మార్గుడగును. వాని జన్మనక్షత్రము చెడ్డదగుటచే దనవారికి బెరవారికిఁగూడ నితఁ డకాలమృత్యువై సర్వకుటుంబములు రూపు మావఁగలడు. బాలకునివలని యపాయము తొలగింపవలయుననినఁ దెగటార్పుట తప్ప వేఱుకర్తవ్యము లేదని కవటజ్యోతిష్కుఁడు చెప్పెను. సభ్యులు, రాజబంధువు లొకరి మొగము లొకరు చూచుకొని బ్రహ్మనాయకుని కేమియుఁ జెప్పజాలక మిన్నకుండిరి. ఇదియంతయుఁ బ్రహ్మనాయుడు కనిపెట్టి పుత్త్రప్రేమను దిగనాడి సభ్యులందఱి నడిగి యనుమతి దెలిసికొని బాలునిజంపుటకే నిశ్చయించుకొనెను. అంతలో నొక వృద్ధుఁడు లేచి 'బ్రహ్మనాయకా! బాలునిజేతి మీఁదఁజంపుటయన్న సామాన్యకార్యమా? ఎవరికిఁ జేయాడును? సముద్రమునఁ బాటవేసిన వాఁడె చచ్చును. అదియె కర్తవ్యమని తెలిపెను. బ్రహ్మనాయుడు పెచ్చుపెరుగుకోకము నావుకొని తన యభిమానపుత్త్రిఁడగు కన్నమనాయకుని బిలువ సంపించి ఐతన్మృకడ జరుబాలుద్రావుచున్న యేపాపమునెఱుంగఁ బాలచంద్రుని దెప్పించి యీబాలకుని సముద్రములోఁ బడవో

రమ్మని యిచ్చెను. కన్నమనీడు చాలవిచారపడి బ్రహ్మనాయకుని మాటకు బదులుచెప్పజాలక సభ్యులే నివారించు రేమోయని వారల విచారకరములు, ప్రార్థనాపూర్వకములగు చూపుటతో జూచెను. సభ్యులందఱును బ్రహ్మనాయకునియాజ్ఞను సత్కరముగా నెరవేర్చుమని కన్నమనాయకుని బ్రోత్సహించిరి. బ్రహ్మనాయకుఁడు తొందరపెట్టెను. కన్నమనాయకుఁడు 'కనులు దెలువని పసికందును అన్యాయముగాఁ జంపవలసి వచ్చినదే! ఈపసికాపని కావాడఁ జాలని నాబ్రతుకుఁ గాల్చినా? నే నస్వకంతుఁడను. జనకుఁడగు బ్రహ్మనాయకుని ఆజ్ఞకు వ్యతిరేకము జరుపఁదగదు. అనుకొనుచు బ్రహ్మనాయకుని కనుసన్నల ననుసరించి సముద్రతీరమునకుఁబోవ చందవోలునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. రాజమందిరమునందును పట్టణమునందును బ్రహ్మనాయకుని గృహంబునను నాఁడు విచారమునకు మేరలేకుండెను. కన్నమనాయకుడు మండువేసంగిలో బాలునొక తొట్టెలోనుంచికొని పైనిగుడ్డలుకప్పి త్రోవకడ్డమగు ప్రతిగ్రామమునందును, బాలిప్పించుచుఁ గొంతసేపటికిఁ జందవోలు చేరెను. ఆకాలమునఁ గల నగరరాజములలో చందవోలు ప్రఖ్యాతమైనది. చుట్టను బ్రాకారములు, కోటలు కలవు. క్రొత్తవాఁడెవ్వఁడు నగరమున నడుగుబెట్ట వీలులేక పోవుటచేఁ గన్నమనాయకుఁడు బాలకునెటులో నగరముబయటనుండి సముద్రతీరమునకుఁ జేర్చెను. జాముప్రొద్దు పోయెను. అంధకారము

నలుదిక్కుల బాగుగా నావరించి యుండెను. బాలుఁడు అఁకలి గొని యేడ్చుచుండెను. చేతులార వసిపాపని సముద్రములోఁ బాటవేయఁ జాలక కన్నమ నాయకుఁడు మైమఱచి యెలుగై తి యేడువసాగెను. దిక్కులేని సముద్రప్రాంతమున వారల నోదార్పువా రెవరు? కన్నమనాయఁ డిటుల నేడ్చుచుండఁగాఁ జెంఱ నెవరో “ఎవరునీవు? ఈయర్థరాత్రమున నిర్జనప్రదేశ మందు విలపించుటకుఁ గారణమే”మని యడిగిరి. వారిరువురు నీక్రిందివిధముగాఁ జీఁకటిలోనే సంభాషించుకొనిరి.

“ఎవఁడవు నీవు? ఇచటికేల వచ్చినాడవు?”

“నేనెవఁడనో నీకుఁ జెప్పవలసిన యవసరములేదు. ఊరక ప్రసంగింపక నీవు వచ్చినత్రోవను బొమ్ము! నీకిచట నేమివని?”

“నేనెవఁడనో నీకుఁదెలుపువఱకు నీవృత్తాంతము తెలు పవుకాఁబోలును. బాగ్రత్తగా నొడలెఱింగి నీ కులశీలములఁ దెలుపుము, లేదా నిన్నుఖండింపక మానను.”

“సంగరమునకు దొరకొన్నచో నన్ను నీవు ఖండింతువని యెటులఁ జెప్పఁగలవు? విజయము బలాబలములపై నాధారపడి యుండును. ఒకవేళ నీవే గతింతువేమో!”

“మిత్రమిత్రాణి భాషించుచున్నాఁడవు. నీవు దొంగవాఁడవు కానోపుదువు. కాదేని నీవృత్తాంతము మరుగువఱువవలసినవని యేముండును? నగలకొఱ కీబాలకుని జంపుచుంటివి కాఁబోలు”

“నిన్నుమాత్రము చంపక విడుతునా”

చీకటిలోనున్న నూతనపురుషుడు హుంకరించుచు నొకలోని కత్తిపెరికి కన్నమనాయుని మీదికి వచ్చెను. కన్నమనాయుడు కరవాలము దీసికొని నూతనునిపైకి బోయెను. ఇరువురు చాలసేపు భయంకరముగా యుద్ధముగావించిరి. ఇరువురకు దేహమంతయు రక్తమయమయ్యెను. నూతనుఁ డాపరాని కోపముతో “ఈవేల్చునకు నీతల తెగఁగొట్టనేని నేను బ్రహ్మనాయుని తమ్ముడనుగాను” అనిపలికెను. కన్నమనాయుఁ డులికి పడి కత్తివేలపైఁబడవేసి నూతన పురుషుని పాదములపైఁబడి, అయ్యా మీరింతకుముందు బ్రహ్మనాయకుని బేర్కొంటిరి. మీ నామధేయమేమి? నేను బ్రహ్మనాయకుని యభిమాన పుత్రుఁడను. మీవృత్తాంతము వినుటకు నిరీక్షించుచున్నాను” అని పలికెను. నూతనుఁడు తాను శీలము బ్రహ్మనాయకుని సోదరుడనియు, జందవోలు పాలించు రాజులయొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండెననియు, దనపేరు పేరినీడనియుఁ దెలిపెను. నూతనుని కన్నమనాయుడు కౌగిలించుకొని ‘తెలియక సంగరమునకుఁ గొంతిని క్షమింపు’మనివేడుకొనెను. పేరినీడు కన్నమనాయునివృత్తాంతము, బాలచంద్రుని సముద్రములో వేయవలసిన పరిస్థితులు దెలిసికొని పరితపించెను. పేరినీడు కన్నమదాసునితో ‘బాలకు నన్యాయముగా సముద్రములో వేయుటకంటె బాపము వేటొండులేదు. నాకొసంగినచోఁ బెంచుకొందును’ అనెను. బాలచంద్రునిఁ గన్నమనాయుడు పేరినీని కిచ్చి సెలవు.

పుచ్చకొని బ్రహ్మనాయకునితో విధ్యుక్తధర్మము నెఱవేర్చితినని విజ్ఞాపనము జేసికొనెను. బ్రహ్మనాయకుడు, ఆతని పత్నియుఁగొంచెమునేపు దుఃఖించి కృమముగా విచారము నుఱచిరి. కొన్నిసంవత్సరములు జరిగినమీఁదట పేర్నీడు బాలచంద్రుని తన వెంటఁగొని బ్రహ్మనాయకుని కప్పగించి సుగుణరత్నాకరుఁడగు కుమారుని జంపుదురా? కన్నమనాయనిదయచే నీశిశువు బ్రదికినాడు. లేకున్న మనవంశము నశింపవలసినదే గదాయని నిష్ఠరములాడెను. ఐతాంబయు బ్రహ్మనాయకుడును దనకుమారుడు మఱల వచ్చినందులకు బ్రహ్మనందము నొంది యింతటియదృష్టము కలుగఁజేసిన కన్నమనేడు ప్రశంసాపాత్యుఁడని యాతని వేయిసార్లు గొనియాడిరి. నాడు మొదలు కన్నమనేడు బాలచంద్రునిపైఁ దన పంచ ప్రాణములుంచి యతనిశ్రేయస్సే తనదిగా భావించి తానెఱింగిన విద్యలన్నియు నాతనికి నేర్పించు వెంటనిడుకొని తీర్పుకొనుచుండెను. బాలుని విద్యావివేకములకుఁ గన్నమనేని సోదరప్రేమకుఁ బ్రజలందరు సంతసించిరి.

కొంతకాలము గడచినమీఁదట నాయకురాలు మాచేర్ల వైభవము చారులవలన నాలించి యెటులేని బ్రహ్మనాయకుని, రాజకుటుంబమును బరాభవింపఁ దలంచి పలువురు దొంగలను బిలువనంపి వారి నందఱను మాచేర్లలోని రాజమండిరము, బ్రహ్మనాయకుని గృహము దోచిరండని పంపెను.

దొంగలు సకాలమునకుఁ జంద్రవంకనదీతీరమునఁ జేరి భోజనాదు లొసరించి దొంగతనమునకు సమయ మరయుచుండిరి. బురుజు పై నెక్కి బ్రహ్మనాయకుఁడుగాంచఁ బలువురు నూతనులుకనిపించుటచే ననుమానించి అభిమానపుత్త్రైత్యమగు కన్నమనాయని పిలిచి దొంగలేయైనచోఁ దగినబుద్ధిచెప్పి రమ్మని పంపెను కన్నమనాయఁడు పరివారసహితుఁడై చంద్రవంక నదీతీరమున నున్న కంచెచెంతనిలచి యాలింపఁగాఁ బ్రసంగములవలన వచ్చినవారు దొంగలనియు నాయకురాలిచేఁ బంపబడి మాచర్లదోచుటకు వచ్చిరనియుఁ దెలియవచ్చెను. వెంటనే కన్నమనాయఁడు పరివారముతో ముందునకు దుమికి ఏప్రభుత్వములు లేక యిష్టగోష్ఠిసలుపుచున్న దొంగలనందఱు బంధించి వారియొద్దఁ గలయాయుధము లన్నింటిని రాచనగరునకుఁ బంపి గోనెలఁ దెప్పించి వానినిండ నిసుకనించి దొంగల నెత్తిపైఁ బెట్టించి గురుజాలకు నడిపించి అందఱు నొకదొడ్డిలోఁ గనినోలి తాను ద్వారము గాచియుండెను. కన్నమనాయఁడు బంపబడిన చోరులను బరాధవించినందులకు నాయనోపించి తూలనాడెను. కన్నమనాయఁడు నాయకురారుంతము గురిజాలవాసులందఱుకుఁ దేటతెల్లయగుటకురాలి నిందావచనము లన్నింటికిఁ బ్రత్యుత్తరము నొసరిగొట్టిగృహభిముఖుడయ్యెను. ఎంతకును కన్నమనాయకుఁడు రాకపోవుటచే బ్రహ్మనాయకుఁడు తెల్లవారి విచారమున

రింపగా గురిజాల కేగినటులఁ దెలియవచ్చెను. మధ్యాహ్న మైనను కన్నమనాయఁడు గురిజాలనుండిగూడ రాకపోవుటకుఁ జాలవించితింబి బ్రహ్మనాయఁడు స్వయముగా గురిజాలకుఁ బయన పయ్యెను. కన్నమనాయఁడు తిప్పక సురక్షితముగా రాఁగలఁడు. మీరు గురుజాలకుఁ బోవలదని నాయనితో భటులు, ఆపులు చెప్పిరిగాని ఆతఁడు వినక బయలుదేరెను. కన్నమనాయఁడు గావించిన పరాభవము తలంచికొని నాయకురాలు ప్రతిక్రియకొఱకు వెదకుసరికి బ్రహ్మనాయకుఁడు గురిజాల చేరి తనకుమారుఁడు సురక్షితముగాఁ జోరులను వంచించిన విషయము విని చాలసంతసించెను. నాయకురాలు గురిజాల నడివీధిలో కోడి పందెములు, పొట్టేళ్ళ పందెములు, పికిలిపిట్టల పందెములు, కౌజు పందెములు, పెట్టి యెటులో బ్రహ్మనాయకు నొప్పించి యందుఁ దానెగెలిచెను. ఓడినవారు ఏడు సంవత్సరములు అగణ్యభూములలో నివసించి పిదప రాజ్యముఁ బొందునటులఁ గట్టడి చేసికొనుటచే బ్రహ్మనాయకుఁడు పరివారముతో నడవూపాలై నియతకాల మెంతో శ్రమమీఁద జరిగి తన రాజ్యము తనకు వశముచేయుమని రాజకుమారుల వక్షమున నలగామ రాజాదులకు వర్తమాన మంపెను. కన్నమనాయఁడు రాయబారుములతోఁ గార్యమెన్నటికేని యనుకూలింపదనియు ఏడు సంవత్సరములనుండి రాజ్యమును జూరఁ గొన్న విరోధులు మాటలతోఁ దిరుగ రాజ్యము నొసంగ

రనియు సంగరమున కాయితమగుట యుక్తమనియు బ్రహ్మనాయకునితో విన్నవించెను. పాలచంద్రుడు గూడ సంగరముచేయుటయందుఁ దనకుఁగల యుత్సాహము సూచించెను. బ్రహ్మనాయకుడు కొమ్మరాజు పుత్తుఁడును ప్రతిపక్షరాజగు నరసింగరాజున కల్లుడునగు అలరాజును సంధివిషయమై ప్రసంగించుటకు గురిజాలకు వృద్ధబంధుజనానుమతంబునఁ బంపెను. సంధిప్రయత్నము వ్యతిరేకమైనచో సంగరమునకేని సిద్ధముగా నుండవలయునని బ్రహ్మనాయకుడు బంధువులకు ఆప్తులకు ముందుగఁ దెలిపి యుద్ధపరికరములను జాగ్రత్త పఱచుచుండెను.

బ్రహ్మనాయని పక్షమువారికిని నాయకురాలిపక్షమువారికిని సంధికుదురకపోయెను. సవతితల్లికుమారులగు బాలమలి దేవాదులకు రాజ్యములో భాగమునీయమని నలగామరాజు ఖండితముగాఁ దెలిపెను. రాయబారమునకు నేఁగిన అలరాజును నిర్దయగా వధించిరి. ఏడుసంవత్సరములు అజ్ఞాతవాసముజేసి వచ్చిరని గూడ సవతితల్లి కుమారులపై నలగామరాజునకు నరసింగరాజునకు నాయకురాలికిఁ గరుణరాదయ్యెను. సంగరము కేఁగారముపూడిచెంత నాగులేటితీరమునఁ గల విశాలవృదేమును నెలవుచేసికొని యుభయపక్షములవారు చాల భయముగాఁ బోరాడిరి. కన్నమనాయఁ డీసమయమున సంగరవిధిఁ బ్రహ్మనాయని కెఱుంగఁజేయుచు నుండెను. శత్రు

పక్షము విస్తారముగ నుంటచే బ్రహ్మనాయకుడు కన్నమనాయకుని జూర్చిపొంచి విజయము గలుగువఱకు సంగరము గావించి పురుషుని వీరతాంబూలము నొసంగెను. కన్నమనాయకుడు భైరవభక్తనాబట్టుకొని యుద్ధరంగమున కుఱికి శత్రువుల నందఱను లరటిచెట్టులను నెఱకనెట్టుల నఱుకుచుండెను. విరు తెవరును కన్నమనాయని నెదిరింపజాలరైరి. రణరంగము తూము సేపులో రక్తప్రవాహములతో నిండిపోయెను. ఎక్కడఁజూచిన తానయ్యె కన్నమనాయకుడు బ్రహ్మనాయకుని యాన శిరసావహించి శత్రుబామునంతయు నిరవశేషముగావించెను. ఉభయ పక్షములందును బేరుగల వీరులందఱు మరణించిరి. ఏకపుత్త్రిఁడగు బాలాచంద్రుఁడు గూడ మరణించెనని బ్రహ్మనాయకుఁ డించుక విచారపడి మఱుల భైరవము కొని కర్తవ్యము యోచించు సరికి కన్నమనాయకువచ్చి నాయకురాలు దక్కమిగిలిన శత్రుబాముండు నాశనమయ్యెనని విన్నవించెను. బ్రహ్మనాయకుడు కన్నమనాయనిఁ గాఁగించికొని 'కుమారా! నాబుణముతీర్చి కొంటివి. నీకదనప్రశస్తి లోకమునంతయునచ్చెరువుపెట్టినది. మనము ప్రపంచములోనికివచ్చి పుణ్యమో పాపమో గడించితిమి. ఆపులందఱు మరణించిరి. నాయకురాలొకతె జీవించి యేమి ప్రతిఘటింపఁ గలదు? కావున మనమింక నూర్ధ్వలోకముచేర నదను సమీపించినది. సంగరమునకు ముందు మన కులకాంతల నందఱను మేడపిలో నుంచివచ్చితిమి. వారలనందఱను ఇచ్చ

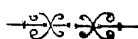
టికిఁ గొనిరమ్ము. విశ్వాసపాత్రుడవు నీవు పోయినఁగాని వారురారు. తత్క్షణమే కొనిరమ్ముని చెప్పెను. కన్నమనాయఁడు ఆనవాలుగా బ్రహ్మనాయకుని ఖడ్గము దీసికొని మేడపికిఁ బోయి యటనున్న కాంతాసమూహమునకు సంగరక్రమము నంతయు నివేదించి బ్రహ్మనాయకుని యాజ్ఞదెలిపెను. రాజవత్సలులు, కులకాంతలు, తమ బంధుబృందము మరణించి నందులకుఁ జాలసేపు దుఃఖించి బ్రహ్మనాయకుని సన్నిధికిఁ బ్రయాణమైరి. బ్రహ్మనాయఁడు గతించిన వీరుల యస్థికలు దీసికొని సమీపమునందున్న గుత్తికొండ బిలములోని ప్రవాహము నందుఁ గలుపఁబోవుచుఁ గులకాంతల సందఱను వెంటఁగొని యందుఁబ్రవేశించి యొక్కొక్కరి పేరుతోఁ దిబ్బదకములొనఁ గుచుండెను. బ్రహ్మనాయఁడు సకుటుంబముగా బిలములోనికిఁ బోయి యున్నాఁడుగావున నీసమయము బిలద్వారము మూసితిమేని యాతఁడు మడియఁగలఁడని తలంచి నాయకురాలు కొందఱు భటులను ద్వారము మూయఁజేయెను. కన్నమనాయకుఁడా సంగతిగ్రహించి ద్వారము మూయుచున్న వంచకులనందఱును ఖండించి వారలను బ్రోక్షింపించిన నాయకురాలినిబట్టి తెచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు వీరులందఱకు ఉత్తరక్రియలాచరించినంతనై వీరకాంతలందఱు సహగమనము నలిపి పుణ్యలోకములు బడసిరి. నాయకురాలు బ్రహ్మనాయకుని పాదములకు నమస్కరించి యెఱుంగక కావించిన సాహసమునకు మన్నింపు

నుని ప్రార్థించెను. దయాస్వభావుడగు బ్రహ్మనాయకుడు నాయకురాలికిఁ బూజాకుసుమములు, తీర్థము నొసంగి యాదరించి బిలమునందలి పరివాహమునందుఁ జొచ్చి యాద్యత్వ మయ్యెను. కన్నమనీడు బ్రహ్మనాయనికి భక్తివిశ్వాసములతో దర్శనాదు గొనంగి తానును బ్రవాహమునఁ జొచ్చి యంత స్థితం డయ్యెను.

కన్నమనీడు ఆకాలమున మిగుల హీనముగా భావింపఁ బడు వంచమకులమందుఁ బుట్టినను బుద్ధినిశేషమునను ధర్మాచరణమునందును భూతదయయందును అగ్రవర్ణులకంటె యోగ్యుడని ప్రశంసించఁ దగినవాడు. ఈతఁడు పితృజ్ఞాని ర్వహణమునందు శ్రీరామచంద్రునకు, సోదరవాత్సల్యమునందు ధర్మరాజునకుఁ, బరాక్రమమునందు గర్జునకు సమానుడు. దీనత్రాణ పరాయణుడను సర్వభూత ప్రియుడునగు బ్రహ్మనాయని క్రమశిక్షవలననే కన్నమనాయుడు విఖ్యాతినందెను. అగ్రవర్ణులమని చెప్పుకొను వీరపురుషులు సంస్కర్తలై బ్రహ్మనాయనివలెఁ బంచమఁలఁ బ్రేమించి యుచితవిద్యా వివేకమునుప్రసాదించి ముందునకుఁ గొనితెచ్చినచో నాడు మొదలు నేటివరకు నెందరు కన్నమనాయనివంటి వీరచూడామణులు, దేశభక్తులుదయించువారోగదా! పలనాటి యుద్ధములో గలిగించిన వీరులతోఁబాటు కన్నమనాయనికిఁ గూడ వీరపూజ నాటినుండి నేటివరకు జరుగుచున్నది. కన్నమనాయని నేటికిని

బంచములకంటె నితరాగ్రవద్దులే విశేషించి పూజించుచున్నారు. దేశభక్తి, బలవరాక్రమములు, పితృభక్తి, ధర్మనిష్ఠ, సేవాదీక్ష లోనగు మానవ ధర్మములను నిర్వహించుటలో నసమానుఁ డగుకన్నమనేని చూదర్థములు ఆంధ్రలోకమునకు మార్గ దర్శక మగుగాక!

[ఆంధ్రమంత్రులు అను గ్రంథమునందలి చిహ్మనా యని చరిత్రము, ఆంధ్రవీరులు మొదటిభాగమునందలి శాల చంద్రుఁడని పేరులచరిత్రము బలించినచోఁ గన్నమనేని చరిత్రమునందు సూచింపబడిన ప్రధానకథాంశములు ద్వ్యోతక మగును.]

వేమారెడ్డి

ఆంధ్ర రాజులలో రెడ్డివారు ప్రథమగణ్యులు. స్థానాం ములం దుంటచే వీరు జాతిసాంకర్యములు కలుగకుండుటకుఁ బశుశాఖను బెక్కుఁడవశాఖలుగా విభజించి యందుండి గుంపు ని చిన్నతెగల విడఁదిసి సంబంధ శాంధవ్యములు జరుపుకొను మన్నారు. వీరలు చిరకాలమునుండి ఆంధ్రదేశమునందు నివసించి కాకతీయ సామ్రాజ్యము మహోన్నత దశయందున్నపుడె స్వతంత్రరాజులుగ సేనాధీశ్వరులుగా నుండి క్రిమ

ముగాఁ బ్రత్యేకరాజ్యములను స్థాపించిరి. వారిలో వేమారెడ్డి గణనీయుఁడు.

.. వేమారెడ్డివంశమునందు దొంతిల్లాడరెడ్డి మూలపురుషుఁడని స్థానికచరిత్రములందుఁ గలదు. ఇప్పటిచరిత్రకారులదృష్టిలోని కీతడు రాకపోవుటచే నీవేరుగలవాఁడు లేడనుచున్నారు. చరిత్రాంశములతో నేకీభవించు స్థానికచరిత్రములకుఁ బ్రాముఖ్యమీయక తప్పదుగానఁ గూటన్దుగాఁ దలంపఁబడు నీవీరుని చరిత్రము నెఱుంగుదము. దొంతిల్లాడరెడ్డి పంటరెడ్డి కులములో జనించినవాడు. నిజము రాష్ట్రమునందలి చెదలువాడలో నీతఁడు వ్యవసాయము చేసికొని జీవించుచుండెను. ఒకనాఁ డీరైతు భూమిమన్నుచుండఁగా లంకెలమీదెలు బంగారు నాణెములతో నింపినవి దొరకెను. గ్రామవాసులందఁ డాధనము హరింపవలయునని యత్నించు చుండుటచే రాజధానిగా నుండు అనుమకొండకుఁజేరి యచటనొక సువర్ణ వీరరాఘవ విగ్రహము చేయించి పూజించు చుండెను. అచ్చటగూడఁ గొన్నియసాయములు కలుగుచుండుటచే అల్లారెడ్డి ధనవస్తువాహనాదులతో కొండపల్లి సీమకువచ్చి కవులూరునందును ధరణికోటయందును బ్రాసాదములు గట్టించి సుఖముగా నుండెను. కొంతకాలమునకు దురదృష్టమున ఓరుగల్లు రాజ్యమును బరిపాలించు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తిని తురకలు బంధించి ఢిల్లీనగరమునకుఁ గొంపోయిరి. సామంత

రాజులు, సేనానాయకులు స్వతంత్రసంస్థానములు స్థాపించి, అపుడు రాజప్రతినిధిగానుండి నూతనరాజ్యములు స్థాపించినవారిలో ప్రోలయరెడ్డి యొకఁడు. ఈయన తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చి ఆంధ్రదేశమున నసమానకీర్తి గడించిన మహావీరుడే మనకథానాయకుఁడును శూరచూడామణియు నగు వేమారెడ్డి భూపాలుఁడు.

వేమారెడ్డి పూర్వులు సంపదలతో, దులదూగుచు దుర్గములు కట్టుటకు ధనము నార్జించిన విషయము దెలుపు నొక చిత్రకథవాడుకలో నున్నది. కథయొక్క సత్యాసత్యము తెలులున్నను వినుట కుత్సాహకరముగా నుంటుచే నిట నుదాహరించుచున్నారము. దొంతి అల్లాడ రెడ్డి కవులూ రిలోనుండి అతిధిపూజాతత్పరుడై ప్రఖ్యాతుడై యుండునపుడు ఆయన యింటికి అకాలమున నొక వైశ్యుఁడువచ్చెను. అల్లారెడ్డి అతిధిపూజా తత్పరుఁడుగాన ఆగతుఁడగు వైశ్యుని మిగుల నాదరించి ఆహారముచేసికొనుటకు పలయుపాత్రముల వస్తువుల నొసంగఁగా నావైశ్యుఁడు తనయొద్దనున్న పసరుబరి టెగల గుడ్డల మూటను చిలుకకొయ్యకుఁ దగిలించి ఎంటవని మీదబోయెను. కొంతసేపటికి పసరు తొణికిపడుటచే గ్రింద నున్నయిసుపములుకు లన్నియు బంగారయ్యెను. అల్లాడరెడ్డి చూచి మిగుల నాశ్చర్యమునొంది మూటలో నేమి గలదో చూడఁ బసరుండెను. దానిని ఏలోహముమీఁదఁ బోసినను

బంగారముగా మాటుచుండెను. వర్తకున కీవసరు చిక్క నీయక హరించి దీనినహాయమున ధనము విశేషముగా నార్జించి ఖాజ్యము స్థాపింపనెంచి వసరుబరిచెమూటను దనగృహములో దాచి పసరుమూట తొలుత వర్తకుడుంచిన గృహమునకు అల్లాడరెడ్డి నిప్పుపెట్టెను. గృహము కాలిపోవుట చూచి వైశ్యుడు పరుగెత్తుకొనుచువచ్చి తాను నేకరించిన పసరుమూటగూడ సందేకాఁబోవుచున్నదని తలంచి వింధ్యాద్రికేగి మహా యోగుల నాశ్రయించి తానార్జించిన దివ్యరసము తగులఁబడి పోవు చున్నందులకు విచారపడి తానును అగ్నిహోత్రమునం బడి మరణించెను. గతమునకు అల్లాడరెడ్డి వగచి నిదురింప రాత్రి వేళవర్తకుడు కలలోనికివచ్చి 'రెడ్డిదొరా! నీకు లభించిన పరుస వేదితో ధనము నార్జించి దేవళములు కోటలుగట్టి వరోపకార్మి నై జీవింపుముగాని యందొక కానునేని స్వయముగా నుపయోగించు కొనకుము చిరకాలము పెద్దలసేవించి వడసిన స్వర్గ వేది అదృష్టవంతుడవగుటచే నులభముగా నీకు లభించినది. నాపేరు వేమన్న. నేనింత మహోపకారము నీకుఁ గావించితినిగాన నీసంతతి కంతకు నా వేమనామము పెట్టుము.' అనిచెప్పెను. అల్లాడరెడ్డి అందుల కియ్యకొని యాధనమును గోటలు, పేటలు గట్టించి వ్రకోపయోగముగా వినియోగించెను. ఈ కథ కొండపిడు, కొండపల్లి, ధరణికోట ప్రాంతములలో

వాడుకగానున్నది. ఈకథకును వేమారెడ్డినామమునకును గల సంబంధ మెంతవఱకు సత్యమో తెలుప వీలుకాకున్నది.

వేమారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౩౨౦ మొదలు ౧౩౪౯ వఱకు రాజ్యము పాలించెనని చరిత్రవిదులు తలంచుచున్నారు. ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి తురకరాజులతో బోరాడి స్వాతంత్ర్యము నిలుపుకొను సమయమున దేశము చాలవఱకు బరాధీనము కాసాగెను. అపుడు వేమారెడ్డి కొన్నిదుర్గముల లోబఱచికొని పాలింపఁదొడఁగెను. ఇంతలో గాకతీయరాజ్య మస్తమించుటతో వేమారెడ్డి మిగుల స్వతంత్రుడయ్యెను. పిదప వేమారెడ్డి ఆంధ్రదేశమును తురకల హస్తగతము గాకుండఁ గాపాడెను. తురకలు హరించిన దేవప్రాహ్మణ వృత్తులు తిరుగసాధించి తానుస్వయముగా పూర్వగృహీతలకు ధారపోసి వైదికమతమును నిలువఁబెట్టెను. ఓరుగల్లు మొదలుకొని కొండ్లపల్లి వఱకుఁగల దేశమును వెలమవారి రాక్రమించుకొనిరి. రాచవారు తిరుగఁబడి వెలమవారి స్వతంత్రమును బడఁగొట్టయత్నించుచుండిరి. ఈ యంతఃకలహములను గుర్తించి తురుష్కులు దండయాత్రలు గావించుచు ఓరుగల్లు ప్రాంతములను గొల్లగొట్టుటచూచి ధరణికోట ప్రాంతములందుఁ దన ప్రతినిధులను నిలిపి విరోధులెవరును గృష్ణదాటి రాకుండను దేశమునందు నెట్టి యశాంతి పొడనూపనట్లు వేమారెడ్డి మిగుల జాగ్రత్తగాఁ గట్టుబాటులు చేసెను. క్రమముగా రాచ

వారు రాజ్యసంపదలఁ గోలుపోయి పద్మనాయకులధాటికోర్వఁ జాలక యితర ప్రాంతములకు వలసఁబోయిరి. పద్మనాయకులనఁబడు వెలమవీరులు ఓరుగల్లు మొదలుకొని కృష్ణవరకుఁ దాలించుచుఁ దరుణముగనిపెట్టి రెడ్డిరాజ్యమును గూడఁగఁబఱింపవలెనని వలుమాటు ప్రయత్నించి సరిహద్దులలో భయంకర సంగ్రామము లొనరించి విఫలప్రయత్నములై వెనుకకు మఱిలిరి. నాటనుండి రెడ్డివారికి వెఁమవారికిఁ జరికాలము తగవులు, సంగరములు జరుగుచు వచ్చెను. వేమారెడ్డితన రాజ్యమునం దంతటను రాజప్రతినిధులుగాఁ దన సోదరులను అగ్రజులను, జాతులను, మామమహకుటుంబమువారినిఁ నుంచి తాను అద్దంకి రాజధానిగా జేసికొని నెల్లూరుమొదలు గోదావరీ మండలమువఱకుఁ బరిపాలించెను. కర్నూలు మండలముగొంత భాగమును, కృష్ణా గుంటూరు మండలములు పూర్తిగను, నెల్లూరి మండలములోఁ జాలభాగమును, గోదావరీ మండలములోని తూర్పు భాగమును వేమారెడ్డి పాలించెనని విశ్వసింపవచ్చును. ఈయన మన్నెరాజులను గూడ గెలిచితినిని చెప్పుకొనుటచేఁ గటకమువఱకు దండయాత్రల కేఁగె ననియు నాప్రాంతము లచిరకాలమునకే పరహస్త గతమై యందు ననియుఁ దలంచవచ్చును. వేమ భూపాలుఁ డార్యధర్మములను నెలకొల్పుటలోను బునరుద్ధరించుటయందును మిగులఁ జేర్చి క గాంచెను. ప్రతాపరుద్రదేవుని ధర్మములు ఖలమై యుండు

పరిపాలనమున విచ్చిన్నముకాగా వేమారెడ్డి తాను ప్రభుత్వమునకువచ్చి పునరుద్ధరించినటుల అమరావతిశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనినాడు.

వేమారెడ్డి గతించినను అతనివంశము నశించినను నేటి వఱకు నాతని ధర్మములు శాశ్వతముగా నున్నవి. వేమవరము అను పేరుతో నెన్నియో గ్రామములుకట్టించి వేదవేదాంగ విదులగు బ్రాహ్మణులకు దానముచేసివైదికమతమును నిలువఁ జెట్టెను. నూటయెనిమిది దేవాలయములు కట్టించి యందీశ్వర ప్రతిష్ఠగావించి, నటులకు గాయకులకు భజనపరులకు అర్చకులకుఁ బుష్కలముగా వృత్తుల నొసంగెను. దుర్గమముగా నున్న శ్రీశైలమునకును అహోబిలమునకును మెట్లుకట్టించి యాత్రికులకెంతయో సౌకర్యము కలుగజేసెను. విరోధులను రాజ్యపు సరిహద్దులలో నేని అడుగిడ నీయకుండ జాగ్రత్తచేసి ప్రభాతా నొందెను.

వేమారెడ్డియొద్ద రాజ్యాంగ విమఁడును బరిపాలనా కౌశలుఁడును ధర్మపరాయణుఁడును నగు కాశ్యపగోత్ర సంజాతుడైన రామాప్రగడయు నతని యనంతర మాతని మనుమడగు మల్లినాథుఁడును మంత్రులుగానుండి రాజ్యమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ గొనివచ్చిరి. సేనానాయకులుగా సహోదరులగు అన్నారెడ్డియు, మల్లారెడ్డియు, గుమారుడగు అనపోతారెడ్డియు, మేనమామ కుమారుడగు సూకారెడ్డియునుండి రాజ్యాభి

వృద్ధికి సహకారులైరి. వీరిలో మల్లసేనాని విద్యాప్రియుడు. ఎఱ్ఱాప్రగడ మహాకవి నీ మల్లసేనానితోలుతఁ దన యాస్థానము నందుఁ గవిగా నుంచికొని గౌరవించి చిరకాలము పోషించి శిష్యవ వేమభూపాలకుని ప్రావకమునందుఁ జేర్చెను. సముద్ర తీరమునందున్న కురుమలూరునం దీమల్లారెడ్డి నివసించి ద్వీపాంతరముల నుండి వడవలపైవచ్చు విదేశవస్తువులకు నుంకములు నిర్ణయించుచు నుండెను. ఈయన కవితాభిమానము గలవాఁడు గాన మిగులఁ బ్రశంసాపాత్రుఁడు. వేమారెడ్డి రాజ్యము పాలించు సమయమున మోటువల్లి గొప్ప రేవుపట్టణముగా నుండెను. కాకతీయరాజు లచట శుల్కాధికారి నుంచి దిగుమతి సరకులకుఁ బన్నులు విధించి శాసనశిలలను ప్రబాతించిరి. వేమారెడ్డి యాజ్ఞను బురస్కరించుకొని సోదరుఁడగు మల్లారెడ్డి అపరిమిత పరివారసహితుఁడై విరోధిహస్తగతమై యున్న మోటువల్లిని జయించెను. అది మొదలు రెడ్డిసామ్రాజ్యమునకు నుంకముల వలన మితి తేని యాదాయము వచ్చుచుండెను. నూకారెడ్డి ధరణికోట ప్రాంతములనుండి వెలమవీరులగు అన పోతానాయకుఁడు, మాదానాయకుఁడు ముందునకు రాకుండఁ బలుమాఱు నిలువరించెను. కటకాధిశ్వరుఁడగు గజపతిని కృష్ణ కావలనే యెదిరించి వెనుకకుఁ బాఱఁదోలెను. వేమారెడ్డి శివభక్తుఁడైనను వైషమ్యభావమును విడచి శివకేశవ దేవాలయములు ప్రతిష్ఠించుటయే గాక యన్నింటికీ సమానముగా

వృత్తుల నొసంగెను. అవచిదేవయ్యసెట్టియను కోటిశ్వరుడగు వైశ్యుడు వేమారెడ్డికి సహకారిగను మిత్రుడుగా నుండి వలయు సమయముల నెంతయేని ధనసహాయము గావించుచుండెను. అవచిదేవుడు శివపూజా విధానమునందును అతిథి పూజా తత్పరత యందును దానధర్మ విధానములందును నిరుపమానుడై కీర్తిగడించెను.

వేమారెడ్డి విద్యాతపో వృద్ధులగు బ్రాహ్మణులకు బేక్కులగ్రహారముల నొసంగెను. దేవాలయములు, తిరుకములు ప్రతిష్ఠించి పరోపకారబుద్ధి ప్రకటించెను. చలివెందరలు, సత్రములు, తోటలు నెలకొల్పి సప్తసంతానముల బూర్తి చేసెను. ధర్మశాస్త్రములందు జెప్పబడిన సమస్తధర్మములు యథాశాస్త్రీయముగా గావించెను. తనయెడ భక్తిగలవాడై రాజ్యక్షేమమునకై పాటుబడుచున్న సోదరుడగు మల్లారెడ్డికి బుణ్యము కలుగునటుల అమరేశ్వరస్వామి దేవాలయ శిఖరముపై గనక కలశములను బ్రతిష్ఠించెను. వేమారెడ్డి పరిపాలనమందెట్టి దండయాత్రలుగాని సంగరములుగాని లేకపోవుటచే ప్రజలు నుఖముగానుండిరి. నుంకములు, పన్నులు మిగుల స్వల్పముగ నుంటచే వ్యాపారము, వ్యవసాయము మిక్కిలి యభివృద్ధిలోనికి వచ్చెను.

వేమారెడ్డి కవితాగౌరవము గలవాడు. పలువురు కవులీన్యపాలు నాశ్రయించి పద్యములు రచించి సత్కారముల

నొందిరి. ఈయన రాజకీయ వ్యవహారములు ముగించికొన్న పిదప విశ్రాంతికాలమునంతయుఁ బండితులతో విద్యావినోదము లొనరించుచుఁ గడపుచుండువాఁడు. రాజ్యమునందలి ప్రసిద్ధ విద్వాంసు లందఱు ఆస్థానమున కేతెంచి సాహిత్యవినోద ప్రసంగములతోఁ గాలముగడుపు చుండువారు. ఆంధ్రకవులలోఁ బ్రసిద్ధుఁడగు ఎఱ్ఱాప్రగడ మహాకవి వేమభూపాలుని యాస్థానమునందుండి తొలుత రామాయణము పద్యకావ్యముగా వ్రాసి యంకితము గావించెను. ఆ మహాకావ్యమునందలి పద్యములు కొన్ని లక్షణగ్రంథములందు మాత్రము కనుపించుచున్నవి. ఇపు డా గ్రంథరాజమెందును గోచరింపదనుట సంతాపకరము. ఎఱ్ఱాప్రగడగ్రంథములలో సమగ్రమైనది ఆంధ్రమహాభారతముతో అన్నివిధముల సమానముగాఁ దులదూఁగఁ దగినది హరివంశము. ఇట్టి యుత్తమకావ్యమును ఎఱ్ఱాప్రగడ రచించి వేమభూపాలుని కంకితముగావించి యసమానకీర్తి కల్పించెను. ఎఱ్ఱాప్రగడవంటి మహాకవిచే నంకితము నొందగల్గిన వేమారెడ్డి సుకృతము ప్రశంసాపాత్రము. తనజీవితము వైదికధర్మ సంరక్షణము కొఱకును ధనమునంతయు రాజ్యస్థాపనము, చిత్రకళాపోషణము లోనగు సత్కార్యములకును, అవకాశ విశ్రాంతి ధర్మశాస్త్రాధ్యయనాదికములకు నుపయోగః ఆంధ్రదేశ చరిత్రమునందుఁ బ్రథమగణ్యుడైన వేమభూపాలుని చరిత్రము చాలవఱకు మఱివునకు వచ్చుచున్నదని

పుటకుఁ బరితాపము కలుగుచున్నది. చిరకాలము వేమారెడ్డి బాహుదర్పమున మొక్కవోని పరాక్రమమున రాజ్యమును బరిపాలించి తన జ్యేష్ఠపుత్రుఁడును ధర్మవిదగ్ధగణ్యుఁడునగు అనపోతారెడ్డికి రాజ్యభారమునర్పించి కీర్తికాంతను భూచోక్తయైన శాశ్వతముగా నెలకొల్పి స్వర్గలోక మలంకరించెను.

హరిహరరాయలు—బుక్కరాయలు

ఆనెగొంది రాజధానిగాఁ జేసికొని ఆంధ్రకర్ణాట దేశములను బాలించుచున్న జంబుకేశ్వరరాయలు ఢిల్లీనుండివచ్చిన మహమ్మదీయ సైన్యముతోఁ జరకాలము పోరాడి వీరమరణ మొందెను. రాజ్యాంగవిదుడగు మహమ్మదీయనృపుడు తన కెంతకును రాజ్యము స్వాధీనము గాకపోవుటచేఁ బ్రజావిశ్వాస సాక్షుఁడగు హరియప్ప వడయరు అనుమంత్రిని రాజుగఁజేసి సుంకములు సకాలమునఁ జెల్లించు కట్టుబాటులొనర్చి తన రాజ్యమునకు వెడలి పోయెను.

కాకతీయ సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి బంధీకృతుఁడుగ ఢిల్లీకి యవతులచేఁ గొనిపోవఁ బడిన పిమ్మట మరల స్వతంత్రరాజ్యస్థాపనమున కవకాశములు కలుగకపోయెను. యవనులధాటి కాఁగఁజాలక ప్రజలు సుఖితు

ముగానున్న యితర ప్రదేశములకు వెడలిపోయిరి. వెలమవీరుఁ
డగు అనపోతానాయకుఁడు స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించెను
గాని సరియగు దుర్గములు, విశ్వాసపాత్రులగు పరిజనులు లేక
పోవుటచే యవనులధాటివలన నారాజ్యముగూడ క్షీణించు
చుండెను. ఈపరిస్థితులు గమనించి ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునందు
సుగంధ భాండాగారాధ్యక్షులగు హరిహరరాయలు, బుక్క
రాయలు అను వీరసోదరులు అమితధనసంపత్తితో, వస్తువాహ
నములతో, బరివారముతో విద్యారణ్య స్వామిలవారి ప్రో
త్సాహమున స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించుటకు అనుకూల
ప్రదేశములు వెదకుచు గొన్నిదినములకుఁ బైనిచ్చెప్పిన ఆనె
గొండికిఁజేరి రాజును లోబటచిగొని తామెరాజుగ రాజ్యము
పాలించుచుండిరి. విద్యారణ్యులు నూతన సామ్రాజ్య స్థాప
నకు వలయుప్రయత్నములు చేయుచుండెను.

హరిహరరాయలను బుక్కరాయలను వెంటనిడుకొని
విద్యారణ్యస్వామి యొకదినంబున నూతన సామ్రాజ్యము
స్థాపించుటకు అనుకూలప్రదేశ మెచటనున్నదో వెదకుటకు
బయలుదేరెను. కొంతదూరము పోవఁగాఁ జుట్టును గొండలచే
నావరింపఁబడి సురక్షితమగు నొకవిశాలప్రదేశము తుంగభద్రా
తీరమున వారికి గోచరించెను. ఆప్రదేశము మనోహరముగా
నుటచే నందు సంచరించుచు విశేషముల నరయుచునుండఁ
గొన్ని వేటకుక్కలు కుండేళ్లచే దరుముఁబడి పరుగెత్తుట క;

బడెను. విద్యారణ్యులవా రదిచూచి మిగుల నాశ్చర్యపడి రాజసోదరుల కావంతఃజూపించి: 'రాజకుమారులారా! ఈప్రదేశము నూతనరాజధాని కనువగుతావు. ఇచట రాజ్యమును స్థాపించితిమేని చిరకాలము వెలుంగొందఁగలదు. ఇదియె నాకభిమత ప్రదేశ' మనఁగా వారును ఆమోదించిరి. విద్యారణ్యులు శ్రీ విద్యాచక్రానుసారముగ సరిహద్దులు నిర్ణయించి నగరపీఠులు రాజమందిరములు, ప్రకృతిజనుల నెలవులు, దుర్గమములకుఁ దావులు నిశ్చయించి శుభముహూర్తమున విద్యానగరమను పేరుతో నూతననగరరాజప్రతిష్ఠ గావించెను. ఆ శుభముహూర్తబలముననో, రాజసోదరుల అదృష్టవశముననో అచిరకాలములో విద్యానగరము మహాపట్టణముగా మారెను. విద్యారణ్యులు పెట్టిన శుభముహూర్తమున హరిహరరాయలు తన రాజధానిని ఆనెగొందినుండి విద్యానగరమునకు మార్చుకొని హితబంధు సామంతరాజసమక్షమున మహాోన్నత వైభవముతోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడాయెను. పరాక్రమశాలియు న్యాయమూర్తియు నగు బుక్కరాయలను బ్రహ్మసమతదబున విద్యారణ్యులవారు విజయనగర సామ్రాజ్యయువరాజు నొనరించెను. రాజసోదరులిరువురు నాటగోలె నూతనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుటకు సర్వశక్తులు ధారవోసి విజయయాత్రలకుఁ బరికిరములు సమకూర్పఁదొడగిరి.

విద్యానగరపు సరిహద్దులలో బల్లాలదేవుడను హూయి సరి రాజ్యమును బరిపాలించుచుండెను. అతనిరాజ్యము నెటు లేని హరించి తమ రాజ్యములోఁ గలుపుకొన వలయునని హరి హరరాయలు, బుక్కరాయలు తీవ్రకృషిచేయుచుండిరి. ఆకస్మికముగా మహమ్మదుల్లగకు హూయిసరిరాజ్యమునకు రాజధానియగు ద్వారసముద్రమును ముట్టడించి కోటఁబగులఁగొట్టి సంపదల నన్నింటిని జూరఁగొనెను. ఇత నిటనున్నచో నెప్పటికైన సపాయము తప్పదని బల్లాలదేవుడు దక్షిణార్కాదు మండలములోని తిరువణ్ణామలకుఁబోయి యది రాజధానిగాఁ జేసికొని పాలించుచుండెను. హరిహరరాయలు తన సహోదరులగు కంపభూపతి, బుక్కరాయలు, మారభూపాలుడు, ముద్దరాజు అను నలువురకు విశేష సైన్యమును ఇచ్చి సమస్త రాజుల జయించిరమ్మని పంపఁగా వారు సమీపముననున్న చిన్నచిన్న రాజుల సంకితులను గావించుకొని రాజధాని చేరిరి. అప్పుడె బల్లాలరాజుయొక్క రాజ్యము పూర్తిగాఁ గర్ణాటరాజ్యములోఁ గలసిపోయెను. ఆంధ్రదేశమున సుప్రసిద్ధ దుర్గములు గాగణింపఁబడు పెనుగొండ, చంద్రగిరి, ఉదయగిరి, కనకగిరి దుర్గములు విద్యానగర రాజ్యములోఁ గలసిపోయెను. దినదిన క్రమమున విద్యానగరరాజ్యము అభివృద్ధిలోనికి వచ్చుటఁ జూచి చిన్నచిన్నరాజులు తమంతతామె యంకితులై సుంకములు చెల్లింపనంగీకరించిరి. కల్పవృక్షములవలె దనకన్ని విధముల సహ

కారులగు నలువురు సోదరులను నాలుగుచోటల శాంతిస్థానమునకుఁ బంపుచు విద్యార్థుల సహాయమున దుర్గములను గోటలను బలపరుచుచుఁ జరకాలము రామరాజ్యమువలె హరిహరరాయలు పాలించుచుండెను. క్రమముగాఁ గర్ణాటదేశము, ద్రవిడదేశములోని కొన్ని భాగములు సముద్రప్రాంతములు వనవాసి, మహిళూరు లోనగు రాజ్యములన్నియు హరిహరరాయల పరిపాలనములోనికి వచ్చెను. విశాలమగు తనరాజ్యమునఁ బ్రజాసౌఖ్యమే తన సుఖముగా భావించి అవసరమగు తావులకుఁ దన సోదరులఁ బంపి ప్రజాసౌఖ్యములు విచారించుచు హరిహరుఁడు రాజ్యము ధర్మబద్ధముగాఁ బాలించెను.

కర్ణాటరాజ్య మీవిధముగా దినదినాభివృద్ధియగుచుండఁ గనే ధూమకేతవు వలె బహుమనీరాజ్యమొకటి స్థాపించఁ బడెను. ఢిల్లీచక్రవర్తియొద్ద నేనానాయకుఁడుగా నున్న హన్కంగూ అను మహమ్మదీయుఁడు అల్లా ఉద్దీను సాహ అను బిరుదనామముతో నీనూతన రాజ్యమును క్రీ. శ. ౧౩౪౭ లో దక్షిణావధమునందు (డక్కన్ దేశమున) నెలకొల్పి కృష్ణముగా నభివృద్ధికిఁ దెచ్చుచుండెను. మహమ్మదీయులు ముందునకు వచ్చి విజయనగర రాజ్యమును గూడఁ గబళింపఁ దీవ్రకృషి చేయుచుండిరి. విజయనగరాధిపతి తన బలములో విశేష భాగమును సరిహద్దులలోనుంచి తురకలను రాజ్యమునం దడుగై నఁబెట్టకుండఁ జేసెను. యవనుల దాడికి లోనుగాక సురక్షి

తముగా నుంటచే విద్యానగరరాజ్యమే మనకు శరణ్యమని పలువురు ప్రజలు దక్కను భూములను విడిచి కర్ణాటక రాజ్యమునకు వచ్చిరి. హరిహరరాయల కాలమునఁ బ్రసిద్ధుఁడైన నాచన. సోమనాథమహాకవి పెక్కుగ్రంథముల నాంధ్రభాషలో రచించెను. ఈకవి హరిహరరాయల రాజ్యకాలమునందుండి బుక్కరాయలచేఁ బంపాసరోవర సమీపమునందున్న విరూపాక్షస్వామి సన్నిధానమునందు బుక్కరాయ పురమును అగ్రహారముగాఁ బడసెను. ఆంధ్రకవులకు విద్యానగరమునకుఁ జిరకాలమునుండి సంబంధము గలదనియుఁ గర్ణాటరాజ్యాధీశ్వరులనఁబడు విద్యానగర ప్రభువులందఱు ఆంధ్రకవులఁ బోషించి భావను జెంపొందించిననియుఁ జెప్పుటలోఁ గొంచెమేనియు సతిశయోక్తి యుండదు. ఆనాఁడింక నెందఱు కవులు 'మహారాజు పాపు' బడసి సుఖముగా జీవించిరో తెలుపు నాధారములు లేవు.

హరిహరరాయల కాలమున విద్యానగరరాజ్యము ఆఱుభాగములుగా విభజింపఁబడి యుండెను. అందు ఉదయగిరి రాజ్యమొకటి. ఈ రాజ్యమును దొలుత కంపభూపతియు నతని యనంతరము పెద్దకుమారుడగు సంగమరాజు, శావన్న యొడయలు బాలించిరి. విద్యారణ్యుల సోదరుడగు సాయనాచార్యులు సంగమరాజునొద్దమంత్రిగానుండి నెల్లూరునందు నివసించుచుండెను. రెండవది పెనుగొండరాజ్యము. ఇందు గుత్తి,

చంద్రగిరి రాజ్యములు కలిసియుండెను. ఈ రాజ్యములు రెంటిని గలిపి హరిహరరాయల సోదరులలో నొకరు పాలించుచుండిరి. మూడవది ఆరగమలె రాజ్యము. ఇందు వనవాసి, చంద్రగుత్తి, గోవారాజ్యములు చేరియున్నవి. ఇందుఁ గొంత భాగమును మారభూపాలకుడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడగు మాధవమంత్రిని సచివునిగా నుంచికొని పాలించుచుండెను. షిమోగజిల్లాయును, ఉత్తరకన్నడ జిల్లాయును గలసి ఆకాలము నందు ఆరగమలెమండల మనుపేరుతో వ్యవహరింపఁ బడుచుండెను. నాలుగవది ములువాయిరాజ్యము. ఇది మఃద్దభూపతి పరిపాలనమునం దుండెను. ఐదవది తుళురాజ్యము. ఇందు బరకూరు, మంగటూరు చేరియుండెను. దీనిని హరపాదశాఢరాజుననాతఁడు మంత్రిగానుండి పాలించుచుండెను. ఆఱవది రాజగంభీర రాజ్యము. దీనిని బుక్కరాయల కుమారుఁడగు కుమార కంపరాయలు పాలించుచుండెను. ఈవిధముగా రాజ్యము ఆఱుఖండములుగా విభజింపఁ బడుటచే బరిపాలనమునకు సుకరముగా నుండి విరోధులకు దుర్గమముగా నుండెను. వలసిన తావులకు విద్యానగరమునుండి సైన్యము, ధనము సకాలమునకుఁ జేరునటుల నేర్పాటులు చేయబడెను. అందుచే జిన్నరాజులెవరును రాజ్యములోని భాగములనేని జేరిచూడ లేకపోయిరి.

హరిహరరాయల జననకాలము గుర్తింపఁదగు నవతాళములు లేవు. ఆయన రాజ్యమునకువచ్చి విద్యానగరమునందుఁ బట్టాభిషిక్తుడై క్రీ. శ. ౧౩౩౬ నుండి క్రీ. ౧౩౫౫ వఱకు పందొమ్మిది సంవత్సరములు పాలించి పరలోక మలంకరించెను. యువరాజుగ నుండి పేరొందిన బుక్కరాయలు అన్నగారు మరణించినవారత్త వినినవెంటనే 'హాసవట్టణమునం దొక ప్రాంతినిధిని నిలిపి తాను విద్యానగర రాజ్యమునకు వచ్చి పట్టాభిషిక్తుఁ డాయెను.

బుక్కరాయలు పరాక్రమాధికమున హరిహరరాయల కించుకేనియుఁ దీసిపోవువాఁడు గాఁడు. విద్యానగర రాజ్యమున కీతఁడు పాలకుఁడుగా వచ్చుసరికి బహమనీసుల్తాను మహమ్మదుపాదుషా, ఓరుగల్లు ప్రాంతములను బరిపాలించు అనపాత భూపాలుని యేలుబడిలోనున్న భువనగిరి, గోలకొండ దుర్గములను వారింపి కర్ణాటరాజ్యమును లోఁగొనుటకు సిద్ధముగా నుండెను. బుక్కరాయలు ముందున కడుగుబెట్టకుండ సరిహద్దుల నెన్నివిధములఁ గాపాడుచున్నను మహమ్మదుపా విజయనగరముమీదికి దండయాత్రకు అవరిమితబలముతో వచ్చి ఘోరసంగ్రామము గావించెను. కడకు బుక్కరాయల జయించుటచే మహమ్మదీయులు నష్టావశేషమగు సైన్యముతో నింటితోడఁ బట్టిరి. బుక్కరాయలు పరాజయము నెఱుంగక వీరవతంసమని పేరొంది ప్రతి సంగరమునందును జయమెఱవడ

యునుఁ జిరకాలము రాజ్యము పాలించెను. కొంతకాలము గడవినమీఁదట మహమ్మదుసాహు బుక్కరాయలు సంధిగా వింవికొని ఒకరి రాజ్యముపైకి వేటొకరు రాకుండఁ గట్టడి గావించుకొనిరి. అదిమొదలు బుక్కరాయలు సరిహద్దులను గా పాడు యత్నముమాని తిరుగఁబడిన సామంతరాజుల పైకిని నూతన రాజ్యములమీదికిని దండయాత్రలకు బయలువెడత కర్ణాటరాజ్యమును మిగుల సభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను.

బుక్కరాయలు రాజ్యము పాలించుసమయమున సతని పెద్దకుమారుడగు కంపరాయలు పలుమాఱు విజయయాత్రల కేఁగి విజయలక్ష్మి ద్వితీయుడై తిరిగివచ్చెను. దక్షిణదిశకు జైత్రయాత్రకేగుతఱి నీ నృపాలునివెంట గోపమంత్రియు, సాళువమంగరాజును సహాయులుగా నుండిరి. ద్రవిడదేశపాలకుడగు సాంపరాయలకును గంపభూపతి సైన్యమునకును గొప్పసంగరము జరిగెను. సాంపరాయ లమితబలముతో బాలేరు నాధారముచేసికొని ప్రతిపక్షసైన్యము నెదిరించెను. కంపరాయని సైన్యము సంగరమున నారిజేరినదగుటచే ఉపాయాంతరములచే బాలేరుదాటి ఆకస్మికముగాఁ బైనఁబడి ద్రవిడసైన్యమును దునుమాడెను. సాంపరాయలు వడవీడు దుర్గమునందుఁ జేరెను. ధైర్యసైన్యములతోఁ జిరకాలము పోరాడి కంపభూపాలుడు సాంపరాయలను నశేషఱవికొని ఆతనిని సామంతునిగా నేర్పరచి సాంపరాయస్థావనాచార్య భిరు

జము వహించెను. మహమ్మదీయులు మధురజయించి దేవళములు చూపుమాపుచుంటచే అర్చకులు శ్రీరంగములోని విగ్రహమునుదెచ్చి తిరుపతిలో దేవస్థానమునందు దాచిరి. ఈ సంగతి కంపభూపతి సేనానాయకుడును జెంజినీమాపాలకుడును విష్ణుభక్తుడునగు గోవనార్యుడువిని తురుష్కుల బాట దోలువల కావిగ్రహమును శృంగవరపు గోటయందు జేర్చి పూజించునటుల గట్టడిచేసెను. దేవాలయ ధ్వంసకుడగు మహమ్మదీయ సేనాని మధురనుండి శ్రీరంగమునకు వచ్చి దేవళముననే బసగావించి కొన్నిదినముల కనారోగ్యముగా నుండి నమయవరమును గ్రామమునకు స్వల్పపరివారముతో నేగెను. అతని దుర్బలస్థితిని గనిపెట్టి గోవనార్యుడు చెంజి నుండి బయలు వెడలి సంతరించి శ్రీరంగములో మఱల విగ్రహమును బ్రతిష్ఠించెను. ఈ మహమ్మదీయునకు వెలచి సత్యమంగలమునందు దలదాచు కొనుచున్న వేదాంత దేశికులు శ్రీరంగమునకు వచ్చి తనకవితా కల్పనలచే గోవమంత్రిని సంతోష పఱచెను. కంపరాయలు గడించిన ప్రతివిజయమునందును గోవమంత్రియే గాక సాశ్వమంగు గూడనుండి యుండెను. సాశ్వమంగు ఆకాలమున జేరెన్నిక గన్నవీరులలో నొకడు. బుక్కరాయలటులబుత్తుని సహాయమున గూడ సామ్రాజ్యమును మిగుల సభివృద్ధిలోనికి దెచ్చెను. ప్రసిద్ధి వహించిన వ్యాపార స్థలములను

లేవు పట్టణములని పేరొందిన గోవా పట్టణ మాకాలమున విదేశ వ్యాపారమున కాస్పదముగా నుండెను. విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు ద్రవిడదేశమునందలి చాలభాగము బుక్కరాయని కాలమున లోబడియుండెను. మళయాళము, సింహళము లోనగు దూరదేశములను బాలించు రాజులు సైతము బుక్కరాయల ధాటికి వెఱచి యెప్పు డెట్టియపాయము గలుగునోయని సామంతులవలె రాయబారులచే వస్తువాహన రత్న సువర్ణాదులు కానుకగాఁ బంపు చుండువారు.

బుక్కరాయలు సర్వసమత్వము, పాపభీతి, దైవభక్తి, పరోపకారబుద్ధిగల ఉత్తమగుణసంపన్నుడు. ఈయన శైవమతము నం దాదరభావము గలవాడైనను అన్యమత ద్వేషము లేక కాలము గడపెను. వైదికమతమునం దెక్కుడు అభిమానము గలవాఁడుగ నుండి విద్వాంసులగు బ్రాహ్మణులకు విశేషించి వృత్తుల నొసంగి మిక్కిలి యాదరించెను. బుక్కరాయలు సముద్రము, నాగవ్యచెఱువు, బచ్చప్ప చెఱువు లోనగు ప్రసిద్ధములగు తటాకముల నీనృపాలుడు నెలకొల్పి రాజ్యమునందు కలుపు లేకుండఁ జేసెను. బుక్కరాయలు కళింగదేశము, ఓధ్రదేశము గూడ జయించి మహేంద్రగిరివఱకు దండయాత్ర గావించి నటులఁ గొన్నిచోటులఁ జెప్పబడెను. ఈయన మంత్రులలోనొకఁడుగు మల్లినాథుఁడనఁబడు భోజనమల్లుఁడు యవనుల జయించిన మహావీరుఁడు. విద్యానగర సామ్రాజ్య నిర్మా

తల పవిత్ర జీవితములను బఠించు సందర్భమున సామ్రాజ్య స్థాపకుడును వైదికమతాభిమానియు అవరశంకరుడని ప్రశంసించఁదగిన వాడును నగు మాధవవిద్యారణ్యులవారి జీవితము నెఱుంగుట చాల నవసరము.

మాధవాచార్యులు, సాయణాచార్యులను నిరువురు సోదరులుగలరు. వీరు జగద్విఖ్యాతులగు విద్వాంసులు. వీరిది యజుర్వేదము, బోధాయన సూత్రము, భారద్వాజగోత్రము. యవనవ్యాప్తిచే దేశమందు అరాజకము ప్రబలి వైదికమతమునకు విప్లవము కలుగనుటచే మాధవాచార్యులు హరిహరరాయ బుక్కరాయలఁ బోత్సహించి విద్యానగర రాజ్యమును స్థాపింపఁజేసెను. వేరునకు రాజులుగ నాసోదరరాజుల నుంచి రాజ్యచక్రము నంతయు మాధవాచార్యులే స్వయముగా బొంగరమును ద్రిప్పినటులద్రిప్పి మతధర్మములను గాపాడుటకుఁ దన జీవితమునంతయు ధారపోసెను. మాధవాచార్యులు, సాయణాచార్యులు సంస్కృతములో సమస్తవిషయములందును గ్రంథములను రచించి గీర్వాణభారతి కఖండమగు నేవగావించిరి. మాధవాచార్యులు సన్యాసము స్వీకరించి విద్యారణ్య స్వామియను నామాంతరము వహించి శృంగేరిపీఠమున కధ్యక్షుఁ డయ్యెను. సన్యాసాశ్రమమునందు పైతము విద్యారణ్యులు విద్యానగర సామ్రాజ్యక్షేమమునకుఁ బాటుపడుచుండెను. మాధవ విద్యారణ్యులవారు విద్యానగరమును బరి

పాలించిన ప్రథమ హరిహరరాయల బుక్కరాయలద్వితీయ హరిహరరాయలకాలములలో మంత్రిగ ధర్మోపదేశికుడుగా నుండి రాజ్యక్షేమమే వైదికమతక్షేమముగా భావించి ఆయా రాజులను వైదికధర్మప్రేవక్తులుగ నేర్పఱచి నూఱు సంవత్సరములకంటె నెక్కువకాలము జీవించి క్రీ. శ. ౧౩౪౬ లో సమాధిగతుఁడయ్యెను. తమ్ముడగు సాయణాచార్యులుగూడ సంగమరాజనొద్ద మంత్రిగానుండి విద్యానగరమునకుఁ దగినసేవ గావించి రాజ్యసహాయమున మతసంరక్షణమున నెక్కువ పాటుపడెను.

విద్యారణ్యులవారి యుపనిష ద్భాష్యములు, వేదాంత పంచదశి, వివరణ ప్రమయసంగ్రహము, బ్రహ్మవిదాశీర్వాద పద్ధతి లోనగు గ్రంథములు అద్వైతమతప్రేవక్తులగు విద్వాంసులు మిగులఁ బూజ్యభావముతోఁ బఠించుట యీ మహాత్ముఁడుని ప్రశస్తికిఁ దార్కాణము. తొలుతరాజ్యమును నిలువఁ బెట్టుకొన్నఁగాని మతధర్మములఁ గాపాడుకొనఁ జాలనని మహా సామ్రాజ్యమును నెలకొల్పి దాని క్షేమమే తన క్షేమమని భావించిన విద్యారణ్యుల జీవితము నేటి పండితలోకమున కాదర్శప్రాయ మయ్యెనేని భరతఖండము సర్వవిధముల నభ్యున్నతికి రాకపోదు. మానవజీవితమునకు, మతమునకు విజ్ఞానమునకు, స్వరాజ్యమునకు సంబంధము కలుగఁజేయుట మహాత్ముడగు విద్యారణ్యుల యాశీర్వాచనమున నాంధ్రులకు బట్టుపడఁ జరమాత్ముఁడనుగ్రహించుఁగాత!

(9)

హరిహర రాయలకు బుక్కరాయలకు ఉత్తరవయస్సు నందు మాధవమంత్రియను మఱియొక విద్వాంసుడు విద్యా సగర సామ్రాజ్య ధూర్వహుడై మంత్రి పదవియందుండి విగ్రహం బేర్పొందెను. కొందఱు మాధవవిద్యారణ్యులు మాధవమంత్రి యొక్కడని తలంచుట భ్రాంతిమూలము. ఇరువుర గోత్రము, తల్లిదండ్రుల పేరులు చూచిన వేఱువేఱు పురుషులని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. మాధవమంత్రి గీర్వాణమునందుఁ బెక్కు గ్రంథముల రచించెను. నాస్తిక మతమును ఖండించెను. బుక్కరాయల ప్రభుత్వకాలమున సీతఁడు పశ్చిమదిశ కథివతిగానుండి విరోధిరాజులకు వీరస్వర్గము ప్రసాదించుచుండెను. ఈ వీరుఁడు గోవాపట్టణమును జయించి యందుఁ బాదుకొనియున్న మహమ్మదీయులను బాఁదొలి యాదవుల కారాజ్యము ప్రసాదించెను. ఈయన జీవితచ త్రిము నింకను దెలిసికొనవలసియున్నది. ఇంక నెందఱు స్వాతంత్ర్యగు లీ సామ్రాజ్య సహాయులైరో యెఱుంగనయితకాదు. విద్యారణ్యులవారు మకుటములేని చక్కని రియై విద్యాసగర రాజ్యమును సర్వవిధముల సభ్యున్నతికిఁ దెచ్చెను. ఆ కాలమున గేవల విద్యావినోదములతోఁ గాక సంగరరంగములతోఁ గాలయాపనము జేసిన మాధవమంత్రి, సాయణాచార్యులు, స శ్వమంగు, గోపప్రధాని యొనరించిన మహత్తర సేవలఁ వైదికమత మింతవఱకు మన దేశమున నిలుచుట కవకాశ

గలిగినది. ధర్మసంరక్షణమునకై రాజ్యము స్థాపించి ప్రజా
 శాంతినికొరకు సర్వస్వము ధారపోసి మతమునకు జాతికి జీన
 సముదాయమునకుఁ గల్పితరువువలె నున్న విద్యానగరరాజుల
 జీవితములు పఠనీయములు. విద్యానగర సామ్రాజ్యము
 నందలి యాదాయములోఁ జాలభాగము ఆకాలమునం
 గవులకు, మఠాధిపతులకు, విద్వాంసులకు నుపయోగింపఁ
 బడుచుండెడిది. ప్రతిపౌరుఁడు సామ్రాజ్యరక్షణమును గృహ
 కృత్యముగా భావించుచుండువారు.

రాజునఁ బ్రజలకు సేవకుఁడు. ప్రజాసౌఖ్యముల కాత్మ
 దుత్తరవాది. సమస్తధర్మముల నాచరణములోఁ బెట్టి దేశ
 మును సత్పథమున నడపుటకు రాజె బాధ్యుఁడు. ఇట్టి బాధ్యతల
 గురుతెఱింగి రాజ్యస్థాపనమునందుఁ గాక రాజ్యాభ్యుదయ
 కాలమునఁ గూడ స్వధర్మము మఱువని హరిహరరాయ
 లుక్మ-రాయల జీవితము అనంతరము విద్యానగరరాజ్య
 లిన నృపులందఱకు నాదర్శప్రాయముగఁ బరిణమించెనేని
 ాధీనత ఆంధ్రులకు దటస్థించునదికాదు. విద్వాంసులు
 మ్రాజ్యాభ్యుదయమునకుఁ బాటుపడుటయు సన్యాసస్వీక
 శానంతరము మఠాధిపతిగానుండియు దేశమునెడ నను
 గము పఠించుటయు విద్యారణ్యుల జీవితమునందుఁ గల
 ముఖ్యత్రైలికములు. మహామహాఁడగు విద్యారణ్యుని దైవభక్తి

తోఁ బూజించుటకంటె నా యనఘుని గూచరణముల
నాదీర్ఘముగాఁ దీసికొనుటయే మనభావ్యభివృద్ధికి హేతువు.

అ న పో త నా యు డు

— ❦ —

ఇతఁ డప్రతిమానశూరుడై యాంధ్రదేశములోని
చాలభాగము మిగులఁ బరాక్రమముతోఁ బాలించి విఖ్యాతిఁ
గాంచెను. శూరవర్మఁడగు నీమహానుభావుని జీవితచరిత్రము
పఠనీయమనుటలో సందియము లేదు. కాకతీయ వంశాలం
కారుఁడగు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి యోరుగల్లు రాజ్యము
పాలించుతఱి సింగమనాయుడు నేనానాయకుడై ప్రతిఘటిం
చిన సామంతరాజుల దర్పమడంచి యాంధ్రసామ్రాజ్యమును
నిష్కంఠకము గావించి స్వామిభక్తి వెల్లడించెను. ప్రతాప
రుద్రచక్రవర్తి యవనులచే బంధితుడైన పిమ్మట నాంధ్ర
నేనానాయకు లందఱు యాంధ్రసామ్రాజ్యమును విచ్ఛలవిడిగాఁ
బంచుకొని పాలించుచుండిరి. నిజము దేశములోని యాంధ్ర
దేశము నాసమయమున సింగమనాయు డాక్రమించుకొనెను.
ప్రస్తుత కథానాయకుఁ డీశూరుని పుత్తుఁడై ఇతఁడు రేచెల్ల
గోత్రీయుఁడు. వెలమకుల భూషణుఁడు. ఈవీరుని చరిత్రమును
దెలిసికొందము.

అనపాతనాయకుని చరిత్రమును నరయుటకుముం దాతని జనకుండగు సింగమనాయనిచరిత్రము కొంతవఱకుఁ జెలిసి కొనుట యావశ్యకము. సింగభూపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవుని యొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండి మగతలయను గ్రామ సమీపమున భయంకరసంగ్రామ మొనరించి సామ్రాజ్యమునకు వ్యతిరేకించిన మచ్చకొమ్మనాయకుండను శూరుని వధించెను. జలుగుపల్లి యొద్ద రుద్రనాయుండను వీరుని ఘోరయుద్ధమున జయించి ప్రతాపరుద్రునిమన్ననకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. ఇతఁడు మచ్చనాయకగండ, సామంతరాగోల యను బిరుదములనే కాక యెనుబది వరములను సైతము ప్రతాపరుద్రుని వలన నొంది యసీతివరముల సింగమనాయుండని విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఆంధ్రీకపు లనేకులు సింగమనాయని వీరజీవితము గానము గావించి కృతార్థులైరి. సింగమనాయనిచరిత్రము గ్రహింప నీక్రిందిపద్యములు సాయము కాఁగలవు.

“ఉ॥ లాలితశౌర్యశక్తి నవలక్ష తెనుంగుదళంబు నాజిలోఁ
దోలిన పాండ్యభూవిభునిలోడి పెనంకువ కోర్చి సన్నుతిఁ
వ్రాలి ప్రతాపరుద్రునభ వర్ణన కెక్కిన యెఱ్ఱదాచ భూ
పాలసుతుండు సింగని కభంగుని కేబిరుచైనఁ జెల్లదే॥

ఉ॥ దాచయ సింగభూవిభుని దాడికి నోడి యరాతిసంఘముల్
వేచని యిరమ్మల్ పొదలు వృక్షచయంబులుదూరమేను

లక! దోచిన కంటకక్షతులు తోయజలోచన లాగ్రహం
బుతో! జూచి నిజేశులందలిగి చూతురు పాయక చూతు
రుగ్రతః॥”

సింగమనాయుడు త్యాగశీలుడు దేవబ్రాహ్మణభక్తి
పరుడునై యనేక ధర్మకార్యములు గావించుటయే కాక
యేలేశ్వరమున ననేక బ్రహ్మప్రతిష్ఠలు గావించినటుల సర్వజ్ఞ
సింగమనేడు “రసార్జన సుధాకరము” లోఁ జెప్పియున్నాడు.
సింగమనాయుఁ డప్రతీప ప్రతాపంబున నాంధ్రదేశములోని
రాచకొండ దేవరకొండ దుర్గముల స్వాధీనముఁ గావించుకొని
యాంధ్రదేశముఁ బాలించుతఱి నితరదుర్గపాలకులకు నితనికి
సంతోకలహములు పెచ్చరిల్లెను. సామంతులుగ నున్న జల్లివల్లి
దుర్గపు రాచవారు పలుమారు ప్రతిఘటించి యవజయము
గడించి శూన్యసంకల్పులైరి.

వీరవర్మలగు జల్లివల్లిరాచవారు పలుమాఱు సింగమ
నాయనితోఁ బ్రతిఘటించి నష్టపడియు నిరుత్సాహము నొం
దక యొకానొక సంగ్రామములో నాతని బావమఱియగు
చింతవల్లి సింగమనాయుఁ డనువీరుని బట్టి తమకోటలోని
కారాగారమున బంధించిరి. సింగమనాయుఁ డది తెలిసికొని
యావీరుని వదలిపెట్టుడని యనేకపర్యాయములు రాచవారికి
వర్తమానము చేసెను. ఫలములేకపోయెను. సింగనాయుడు
మిగులఁగోపించి జల్లివల్లి దుర్గము నిర్మూలముఁ గావించి

రాచవారి వధించి యెటులేని చింతపల్లి సింగమనాయని బంధ విముక్తుని గావింపదలంచి తన సైనికబలము సంతయు వెంట గొని దాడివెడలెను. జల్లెపల్లి రాచవారు సింగమనాయని విజృంభణమునంతయుఁ జూచి యవజయము తప్పదని నిశ్చయముకొని వెఱువు వేటుగానక దురాత్ముఁడు మాయాకుశలుఁడగు తమ్మళ దమ్మాజయను నొకవీరుని జల్లిపల్లి రాచవారు రాయ బారమంపిరి. తమ్మళ దమ్మాజి తనరాకముందు రాజభటులచే సింగమనాయకున కెఱుంగఁజేసి యాతని సమ్మఖమునకేగి చింతపల్లి సింగమనాయని యా క్షణముననే విడచిపెట్టుటయే గాక యవరాధముగూడ చెల్లించుమనియు క్షమింపుమనియు వేడుకొనెను. సింగమనాయఁ డానందించి సైనికుల సందఱును రోణోద్యోగము చాలింపుఁ డని యాజ్ఞాపించెను. దమ్మాజీ సింగమనాయనితోఁ జాలనే పిష్టగోష్ఠిగ భాషించి భాషించి నమ్మికపుట్టునటుల వర్తించి కాసెలొనున్న బాకుతో సింగమనాయని వక్షస్థలమున నిటునటు దిగునటుల గాఢముగఁ బొడిచి యానాఁడ బహిరంగము కాకమందె పాటిపోయెను.

క్షణములో నీవార్త సైనికనివేశములో నల్లుకొనెను. వీరవర్యులు కొందఱు కోవమాపుకొనలేక దమ్మాజినిబట్టి తేవలయునని యున్న తాత్పర్యములనెక్కి బయలువెడలిరిగాని యాతఁ డంతకంటె శ్రీఘ్రముగ దుర్గముజేరెను. విచారకరమగు నీఘోర వార్తవిని సైనికులందఱు చాల విచారించిరి. సింగమ

నాయనిపుత్తులగు అనపోతనాయుడు, మాదనాయుడు తండ్రి వెంట నా సంగ్రామమునకు వచ్చియె యుండిరిగాన నావార్త వినఁగనే తండ్రిసమ్ముఖమునకుఁ జేరిరి. సింగమనాయుఁ డాయు ధముతో మరణశయ్యయందుండియుఁ గొంచెమేని విచారము నొందక దుఃఖమునొందు తనయుల నిర్దురఁ జేరఁజీరి బుజ్జగించి విచారముతో నిటులనెను. “కుమారులారా! ఈ బాధతో నింకఁ బ్రాణములఁ గొంచెమునేఁచేని నిలువజాలను. బాకు పెకలించిన వెంటనే నాప్రాణముపోవ సిద్ధముగనున్నది. పర మునందేని నాయాత్మ శాంతినొందుటయే మీయభిప్రాయ మైనచో, మీరు నిజమైన పుత్తులగుచో, రేచర్లగోత్రీయుల పరాక్రమరక్తము మీరక్తనాళములలోఁ బ్రవహించు చున్నచో జల్లెపల్లి రాచవారినిరించిన దురాగతమునకుఁ బ్రతి ఫలముగ వారలరక్తముచే నాకుఁ దిలతర్యణముల నొసంగఁ గోరెదను. మీరిరువురు తడవుసేయక యంగీకారము నెఱింగించి యాయుధోత్పాటనము గావింపుడు.” సింగమనాయుడు కన్నలు మూసికొనెను. భీమార్జునులకుఁ దీసిపోని యాసోదర వీరు లిరువు రేకకంఠముగ ‘మీయాజ్ఞ నెఱవేర్చి పితృబుణము నుండి విముక్తులమయ్యెద’ మనుచు జనకునిహృదయమున నాటికొనిన యాయుధముఁ బెకలించిరి.

పితృమరణసందర్శనముచే బాలురగు ననపోత నాయ నికి మాదనాయనికిఁ బౌరుష మతిశయించెను. పితృవాక్య నరి

వాలనము గావించుటయో, శక్తిలేకున్న ఘోరసంగ్రామమున శక్తియున్నంతవరకుఁబోరి మరణించుటయో కర్తవ్యమని వారికిఁ దోచెను. బ్రతుకుపై నిరాశ జనించెను. పేరుకెందిన శూరులందఱు తానమయమున నాకుమార రాజన్యుల సమ్మతి మునకేఱెంచి బుజ్జగించి 'మేలందఱము చంపను జావను సర్వ సిద్ధముగా నున్నారము. సింగమనాయఁడు మీకు జచకుఁడు, మాకుఁ బాలకుఁడుగావున నాతనియాజ్ఞ పాటించుట మనయందఱకు సమానధర్మము గావున మీరు నాయకత్వము వహింపుఁడు. ఇప్పుడు రాచవారిచూరణమున కుపక్రమింత' మని హెచ్చరించిరి. కర్తవ్యము నారయు నాకుమారు లత్యుత్సాహముతోఁ దండ్రుకి దహనాది సంస్కారములు గావించి సైనికుల నందఱ సమావేశపఱచి పితృతాజ్ఞ నివేదించిరి. స్వామిభక్తి వరాయణులగు నానూంధ్రవీరు లందఱు కరవాలముల జళిపించుచు దమ యంగీకారములను వెల్లడించిరి.

స్వల్పకాలమునకే దేవరకొండ, రాచండలలో నున్న మూలబల మంతయు రప్పింపఁబడెను. జల్లెపల్లి ప్రాంత మంతయు వెలవవీరుల సైన్యముతో నేల యీనినటు లుండెను. జల్లెపల్లిలోని క్షత్రియులగుండె లదరెను. విజయముపై నాన తొలంగెను. ఐనను శక్తికొలంది పోరాడి సంగ్రామరంగమున మరణించుటయే యిహపరసాధకమని భావించి వారును సంగరమున కాయితమైరి. సింగమనాయని యాజమాన్యము క్రింద

నుండ నొల్లని స్వతంత్ర శీలురగు రాచవారు, కమ్మవారు, రెడ్డి వారు జల్లెపల్లి రాచవారికి సైన్యముతో నేతెంచి తోడ్పడిరి. ఉభయ వీరులు సంగ్రామమునకుఁ జెంజెల్ల ప్రాంతము రంగస్థలముగా నిర్ణయించు కొనిరి.

జల్లెపల్లి దుర్గాధీశ్వరులగు చంద్రవంశ చాళుక్య రాజుల వత్సమునఁ గోన మల్లారెడ్డి, మంగళపూడి యమ్మశిరెడ్డి, రావుల వరపు మల్లారెడ్డి, పోలూరి పోలారెడ్డి, బండికోటారెడ్డి, వినుకొండ మారారెడ్డి, కుంట్లూరు మారారెడ్డి, అరవపల్లి గౌరి రెడ్డి, కొత్తపల్లి కొండారెడ్డి, గౌరారెడ్డి, నారారెడ్డి, కొలెచెలమకొండ మాచారెడ్డి, మొదలగు రెడ్డిరాజులును రామగిరి దుర్గపరిపాలకులును అనంతగిరి, కండికొండ, జమ్మిలోయలోనగు రెండువందలదుర్గముల బరిపాలించు సామంతులును సైన్యముతో వెలమసైనికులఁ బ్రతిఘటించుటకై తలపడిరి. జల్లెపల్లి రాచవారందఱు మూలబలముల నన్నింటిని మొగలూరు దుర్గమున సురక్షితముగ నుంచుకొని మిగుల సాహస విక్రమములతో వెలమవారి సైన్యమును బ్రతిఘటించిరి. ఇరువాగులవారి కింతయనరాని నష్టముకలిగెను. వీరవర్యులనేకులు గతించిరి. సంగరరంగ మంతయు రక్తప్రవాహముచేఁ బంకిలమయ్యెను. ప్రతిపక్షుల హేతిఘాతములకు జంకక వెలమవారి సైన్యములు మృత్యు దేవతా వదనగవ్వారమును జొచ్చునటులఁ జగతురనేనలోఁ జొఱఁబడి నుగ్గు నూచము గావించిరి. రాచవారి

సైనికులు వెలమసైనికుల కెందును దీసిపోక విక్రమముతోఁ బ్రతిఘటించిరి. యుద్ధము చాల విరామముగ జరిగినను జయపజయములు నిర్ణయింప నసాధ్యమయ్యెను. పితౌజ్ఞును నెఱవేర్చ కుండఁగనే యంతరించుట తమకుఁ గర్తవ్యము. కాదని యారాజసోదరులు భావించి సైనికులఁ బేడపేరు వరుసలఁ బిల్చి బహుశరించి యిటులనిరి: ‘వదాతులారా ! మిమ్ము వేల్పులు స్వర్గద్వారములు తెఱచి సగౌరవముగ నాహ్వానించు చున్నారు. సూర్యమండలము మీకు స్వాగతము నొసంగుచు దన సౌరంగములనుండి మిమ్ము స్వర్గలోకముఁ జేర్చఁగలదు. కాని రాచవారి రక్తముచేఁ బిశ్చదర్పణములు మేమొనరింపక ముందుఁ బరముననున్న సింగమనాయని సందర్శించుటకంటె నశ్రమము వేఱులేదు. మీపైఁ గర్తవ్య భారము మిక్కుటముగాఁ గలదు. పగళురవధించి మాయుధ్యమము గట్టెక్కింప వలయును. లేదా వంశాంకురమైన లేకుండ మనమందఱము గతింపవలయును.’ ఈవాక్యములు వినఁగనే ప్రతివక్షులు చలించిరి. వెలమవారి సైనికు లినుమఱించిన యుత్సాహముతోఁ బ్రతివక్షులబలములను జందరవందర గావించుచు వీరవిహారముఁ గావింపసాగిరి. సైనికులతో నమముగ రాజసోదరులుగూడ రణరంగమున కుఱికిరి.

కొంతకాలమునకు రాచవారి బలములన్నియు వినాశ నము గావింపఁబడెను. పరాజయ భయముచేఁగొందఱు రాచ.

బలిగావించి అష్టదిగ్రాజ మనోభయంకర, సోమకులవరశురా
మాది' బిరుదములు గాంచి సమకాలిక రాజన్యులలో మిన్న
యై అనపోతనాయకు మిగుల విఖ్యాతి నార్జించెను. అనపోత
భూపాలుఁడు సోమకుల వరశురామాది బిరుదముల వహించి
సటుల నాతని శాసనములయందె గాక రసార్థవసుధాకరమున
సైత మీతనిపుత్త్రిఁడగు సర్వజ్ఞ సింగభూపాలుకుఁ డీక్రింది
విధముగా వ్యాపియుంటచే నీకథ విశ్వసనీయ మైయున్నది.

శ్లో॥ సోమకుల వరశురామే భుజబలభీమేఽధిభూమిగోపాలే
యత్రోచ జాగ్రతి శాస్తరి జగతాం జాగర్తి నిత్యకళ్యాణం॥

(సోమకుల వరశురాముఁడు, భుజబల భీముఁడు, రణ
దేవేంద్రుడు మొదలగు బిరుదరాజములు గల యన్నపోత
భూపాలుఁడు రాజ్యము పరిపాలించుచుండఁగా లోకములో
శుభవరంవర వెలయసాగెను.)

అనపోతనాయకుఁడు జల్లెపల్లి క్షేత్రమునఁ గావించిన
ఘోర సంగ్రామముతో నాతనిప్రశస్తి దశదిశా పరివ్యాప్త
మయ్యెను. ప్రతిఘటింపవచ్చిన రాజవంశీయు లందఱకు సంపూ
ర్ణమైన పరాభవము కలిగెను. అనపోతనాయనిపౌరుష మా
విజృంభణముతో నాటివారికిఁ దెలియుటచే విద్యేషభావమును
మానికొని ప్రతిపక్షులు శాంతమార్గగాములై సంచరించిరి.
అనపోతనాయని విజయములఁ దెల్పునీక్రిందిగద్యమును నామన
గల్గునివాసులగు బట్టులు నేటికిఁ బఠింపుచున్నారు.

“బిరుదునకై వసించు నిందువంశంపు రాజులు ఐదు
 లక్షల యిరువదివేలు బలంబులతోఁ ద్రిభువనరాయ
 బిరుదాంకుండని యెఱుంగక జల్లెవల్లి వీరక్షేత్రంబున
 నెదిరించిన అఱువదివేల గుఱ్ఱంబులతోను, ఏనూరు
 మత్తేభంబుల తోడను, పది లక్షల కాల్బలంబులతోను
 నెదురునడచిన పద్మజలకును తెనుంగులకును గంధ
 కస్తూరీ పరిమళద్రవ్యంబు లొసంగి తమ్మెదిరించినయహం
 కార మహామానుష భార్గవులైన పద్మజలను రణరంగ
 దుర్జయులైన తెనుంగులను రణోత్సాహులై వీరసాహ
 సాహంకారంబులతోను మెఱయు రాజులను కమ్మనాయ
 కులను రంకెలువైచు బిరుదురాహుత్తులను సముఖపు
 చరువర్గతోఁ గూడి కలహమందు నుగ్గునుగ్గుడి నూ
 టొక్క రాజులశిరములు ఖండించి యెనుబది యొక్క
 రాజుల కీకసంబులుగా నుగలాడించి, పదియుమువ్వుఁడు
 రాజుల రణబలిగావించి, ఆ రణక్షోణినర్పించి దిగం
 బరుడై కాళీ, మహాకాళీ, శాకినీ, జాకినీ భూతప్రేత
 పిశాచాలం దలంచి రణదేవ పోతరాజ కలహకంట కాది
 దేవతల నారాధించి ధ్యానించి రణరాజ రణశూర రణ
 వీరాది నిజబలంబులకు జయంబు గలుగునట్లుగా వైరి
 రాజులను బలిగావించి బట్టురాజును తానును రణంబు
 గుడిపి తనవీరాధివీర సాహసంబులు పొగడించుకొని

తన ఖడ్గధారలఁ దునిగినవారల స్వర్గంబున కనిపి, తన
 రేచర్ల గోత్రోద్భవుల కాచంద్రతారార్క మధ్య
 దయాభివృద్ధి కలుగునట్లు దేవీ వరంబుబడసి

యనపోతానాయఁ డొనరించిన జల్లెవల్ల క్షేత్రవీరవిహారిమా
 గద్యమువలన విదితము కాఁగలదు.

క్షత్రియవీరులు నారెసారె కనపోతనాయనితోఁ బ్రతి
 ఘటించి వీరమరణము నొందుచుండిరి. ఆకాలమున నినుగుర్తి
 యను నొక దుర్గమును పూసపాటివారి సంబంధులగు క్షత్రి
 యులు పరిపాలించు చుండిరి. స్వతంత్ర శీలురగు నారాచవారు
 బలముల నాయితముఁ జేసికొని యనపోతానాయకునితోఁ
 బ్రతిఘటించి సెంచిరి. పాటివారినందఱు సామంతులను గావించి
 కొని యావదాంధ్రదేశము నేకచ్ఛత్రముగఁ బరిపాలింప
 సంకల్పించిన యనపోతనాయఁడు రాచవారినడంప సంకల్పించి
 తమ్ముడైన మాదానాయకునకు సర్వసేనాధిపత్యము నొసంగి
 సంగరమునకుఁ బయనమయ్యెను. మాదానాయకునితో ౬౦౦౦౦
 కాల్బలములు, ౨౦౦౦౦౦ ఆశ్వికులు, ౭౦౦౦౦ ఏనుగులు, ౧౦౦౦౦౦
 సేనానాయకులు రణమునకుఁ బయనమైరి. సైన్యమును ముందు
 వడపుచు ననపోతానాయకుఁడొక యున్నత గజము నెక్కి
 పోవుచుండెను. వెలమసోదర వీరుల విజృంభణము సంతయుఁ
 జూరులవలన నాలకించి రాచవారందఱు యుద్ధమునకు సన్నద్ధులై
 బురుజులపై వీరవర్త్యులనిల్చి ద్వారముల కుభయపార్శ్వముల

నాగ్నేయ యంత్రముల నెలకొల్పి బ్రతివత్తులరాక కెదురు చూచుచుండిరి.

అనపోతనాయనికి సామంతులై యుండనోపని రెడ్డి వారు, కమ్మవారు, రాచవారు, నినుగుర్తి దుర్గపాలకులకుఁ దోడ్పడి సంగ్రామమున కాయితమైరి. అన్ని ప్రదేశములనుండి యరుదెంచిని యారాచవారిబలము గి, ౬౦, ౦౦౦కు మించి యుండెను. అనపోతనాయకుని ప్రభుత్వము విధ్వంసము గావింప వలయునని రాచవారును, రాచవారి విజృంభణము నశింపఁ జేయ వలయునని వెలమవారు విక్రమించి ఘోర సంగ్రామ మును గావింపనాయత్తమైరి.

విశ్వాస పాత్రులును స్వామిభక్తులునగు వెలమసేనా నాయకులు బహిరంగ స్థలమునందుండియు దుర్గములయందు దాగి యగ్నిగోళములను కుమ్మరించి సైన్యము సంతయు నురుముగావించుచున్న రాచవారికి లొంగక విజృంభించి దుర్గ ద్వారముల భేదింపఁదొడగిరి. రాచవారు బలముల నన్నింటిని దుర్గద్వారము చెంతఁజేరి ద్వారము పగిలిపోయినచో బ్రతి వత్తు సైన్యమును బ్రతిఘటింపవచ్చునని సంగ్రామప్రయత్న ములఁ గావించుచుండిరి. అనపోతనాయకుఁడు, మాదానాయ కుఁడు మదగజంబుల నారోపించి ద్వారమును పొడికింప సాగిరి. గజశిరోఘాతములచే ద్వారము భిన్నమగుచుండెను. గజముల శిరఃప్రదేశము లాద్వారపుగుబ్బలు తగులుటతోడనే

ప్రయ్యలై రక్తము ప్రవహించెను. వెంటనే యావీరులు వేటొక
యేనుగులజంటను రప్పించి వానినారోపించి ద్వారభేదనము
నకుదలపడిరి. ఇట్లు విశ్వప్రయత్నముమీఁదఁ బద్మనాయక వీ-
రులు ద్వారమును భేదించి ముందడగువేసిరి. రాచవారు ఘో-
రీభవించిన ధైర్యమో యనునటుల స్థానము వదలక లోని
కేతెంచు ప్రతిపక్షవీరుల నందఱు యథావిధి నురుమాడి దుర్గ
సంరక్షణమున సప్రమత్తులై విక్రమించిరి. బురుజుల చెంత
నున్న సైనికులు మాటిమాటికిఁ బద్మనాయక సైన్యముతోఁ
దలపడి పోరుచు నాగ్నేయాస్త్రముల విచ్చలవిడిగాఁ బ్రయో-
గించుచు నింతయనరాని విప్లవము ఘటించిరి. సంగరమర్మజుఁ
డగు ననపోతనాయఁడు ప్రత్యర్థుల యొక్కయుఁ దన
యొక్కయు బలాబలములు విచారించి దుర్గములో నెటులేని
ప్రవేశింపకున్నచో నపజయము తటస్థించి తీరునని నిశ్చయించి
సైనికులనందఱి ద్వారమునుండి లోనికి జొరబడ నజ్ఞాపిం-
చెను. సముద్రమువలెనున్న పద్మనాయక సైన్యము ద్వారము
గానాడు రాచవారిబలముల నురుమాడుచు గొంచెమునేవ
టికి దుర్గములోని యన్నిభాగములకుఁ బ్రవేశించి యాయుధ
శాలల నాక్రమించుకొని ప్రతిపక్షుల నెక్కడివారి నెక్కడ
నురుమాడిరి. కొన్నిదినంబు లుభయదళంబుల కింతయనరాని
ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. కడకు జయముపై నాసవదలి
యుద్ధకార్యము నిర్వహించు రాచవారు ప్రాణభీతిచే దుర్గ

శిఖరమునఁగల రహస్యగృహమున కేగి దాఁగికొనిరి. నాయకులు లేమిచేఁ గొలఁదికాలము మాత్రము పోరాడి యుక్తాయుక్త మెఱుంగక రాచవారిపై న్యమంతయు వెలమవారికి వశమయ్యెను. పూతశేషులగు సైనికులు బ్రతుకుము జీవుఁడా యని పిటికి పందలై దొంగత్రోవలను బట్టి పారిపోయిరి. కొంతసేపటి కిను గుర్తిదుర్గము రాజకులమువారి యధీనమునుండి తొలఁగి వద్ద నాయకుల హస్తగతమయ్యెను. రాచవారు కొందఱు శిఖరమున దాఁగియున్న సంగతి రహస్యజ్ఞులచే ననపోతనాయకుఁడు, మాదనాయకుఁడు గ్రహించి శైలమునెక్కి యాగృహమున నేవేషించి ద్వారమును ముట్టడించి దొంగత్రోవలన్నింటి నరికట్టి సాహసించి లోనఁబ్రవేశించి యందున్న కొండ రాఘవరాజు, కొండ్రాజు, జగ్గరాజు, గోవిందరాజు, జూటూరు సూరరాజు, స్వర్ణ సేనమరాజు, సాశ్వ రాఘవ రాజు, తిరుమల ప్రోలరాజు, కుప్పరాజు, నరసరాజు, శ్రీనాథగౌతమీ భూనాథరాజు, శ్రీవతిరాజు, బాలదేవరాజు, మొదలగువారి నందఱును బంధించి యాకొండనము గావించుచున్నను శరణుగోరిన పాదములపై వ్రాలి క్షమార్పణము కోరుచున్నను వదలదయాశరాన్యులై వధించిరి.

బలవంతులగు ననపోతరాయునిచే మాదనాయునిచే ముం దెట్టియపాయములు వచ్చునోయని యాపొంతముల నాశ్రియించి జీవించు రాజవంశీయులందఱును దేశత్యాగము

గావించి ప్రచ్ఛన్నముగ నటనట జీవించనేగిరి. అనపోతనాయకుని దయాశూన్యఁడై రాచపురుగును మిగుల్తు మేని యేనాటికైన నపాయము రాకమానదని తనయాజమాన్యమునఁ గల దేశమంతటనుగల రాచవారలనందఱను బాలురనక వృద్ధులనక స్త్రీలనక శిశువులనక తెగటార్చి సోమకుల వరశురాము బిరుదము సార్థకము గావించికొని శత్రుజనకంటఁజూడై రాజ్యము పాలించెను.

కాలక్రమమున దాదాపుగ నిజామురాష్ట్రములోని యాంధ్రదేశమంతయు ననపోతభూపాలకుని హస్తగతమయ్యెను. అతడు భవనగిరి, ఓరుగల్లు, రాచకొండ, రామగిరి, గోలకొండ, కంభముమెట్టు, దేవరకొండ దుర్గములు స్వాధీనముగా వించుకొని విరోధియనువానిఁ దలయెత్తనీయకుండ నర్వై శ్వర్య సంపన్నుఁడై పయఃకాలమునంతయుఁ బరరాజ్యాకర్షణముతో విజయయాత్రలతోఁ గడపుచుండెను. విజయయాత్రలకేగుచు మార్గమధ్యముననున్న యయ్యనవోలు మైలారు దేవునిసందర్శించి యాగ్రామము సంగరంగ వైభవాదికములతో నుత్సవాదికములు జరుగుటకై దానమొనరించి యనపోతనృపుఁడట నొకశాసనము స్థాపించెను. ఈవీరవతంసుని విక్రమజీవితము చాలవఱకా శాశానమున లిఖింపఁబడియున్నది. అందు సోమకుల వరశురాముఁడగు నీ యనపోతరాజుపరాక్రమ మీవిధమున వర్ణింపఁబడి యున్నది.

“శ్లో॥ ముని రజనిపరశురామః

స్థానే వినియుజ్య వైష్ణవం తేజః

సోమకులపరశురామే

ధరామవ త్యన్న పోతభూపాలే॥”

(తా॥ పరశురాముడు తన విష్ణుసంబంధమగు తేజము నంతయు సోమకుల పరశురాముడగు ననపోతభూపాలకుని స్థానమునం దుంచెను.)

అనపోతనాయకుఁ డాంధ్రదేశమునంతయు వశము గావించుకొని రాచకొండ రాజధానిగనొనరించుకొని శత్రు జనభీకరముగా రాజ్యము చిరకాలమేలెను. ఈరాచకొండ నిజామురాష్ట్రములో నల్లగొండమండలమున నున్నది. ఇది హైదరాబాదునకుఁ దూర్పుగా 30 మైళ్ళదూరమునఁ గలదు. అనపోతనాయని రాజ్యవిస్తృతి 40 సామర్థ్యములు గ్రహింప ను ద్వేశింతుమేని యీదుర్గచరిత్రము తెలిసికొనుట యావశ్యకము. గ్రామముచుట్టు మిగుల దృఢతరమైన కోటయు మిగుల లోతుగల యగడ్డయుఁ గలవు. దుర్గమునకు నాలుగువైపుల నాలుగుద్వారములు కలవు. అందుఁ దూర్పుద్వారము మట్టివాడ దర్వాజాయనియు, దక్షిణద్వారమును బైరవునిగం యనియు, బడమటిద్వారమును నేనుగుల దర్వాజాయని నుత్తరద్వారమును భువనగిరి గండియనియు వ్యవహరింపఁ బడుచున్నవి. ద్వారము లన్నింటినమీపమున గండభేరుండ వీరా

జనేయ కాలభైరవాది వీరవిగ్రహములును వానికిండ నన పోతనాయకుని బిరుదములు సమగ్రముగఁ జిత్రింపఁబడి యున్నవి. కోటయొక్క యంతరాళమున రాచకొండ యన్నా గ్రామమును దన్మధ్యమున రెండు కొండలు గలవు. అందొకటి రాచకొండయనియు మఱియొకటి నాగనాయనికొండ యనియు బిలువఁబడుచున్నవి. రాచకొండ రాజవసించునది. ఇందు రాజ నివాసోపితములగు చిహ్నము లనేకములు నేటికిఁ గానవచ్చు చున్నవి. రాచకొండపై శిలామయములును శత్రుజనాభేద్యములు నగు నాలుగుకోటలును నున్నతములగు బురుజులును దర్శనీయములై యలరారుచున్నవి. రెండవకొండయగు నాగనాయనికొండపైఁ గూడ నొక దృఢతరమగు దుర్గము కలదు. నాగనాయడను శూరవర్యుఁ డాదుర్గమును నాశ్రయించి యుంటున్న దానికాపేరు వచ్చెను. నాగనాయనిచరిత్రము ముందుఁ బరిప నవకాశము కలదు. అనపోతనాయని సోదరుఁడగు మాదానాయకుఁడు దేవరకొండయను దుర్గమున నుండి యగ్రజాని యాజ్ఞాను సారముగ రాజ్యము పాలించుచుండెను. ఈయుభయ దుర్గములు 30 మైళ్ళదూరములో నుండెను. ఆకాలమున నాంధ్రదేశములో ననపోతనాయకునియంతటి బలవంతుడగు రాజులేడు. ఫిల్లి పాలించు నవాబుతక్కు ననపోతనాయని నెదుర్కొను రాజ మధ్యదేశమున లేడనుట సహజోక్తియే.

అగ్గిజనకు సహాయముగ దేవరకొండదుర్గము పరిపాలించు మాదానాయని చరిత్రము పఠించుటయు మనకుఁ బ్రీతికృతము కాదు. మాధవనాయకుఁడు పరిపాలించు దేవరకొండదుర్గము సామాన్యమైనది కాదు. రాచకొండ దుర్గమును విించినదనియె చెప్పవచ్చును. దేవరకొండ దుర్గమున 3౬౦ బురుజులు ౯ రాజద్వారములు 3౨ దొడ్డితోటలు కలవు. దుర్గమునఁ గొన్ని దేవాలయములు 3౨ పెద్దబావులు కలవు. అనపోతనాయని పరిపాలన కాలములో సీదుర్గమును జూపల్లివారు, వేనేపల్లినారు, కటికినేనివారు, మునుగోటివారు, గుమ్మడపువారు, కొత్తవారు, మిర్యాలవారు, పానగంటివారు గుగ్గిలపువా రనుతోమ్మిదిమంది వెలమనాయకులు పైన్యాధ్యక్షులై సంగ్రామధర్మముల నిర్వహించుచుండిరి. మాధవనాయకుఁడు మిగులత్యాగశీలుఁడై విక్రమశాలియై యనేకధర్మములు గావించి ప్రతిసంగ్రామమున నగ్గిజనకు సాయపడి కృతకృత్యుఁ డయ్యెను.

మాధానాయకుఁడు శ్రీశైలమున సోపానములు గోపురమండప ప్రాకారములు గట్టించిన శ్రీశైలోత్తరద్వారమున నొకమండపము నిర్మించెను. ఇతఁడు సర్వవిధముల ననపోతరాజునకు సమానుఁడనుట కీవద్దయ మాధారము కాఁగలదు.

సీ॥ “వరశురాముడు తండ్రి • పగ సాధ్యముగఁ జేసి
 తరతరము నృపుల • తలలు నలుకె
 సగరుండు తండ్రికై • పగఁగొని రోషించి
 తొలజంఘాదుల • తలలు రాల్చె
 దఱిమి యశ్వత్థామ • తండ్రికై యెంతయు
 నల పాండు సైన్యము • తలలు దుగించె
 మహిమీంద సింగయ • మాధవోర్విశుండు
 తండ్రికై రాజుల • తలలుగోసె
 గీ॥ గాక యబ్బంగి సంగరాం • గణములందు
 వైరివీరుల గెలువ నె • వ్వాడు చాలు
 దనర భార్గవ సగరులు • ద్రాచి రావు
 మాధవుడుదక్క- శూరులు • మఱియుఁ గలరె॥”

ఆకాలమున మహారాష్ట్రదేశములోని చాలభాగము, ఆంధ్రదేశములోని కొలఁది భాగమును తిసయధీనమునందుంచుకొని అల్లాయుద్దీక్ష పాహాయను మహమ్మదీయుఁడు కలుబరిగి ముఖ్యవట్టణముగ రాజ్యముపాలింపఁ దొడంగెను. విద్యావగరమునకు ననపోతనాయని రాజ్యమునకుఁ దనరాజ్యము సరిహద్దులలో నుంటచేఁ గాలము గనిపెట్టి యారెండురాజ్యములలోని దుర్గములను అల్లాఉద్దీను గొన్నింటిని స్వాధీనముగావించికొనెను. సరిహద్దులలోనుండి యామహమ్మదీయుఁడు గావించు దుర్బయము నంతయు విద్యావగరముఁ బరిపాలించు

బుక్కరాయలు, రాచకొండ పరిపాలించు ననపోతరాజు గ్రహించి సమీపముననున్న యవనుని మట్టుపెట్టుట కెంతయో యత్నించుచుండిరి. ఇంతలో అల్లాడదీక్షా సాహా క్రీ. శ. ౧౩౫౦ లో గతించెను. అతని రెండవకుమారుడగు మహమ్మదీసాహ పితృరాజ్యమునకు వచ్చెను. ఆనూతనుని పరిపాలనమున రాజ్యముం దశాంతి మెండయ్యెను. సేనానాయకులు రాజద్వేషముతో వర్తించుచుండిరి. ప్రజలుగూడ రాజుపై నసూయఁ జూపసాగిరి. ఈస్థితిలో నాతనితల్లి మల్లికాజెహాన్ విశేషముగ ద్రవ్యము సైన్యముఁ దీసికొని మక్కా మదీనా యాత్రలు గావించుటకై తురుష్కదేశమున కేగెను. ఈ సందిగ్ధస్థితిఁ గనిపెట్టి బుక్కరాయలు, అనపోతనాయుడు నైక మత్యము వహించి మహమ్మదీయరాజ్యము నంతయు నొందింప నిశ్చయించుకొని మహమ్మదుసాహసంస్థానమునకుఁ జెరియొక రాయబారిని బంపుచు ‘మీతండ్రిహరించిన మాయాంధ్రదేశములోని భాగములు మాకు వదలివేయవలయును, లేకున్నచో మేమిరువురము మీరాజ్యముపైకి సంగ్రామమునను రానున్నార’ మను సందేశమును జెలువఁ బంపిరి.

రాయబారు లిరువురు కలుబరుగఁ జేరి మహమ్మదు సాహాను సందర్శించి తమరాజన్యల సందేశమునంతయు నివేదించిరి. సందిగ్ధావస్థలోనున్న మహమ్మదుసాహ యేమియుఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పఁజాలక ‘యిదిగో అదిగో ప్రత్యుత్తరము

నొసంగుదు' నని చాలకాలము గడపి రాజ్యమునం దశాంతి నెలకొల్పు నుద్యోగులఁ దొలఁగించి ప్రభుభక్తివరాయణులు విశ్వాసవంతులు నగు నూతనోద్యోగుల కధికారపదవుల నొసంగి పొగులపైఁ గ్రొత్తవన్నులు విధించి బొక్కసము క్రమ క్రమముగా వృద్ధిగావించి సైనికబలమును స్వల్పకాలములోనె మిగుల సభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. వంచనోపాయముతోఁ దన బలము సంగ్రామమునకుఁ జాలినంత సమకూర్చికొని యాంధ్రులగు రాయబారులఁ జూచి 'మీరు స్వస్థానముల కేఁగ వచ్చును. కొలఁదికాలము సైనికులతో మేము స్వయముగా వచ్చి మీరాజన్యులకుఁ బ్రత్యుత్తరము నొసంగెద' మని మహా మృద్ఘాహా వారిని వంపివేసెను. 'వదునెనిమిది మాసము లుంచికొని చెప్పవలసినసంగతి యిదియా'యని యా నవాబును దెప్పి చేయునదిలేక కలహాపునంతయుఁ దమరాజన్యుల కెఱింగించి సంగ్రామప్రయత్నములో నుంట మేలని వారిరువురు నిజనివాసములకుఁ జేరిరి. అనపోతనాయఁడు మహామృదుఘాహా దురంతము విని యాగ్రహించి సంగ్రామ ప్రయత్నములు చేయుచు బలముల నన్నింటి నొరంగల్లు దుర్గమునకుఁ జేర్చెను. బుక్కరాయలు కొంత సైన్యమును ననపోతనాయని సహాయార్థమై యోరుగంటికి సకాలమునకుఁ బంపెను.

మహామృదుఘాను ఓరుగల్లు ముట్టజించుటకై యమిత మగు సైన్యము నొసంగి సైన్యాధిపతియగు బహదూరుఘానును

బంపెను. దురాశయుడగు నాతడు గోలకొండ హద్దుజేసి కొని మధ్యనున్న గ్రామము లన్నింటిని దోచుచు దురంతములు గావించుచు దేవాలయములను మత మందిరములను రూపుమాపుచు గోలకొండకాలమునకే ఖరంగల్లు సమీపించెను. మహమ్మదీయులబల మమితముగా నుండుటచేతను దమ సైనికులందఱు వ్యాధులచే గృశించియుంట వలనను సంగ్రామము గావింప నశక్తుండై యామహమ్మదీయవీరునితో ననపోతనాయకుడు సంధి కంగీకరించెను. సంధి నియమముల ప్రకారము రావలసిన రొక్కమునంతయుఁ దీసికొని యవన నృపాలుడు గృహభిముఖుడై త్రోవలఁ గొట్టుచు నమితో త్సహమున నిజవాసంబున కేగి యేలికకుఁ దన విజయ వార్త సంతయు నెఱింగించి యుచితసత్కారముల నొందెను.

‘దినము మంచిదైన యూరెల్ల దొంగిలు’మన్నట్లు మహమ్మదుషాహ మఱల నేకశిలానగరమును ముట్టజింప నలయునని యుద్దేశించెను. ఇంతలోఁ గొందఱు మహమ్మదీయులు మహమ్మదుషాహ సమ్ముఖమున కేగి అనపోతనాయకుడు తమయొద్దఁ గొన్ని యశ్వములను గొని సరియగు వెల నొసంగక యవమానించెననియుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించి యవమాన దుఃఖమును వారింపుమనియు ననేకవిధముల వేడుకొనిరి. మతావేశపరుడగు మహమ్మదుషాహ వారల కథయ హస్త మొసంగి యాంధ్రరాజన్యని బంధించి తీరెదనని పక్షి

రులముందు వీరప్రతిజ్ఞఁ గావించెను. “మహమ్మదు సిరాజు దీక్ష” అనునొక భక్తుఁడు విజయము మనకుఁ గలిగి తీటునని పది దినము లేకధాటిగ ప్రార్థనములు గావించి పదునొకండవ దినమున యుద్ధమున కేగ మహమ్మదుషాహను ప్రేరేపించెను. ఆ శుభముహూర్తమున మహమ్మదు షాహ సైన్యబద్దీనీసు గోరి యనువానికి రాజ్యము నొప్పగించి యమితమగు బలముతో ననపోతానాయకుని బ్రతిఘటించఁ బయలువెడలి కొంత కాలమునకుఁ గళ్యాణముపురముఁ జేరి యట ప్రయాణాయా సమును దీర్చికొని సైన్యము నెక్కువగా వెంటఁగొని పోయినఁ జాల కాలమగుటయే గాక ప్రయప్రయానలు సైతము మిక్కుటముగ నగునని తలంచి వెంటవచ్చిన సైన్యములోఁ జాల భాగము వెనుకకుఁ బంపి నాలుగు వేలమంది యాశ్వికులను బదివేలమంది సైనికులను మాత్రము వెంటఁగొని యాంధ్ర నగర రాజమునకుఁ జేరెను. మహమ్మదుషాహ కొంచెము ముందుగ నలుపురు భటులనుబిల్చి ఓరుగల్లుద్వారముకడ నిల్చి ద్వారరక్షకులను బ్రమత్తులఁగావించి యేదియో వ్యవహారముఁ బెట్టుకొని యున్నచోఁ దా నాకస్మికముగ బలముతో వచ్చి ద్వారమును భేదింతునని చెప్పివంపెను. నలుపురు యవనులటులె యొరంగల్లు ద్వారముచేతఁ జేరి తాము గుఱ్ఱపు బేరగాండ్రమనియు ననపోతభూపాలుని కొఱకుఁ గొన్నియశ్వములను దూర దేశమునుండి కొనివచ్చితి మనియు

భాషించు చుండఁగా ద్వారరక్షకు లావార్తలు నిజములని విశ్వ
 సించి యుచితవిధుల మఱచి వారితోఁ బ్రసంగించు చుండిరి.
 ఇంతలో నాకస్మికముగ మహమ్మదీయ సైన్యమువచ్చి ద్వార
 ఘోష సమీపించి లోనఁ బ్రవేశించెను. ద్వారపాలకు లుఱికి
 పడి ద్వారములు బంధింపఁ బ్రయత్నించిరి గాని దృఢతరము
 లగు నాద్వారములు వేయుట యసాధ్యమయ్యెను. ప్రచ్ఛన్నముగ
 భాషించుచున్న యానలుపురుషులు నిలుపుటంగీలలో గుప్త
 ముగనున్న కరవాలములఁబెఱికి ద్వారపాలకుల వధించిరి. ఆ
 యదనున మహమ్మదుషాహ బలములనన్నింటిని ద్వారము
 నుండి పురములోనికిఁ గొనిపోయెను. స్వామిభక్తుఁడును విక్ర
 మశాలియునగు (నాగనాయుడు) నాగయ రుద్రదేవుఁడు
 వారల నెదిరించి పురద్వారముచెంత నడ్డగించి సమీపమునఁ
 గలఁ బురుజునాశ్రయించి స్థిరముగ నిలువఁబడెను. మహమ్మ
 దీయు లాధీరుని ధాటికాఁగఁజాలక పురుజునకన్నివైపులమంటలఁ
 బెట్టి యీటెంతోఁ బైనున్న నాగయ రుద్రదేవుని క్రుమ్మిరి.
 చాలసేపు ప్రతివఱ్ఱుల దురంతములకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించి
 కావించి యలసి జాటి యగ్నిహోత్రమునఁబడి యావీరుడ
 వీరమరణము నొందెను.

ఎంతయో ప్రయాసపడి యవన సైనికులు పురములోఁ
 బ్రవేశించిరి. ఆంధ్రవీరులు కోటగోడలమీఁదను పురుజుల
 మీఁదను మేడలమీఁదను నిల్చి యవనదళములపై వివృల

విడిగ నాగ్నేయగులికలఁ గ్రుమ్మరింపసాగిరి. పేరుజెందిన యాంధ్రవీరు లనేకులు కరవాలము లుభయహస్తములఁ గీలించి మార్తుర బలములతోఁ దలపఁడి ఘోరసంగ్రామము గావించిరి. ఆనాఁడాంధ్రులు చూపిన యద్భుతవిక్రమమున కనపోతరా జాశ్చర్యము నొంది తానొక యున్నతాశ్వము నెక్కి సైనికుల కుచితధర్మము నెఱింగించుచుఁ బ్రతివక్షసైన్యముల నెరుమాడించుచుండెను. ఆంధ్రులధాటి కాఁగలేక యవ న్నసైన్యమంతయు తాత్తిపైఁబడిన గోలికాయలవలె తలకొక త్రోవను బాటిపోయిరి. అనపోతనాయఁడు స్వయముగ మహమ్మదుషాహ నెదిరించి యాతనితోఁ జాలనేపు పోరాడెను. అనపోతనాయనిచే మరణముఁదప్పదని యాతఁడు నిశ్చయించి కొని ప్రాణముపై దీపిచేఁ బాటిపోయెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు విజయార్థమరుదెంచి పరాభవము గడించినందులకు గుర్తుగ మహమ్మదుషాహశరీరముపై ననపోతరాజున్యఁడు రెండుమూఁడు బల్మైనగాయములు చేసి పాటిపోవువానిని వధించుట మగఁటిమికాదని వెనుకకుమరలెను. మహమ్మదుషాహ చావఁగామిగిలిన పదునైదువందల సైనికులతోఁ దల ప్రాణముతోఁక బట్టగాఁ గలుబరగపురమునకుఁ బరాభవహావ మగు నభాగ్యదేవతతోఁ గూడఁ బ్రవేశించెను.

చెప్పరాని పరాభవముతోఁ గలుబరగఁ జేరియు మహమ్మదుషాహ మఱిల నాంధ్రనగరమును ముట్టడింప బలంబుల

నాయితము చేయుచుండెను. కలుబరగ బహమనీవంశము నిర్మూలముగావింపకున్న నేనమయమున నేయపాయము కలుగునో యని యనపోతనాయుడు చాలతడవు విచారించి ఢిల్లీ వైకినివ ర్తిగానున్న ఫిరోజీషాహాకడ కొకరాయబారము పంపెను. రాయబారులు ఢిల్లీనగరమున కేగి ఫిరోజీషాహాను దర్శించి బహమనీరాజ్యము సంతమొందించి కలుబరగ ఢిల్లీలోఁ గలుపుకొందురేని యనపోతభూపాలుఁడు మీకు సర్వబలములతో సహాయము రానున్నా” డనియు లేక మీ రుచితబలములఁ బంపుదురేని తనబలములతోఁగూడ ననపోతభూపాలుఁడు సంగరకార్యము నిర్వహించు’ననియు విన్నవించిరి. నవా బపుడు కుటుంబకలహములలో మగ్నుడై యుంటుండే గర్తవ్యతూన్యుడై రాయబారులకుఁ బ్రత్యుత్తరము నొసంగక ప్రకృతముతానా యుభయమార్గముల నంగీకరింపజాలఁడనియుఁ బరులకు సహాయముఁ గావింపఁదగినంతబలము తనచేతలేదనియుఁ దమ రాజుతోఁ దెలుపుమని మాత్రముచెప్పెను. రాయబారులు నిరుత్సాహముతో నాంధ్రనగరమున కేగి జరిగినయంశము సంతయు ననపోతభూపాలున కెఱింగించిరి.

అనపోతనాయుడు ఢిల్లీనవాబుతో మంత్రాంగము చేయుచున్న సంగతి గూఢచారులవలన మహమ్మదుషాహ యొకింవి కోపము నొందినవాడై యనపోతరాయని రాజ్యచ్ఛేదని గావించుటయో యతనిచే నంతరించుటయో కర్తవ్య

మని యమితబలసమన్వితుడై యేకశిలానగరమునకు దాడి వెడల యత్నించి తనయావద్బలమును రెండుగా విభజింపి యం దొకభాగమును “అజీము హుమాయూన్” అనువాని యాధిపత్యముతో విదర్భదేశమును ముట్టడింపఁ బంపి మిగిలిన సగము బలమునకు సరదరుఖానుని యధ్యక్షునిగావించి యాత నివెంటనే తాను స్వయముగా నోరుగంటికిఁ బయనమయ్యెను. ఈసమయమున మునుపటివలెనే సయఫియుద్దీనుగోరీయే సైన్యాధికముల స్వల్పముగా నుంచికొని కలుబరగ దుర్గముఁ గాపాడుచుండెను. మహమ్మదీయబలము కొంతకాలమునకు బరంగల్లుచేరెను.

యవనబలము లాకస్మికముగ నోరుగల్లు ప్రవేశించు వఱ కచట తగినంతమంది సైనికులు లేకుండిరి. ఒకవద్దనాయక వీరుఁడుమాత్రము ద్వారమును గొలఁదిబలముతోఁ గాచు కొనియుండెను. సైనికులందఱు ననపోతనాయనివెంటఁ గొండ వీటిరెడ్డిరాజులఁ బ్రతిఘటించుటకై ధరణికోటప్రాంతముల కేగియుండిరి. మహమ్మదీయులు స్వల్పబలముతోనున్న యేక శిలానగరము నవలీలభేదించి యేయాటంకము లేకుండ లోనఁ బ్రవేశించిరి. మహమ్మదీయులు రాజ్యమునఁబ్రవేశించి యనేక దురంతములఁ గావించిరి. వేగులవా రీయుదంతము సంతయు ధరణికోటకేగి యనపోతనాయని కెఱింగించిరి. వెంటనే యనపోతనాయఁడులికిపడి రెడ్డివారితో నెటులా సంధిగా

వింతుకొని యేకశిలానగరము ప్రవేశించెను. మహమ్మదీయ సైన్యము విజయనూచకముగాఁ గోటలో గుడారములో విడిసియుండిరి. ప్రతిఘటించినచో విజయ మసాధ్యమని సంగర మర్మజ్ఞుడగు ననపోతనాయనికి స్ఫురించెను. అదిగాక రెడ్డి వారితోఁ జాలకాల మెడతెగకుండఁ బోరాడుటచే నాంధ్ర సైన్యమంతయు భిన్నభిన్నమై యుండెను. మహమ్మదీయ బల మంతయుఁ జెక్కుజెడరక గోటలో స్థిరవాసము నేర్పటము కొని యేకశిలానగర రాజ్యమును మింగివేయవలయునని బయలుపందిరులు వేయుచుండెను. దైవముకూడ వారలవత్తుముననె యున్నటుల ననపోతనాయని కశుభసూచనము లనేకములు గోచరించెను.

పుట్టినదాదిగ ననపోతరా జవజయము నొందినవాడు కాఁడు. ఆకాలమునఁ గల యాంధ్రరాజన్యలలో నాతఁడె పైచేయిగ నుండెను. అనపోతనాయఁ డొక నేనానాయకుని కుమారుఁ డను సంశయము మాపాఠకులు మఱచియుండరు. తన బాహుబలము, శక్తిసామర్థ్యములు, బలసాహసములు వ్యయము గావించి యాతఁడు నిరాటంకముగ నాంధ్రదేశములోని చాల భాగమును తన ఛత్రాచ్ఛాయక్రిందకుఁ జేర్చికొనెను. మొక్కవోని పరాకర్షిమముగల యనపోతరాజన్యఁడు తనదైన్యము నకు విచారించి కొండలు రాయబారులను మహమ్మదు షాహాయొద్దకుఁ బంపెను. అనపోతనాయఁడు రాయబారము

లకు వచ్చినదెచాలునని మహమ్మదుషాహ సంతోషించి తన దుర్బలస్థితిఁ దలంచుకొని గోలకొండ పొంతముల నొసంగి నచో వెనుక కేగెదనని వర్తమానమంపెను. కాల పరిస్థితులను గాఢముగ యోజించి చేయునదిలేక కట్టకడ కనపోతభూపాలుఁడు కొంతద్రవ్యము, గోలకొండదుర్గము, దానికి సంబంధించిన గ్రామములు మహమ్మదుషాహ కొసంగ సంగీకరించెను. మధ్యవర్తులుచెప్పిన సరిహద్దులు వెంటనే యేర్పాటుచేసికొని సంధిదూపకముగ నొసంగిన యవరిమిత ధనమునుగొని గోలకొండరాజ్యముతో దృష్టిపడి మహమ్మదుషాహ గృహముచేరెను. అనపోతనాయఁడు తన జీవితకాలములో నొందిన పరాజయ మిదియొకటియే యని చెప్పవచ్చును. అనపోతనాయకుని విక్రమజీవితము వెల్లడించు పద్యములు కొన్ని యాంధ్రీజనులు పఠించుచున్నారు. చరిత్రజిజ్ఞాసువుల యభిరుచి నుద్దేశించి యాపద్యములలో ముఖ్యము లగువానిని గొన్నింటి నీక్రింద సుదాహరించి యీశ్వర వర్ణని విక్రమజీవిత గ్రంథము ముగించుచున్నారము.

ఉ॥ ఆలములోన సింగవసుధాధిపనందనుఁ డన్నపోతభూ
పాలకహాళి కోడి యనిఁ బారిన వైరుల నాలభంగినే
తోలునుగాని చంపఁడట దోసమటంచును నొర రాయగో
పాలున కుర్చిలోనఁ బశువర్గముఁ గాచుట సాజమేకదా!
మ॥ చిరకాలవృతశీలుఁడై నరుఁడు కాశీతీర్థ నిర్మగ్నుఁడై
స్థిరబీలఁ వృషభంబునెక్కి రజతాద్రింజెంది ముక్కంటియా

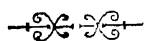
టరుదే సింగయ యన్నపోత విభుబాహు ఖడ్గనిర్మగ్నుడై
యదివీరుండు గజంబునెక్కి సురరాజౌ టద్భుతంబెన్నఁగన్.

సీ॥ అశ్వరేవంతుండు • హయమునునెక్కిన
దండిరాజులగుండె • తల్లడిల్లు
దరిని దద్దికర • కరవాలహతికిని
గర్జాటసేనలు • కళవళించు
సంగ్రామపార్థుని • చాపటాంకృతులకుఁ
జెలుగురాజ్యంబెల్ల • దిగులుకొనును
బ్రథన నిశ్చంకకు • బల్లెంబు ధాకకు
నుల్కుల్కు పడుచుండు • రొడైరాజు
తే॥ గీ॥ లతఁడు దరిమినచో నుండు • వితములేక
సారిది సురధాని రాజులు • సొంపుడెప్పి
యోటమందిరి సింహూరి • కోటబయల
సన్నతఖ్యాతి యనపోత • మన్నెరాజు॥

ఉ॥ బక్కఁడు జారముఖ్యుఁ డొకడూరకరోజుఁ బరేతపాలకుం
డొక్కఁడొకండు రాత్రిచరుఁ డొక్కఁడు చాల జడుండు
చంచలుండొక్కఁడొకండు యత్తుఘనుడొక్కఁడు భిక్షుకుఁ
డేటి దిక్పతుల్ । దిక్కుల నన్నపోత జగతీతల నాధుఁడుదక్క
మేదినిన్॥

(అనపోత భూపాలుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౩౮౪ మొదలు
౧౩౮౦ వరకు రాచకొండ ముఖ్యవట్టణముగ నాంధ్రదేశవ

న బరిపాలించెను. ఇతనిశాసనములు నిజమురాష్ట్రము లోని యయ్యనవోలు, దేవరకొండ, రాచకొండ లోనగు చోటులఁ కానవచ్చు చున్నవి.)

సాశ్వతరసింహరాజు.

బుక్కరాయల యనంతరము విద్యానగర సామ్రాజ్యమును (రెండవ) హరిహరరాయలు, (మొదటి దేవరాయలు, ప్రాథమిక దేవరాయలు, మల్లికార్జునరాయలు, విరూపాక్షరాయలు వరుసగా బాలించిరి. వీరిలోఁ బ్రాథమికరాయలు చిరకాలమురాజ్యము తన పూర్వులకు సమానముగాఁ బాలించి మితిలేని ధనము భాండాగారమునఁ జేర్చిక్రీ. శ. ౧౪౪౬ ప్రాంతమున మరణించెను. ప్రాథమికదేవరాయలకు పొన్నలదేవివలన మల్లికార్జునరాయలు, సింహలదేవివలన విరూపాక్షరాయలు జనించిరి. మల్లికార్జునరాయలు తన పూర్వులునంపాదించిన రాజ్యమును జాగరూకతతోఁ జూడకొనుచుండెను. ఒక్క ప్రక్కను మహమ్మదీయులు స్వవైరమును బురస్కరించుకొని కర్ణాట సామ్రాజ్యమును లభింప నుండిరి. కటకపాలకుడగు కపిలేంద్ర గజపతివిస్తారగు బలమును సమకూర్చుకొని ఆంధ్రదేశమునందలి ప్రసిద్ధ పర్గముల నన్నిటిని లోఁబఱచికొని విద్యానగరమును ముట్టసిండెను. మల్లికార్జునరాయలు ఘోరసంగరము చిరకాలము

గావించి గజపతి నెటులో తరిమివేసెను. గజపతి యంతతోఁ బోక చిక్కిన దుర్గములను జిక్కినటుల లోఁగొనుచుఁ జంద్ర గిరికిఁ బోవఁగా సాశ్వనరసింహరాజు గజపతిని దన పాలనము నందఱుగిడనీయక సరిహద్దులవఱకుఁ దరిమెను.

మల్లికార్జున రాయల తరువాత విరూపాక్ష రాయలు విద్యానగరసామ్రాజ్యపాలకుఁ డయ్యెను. సహజముగాఁ జంచల స్వభావుఁడును భోగపరతంత్రుఁడును నగు నీ రాజు రాజ కీయ వ్యవహారములలోఁ గొంచెమేని జోక్యము కలుగఁజేసి కొనక యెల్లపుడు భోగశ్రీలతోఁ గ్రీడించుచు సురాపానమత్తుఁ డై యుండెను. ఈ యనమర్థుని లెఱవితేటలు గమనించి మహమ్మ దీయులు గోవాపట్టణము నాక్రమించికొనిరి. కపిలేంద్ర గజ పతి యనంతరము విరోధిజన దుర్గమమని పేరొందిన విద్యాన గర రాజ్యమును అతనికుమారుఁ డగు పురుషోత్తమ గజపతి ముట్టడించి సైన్యమును నోడించి అవరిమిత ధనమును రత్న సమూహమును సింహాసనమునుగైకొని కటకము చేరెను. రాజ్యమునందుఁ బరులు ప్రవేశించుట కిదియె మొదలు. తురు మ్మల దండయాత్రలతోఁ గొంత రాజ్యభాగము గూడఁ బరా ధీనము కానుండెను. గజపతి విద్యానగర సామ్రాజ్యమును గబళింపఁ దగినంతబలమును సమకూర్చుచుండెను. ఏడులక్షల వఱకుఁ దండి)కాలమునం దున్న సైనికబల మంతయుఁ దరిగి పోయెను. మూలధనముగాఁ దండి) సేకరించిన ఎనుబదియైదు

కోటల వరహాలుగూడ నాశమయ్యెను. సర్వవిధముల మహా-
న్నతదశయందుండి ప్రకృతినహజమగు శైలదుర్గములచేతను
దుంగభద్రావాహినిచేతను సురక్షితముగానున్న విద్యానగర-
సామ్రాజ్యమును జేసేతుల విరూపాక్షరాయలు పాడు
సేయుటఁజూచి సామంతులు సేనానులుగూడఁ దిరస్కారభావ
ముతో నుండిరి. ఇంక నుపేక్షించినయెడలఁ బరిస్థితులు విష-
మించునని రాజశేఖరురాయలు తన తండ్రియగు విరూపాక్ష
రాయలను జంపించెను. ఇతని సోదరుడగు రెండవ విరూపాక్ష
రాయలు రాజశేఖరురాయలను జంపించెను. భ్రాతృహంత
యగు రెండవవిరూపాక్షరాయలయెడఁ బ్రజలహృదయములం
ధసంతృప్తిజనించెను. రాజ్యమునం దంతటను దిరుగుబాటు
లభివృద్ధియయ్యెను. ఎవనికి వాఁడె స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటింప
యత్నించుచుండెను. ఉదయగిరిరాజ్యము లంతకుముందె గజ-
పతు లావరించుకొనుటయుఁ జంద్రగిరి, పెనుగొండ, గండి
కోట రాజ్యములు సాశ్వ సరసింహభూపాలుని స్వాధీనమునం
దుంటయుఁ గర్నాటరాజ్య దుర్బలస్థితికిఁ దారాణములుగ
నుండెను. ఈ స్థితిగతులలో బహమనీ సుల్తానులు కర్ణాట
రాజ్యమును హరింప సిద్ధముగా నుండియు సాశ్వ సరసింహ
భూవిభునిభాటికి వెఱచి యూటకుండిరి.

‘విద్యానగర రాజ్యము నుపేక్షించినచో యవనులు
హరింపక మానరు. విద్యారణ్యాది మహానుభావులు తమశక్తి

ధార్మవోసి నెలకొల్పిన యీమహారాజ్యమునుగోలుపోతిమేని ఆర్ష
ధర్మము లంతరించి దేశమంతయు సంక్షోభ మొందకమానదు,
అని సాశ్వతసరసింహరాయఁడు తలంచి తనక్రింద దుర్గాధ్యక్షుఁ
డుగానున్న తుళువనరసరాయలను బిలువనంపి విద్యానగరరాజ్య
మును ముట్టడింపుమని యాజ్ఞాపించి తనయొద్దనున్న సైన్యమునంత
యు సహాయముగాఁ బంపెను. నరసరాయఁడు తనబాలమిత్రుఁ
డును రాజ్యకార్య విళారదుఁడును సంగరకౌశలుఁడు నగు
తిమ్మరుసుమంత్రిని సహాయముగాఁ గైకొని యొక శుభ
ముహూర్తమున విద్యానగరమును ముట్టడించెను. సాశ్వతసర
సింహ భూపాలుని ధర్మపరిపాలనమునందు అభిమానముగల
సేనానాయకులు నరసభూపాలునకు స్వాగతము నొసంగి విద్యా
నగర సామ్రాజ్యమును స్వాధీనపఱచిరి. తుళువనరసరాయలు
మేళతాళములతో రాజవీధులలో నూరేగుచు నగరము
లోనికిఁ వచ్చుచుండెను. ఒకభటుఁడు రాజమందిరములోనికిఁ
బోయి భోగవరాయఁడుగారి విరూపాక్షరాయలకు “సాశ్వతసర
సింహభూపాలునిపంపునఁ దుళువ నరసరాజువచ్చి సామ్రా
జ్యము నంతయు లోఁబఱచు కొనుచున్నాఁడు. వీలున్నఁ బ్రీతి
కృతీ గావింపు”మని విన్నవింపఁగా సంతోషభంగకరమగు నిట్టి
సందేశముదెచ్చితివాయని భటునవమానించి బైటికిఁ బంపెను.
నరసరాజు తానుసాధించిన నగరభాగముల నన్నింటిని భటుల
కప్పుగించి రాజమందిరము పోకేళించెను. నరసరాజు దగ్గరకు

రాగానికనువేక్షింపఁ దగదని యారాజమాత్రుఁడు అంతః
పురకాంతలను రాజమందిరమును సంపదలను విడిచి పార్శ్వ
భయముతో దొడ్డివాకిలి తెఱచిగొని పారిపోయెను. నరసరాజు
కోటను భండారమును ధనకనకవస్తువాహనములను, రక్త
పాతము లేకుండ సాధించి యీవిజయవర్తమానము తన యజ్ఞ
మానియగు సాశ్వ నరసింహరాజునకుఁ దెలిపి వట్టాభిషిక్తుఁ
డగుటకు రమ్మని వర్తమాన మంపెను. ప్రజలందఱు మఱల
సత్ప్రభువే తమకు లభించెనని మిగుల నానందించి వట్టాభి
షేకమహోత్సవ మెప్పుడుజరుగునా యని నిరీక్షించు చుండిరి.
నరసరాజు రాజకీయోద్యోగుల నందఱను బరిశీలించి పూర్వ
రాజ పక్షపాతు లగువారిని వెదకి యుద్యోగముల నుండి
తొలంగించి యాపదపులను విశ్వాసపాత్రులగు తన నౌకరుల
గొనంగెను. విద్యానగర రాజ్యమునం దంతటను నూతనోద్యో
గులను నరసరాజు నెఱకొల్పి విప్లవోద్యమములకుఁ దావే
లేకుండఁ జేసెను.

శాస్త్రవేత్తలు పెట్టిన శుభముఃపూర్తమునఁ బట్టాభి
షేకమహోత్సవము జరుపుటకు నేర్పాటులు చేయఁబడెను.
సామంతులకు రాజబంధువులకుఁ గవులకు గాయకులకు నేనా
నాయకులకు ఉద్యోగులకు ఆహ్వానపత్రికలను నరసరాజు,
తీమ్మరునుమంత్రి స్వయముగాఁ బంపిరి. సాశ్వ నరసింహ
భూపాలుని దామంద అంతకు మున్నె యెఱింగి యుంట.

రమునందలి ధనము విరివిగా నుపయోగించి పారశీదేశము నుండియు అరబ్బీ దేశమునుండియు ఉత్తమాశ్వములను దెప్పించెను. బ్రతికిన గుఱ్ఱమునకైనను మార్గమధ్యమునఁ జచ్చిన గుఱ్ఱమునకైనను మూడు గుఱ్ఱములకు వేయివరహాల చొప్పున ధనమొసంగి అశ్వముల నెన్నింటినో కొని ఆశ్వకదళము నభివృద్ధి గావించెను. చచ్చిన గుఱ్ఱములతోఁకలఁ జూపినంత మాత్రముననే విలువయొసంగు చుండుటచే యవనవర్తకులు ధారాళముగా అశ్వవ్యాపారముగావించి విజయనగర రాజ్యమును అశ్వబృందములతో నింపివేసిరి. నరసింహరాజు ఆశ్వకదళసహాయమునఁ దనశక్తి సామర్థ్యములు పూర్తిగా నుపయోగించి అన్యాయకాంతములైన రాజ్యముల నన్నింటిని దిరుగ సంపాదించెను. ఉదయగిరి, రాయచూరు, కొండవీడు దుర్గములు సాధించుకొనుటకుఁగూడ యత్నించెను గాని యంతలో నాతఁడు కాలధర్మము నొందెను.

నాథువ నరసింహరాజు అంధ్రవాఙ్మయమున కెంతయుఁ జేయూత నొసంగెను. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుని సత్కరించి జైమిని భారతము నంకిత మొందెను. పలువురు కవు లీనరపాలుని గుణోర్తనము గావించినటులఁ జాటువులవలన నెఱుంగ నగును. ఈయనయొద్ద మంత్రీగా నాదెండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁ డను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడుండెను. ఈయన విద్యానగరమును గృష్ణదేవరాయల కాలమునందు మంత్రిగానుండి.

పరిపాలించిన తిమ్మరుసుమంత్రికి మాతామహుడు. గొప్ప రాజకీయవేత్త యనియు మహాశూరు డనియు జేరొందెను.

నరసింహరాజు తన యంత్యకాలమున విశ్వాసపాత్రుడగు నేనానియు, విద్యానగరమును బట్టుకొనుటలో నెక్కువ సహాయపడినవాడును, తనలన్న మనుమడును నగు తుఘనవరన రాజును బిలువనంపెను. ఆయనతో నిటులజెప్పెను: “మిత్రమా! నా కంత్యకాలము సమీపించినది. నాకుమారు లిరువురు పసివాండు. భండారము, రాజ్యము నీచేతిలో నుంచుకొని పాలకుడవుగానుండ్డి యుక్తవయస్సు వచ్చినపిమ్మట రాజ్యము నాకుమారుల కొసంగుము. ఈ కార్యము నొనరించి సామ్రాజ్యము నుద్ధరించుటకు నీవుదక్క వేటొకడు లేడు.” నరన రాజు అంగీకరింపఁగనే నరసింహరా జతనికిఁ బట్టాభిషేకము చేసి గతించెను. విశ్వాసవంతుడగు నరనరాజు చిరకాలము రాజప్రతినిధిగనే యుండి పరిపాలించెను. నరనరాజు అంతకు మున్ను కుంతలదేశంబు నందును చోళమండలము నందును శ్రీరంగము నందును ఘోరనంగరము లొనరించి విజయము నొందిన పరాక్రమశాలి గావునఁ జారు వీతనిపరిపాలనమున కనుకూలురై యుండిరి. ఆంధ్రభాషాభిమానియై యీ నర పాలతిలకుడు నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్య అను జంట కవులచే వరాహపురాణమును రచింపజేసి అంకితమునొందెను.

నరసరాజు సాశ్వ నరసింహరాజుచుత్తులలోఁ బెద్దవానికి రాజ్యము నొసంగి తాను వ్యవహారములఁ జూచుచుండెను. నరసరాజువిరోధు లాతనియెడల నెవము గలిగింపనెంచి బాలరాజును జంపించి యాదురంతము నరసరాజునెడ నారోపించిరి. నరసరా జునిండఁ దొలఁగించుకొనుటకు నరసింహరాజు రెండవ కుమారునకు విద్యానగరరాజ్యమును పట్టాభిషేకము గావించి రాజకీయ వ్యవహారములు తాను నవసించు చుండెను. నరసరాజు శ్రేయమునకు నహింపని దుష్టులగు కొందఱు రాజకీయోద్యోగులు గౌలరాజునకు లేనిపోని కొండెములు చెప్పి “నీయన్నను జంపించినటుల నిన్నుఁగూడ నరసరాజు చంపింప నున్నాఁ” డని వీలువెంట నూరిపోసిరి. ప్రవంచజ్ఞానశూన్యుఁ డగు నాబాలుఁ డామాటల నమ్మి నరసరాజును ద్వేషింప మొదలుపెట్టెను. ఇంక నుపేక్షించిన బాలరాజు తన కపాయము చేయుటయేగాక విద్యానగరరాజ్యమును గూడఁ గొలుపోక మానఁడని తన పలుకుబడి నుపయోగించి సైన్యమునంతయు గూడఁగట్టుకొని యాతని బంధించి పెరుగొండదుర్గమున నుంచి ఆహారాదులకు స్వల్పభరణము నొసంగసాగెను. కొంత కాల మెటులో గడపి బాలరాజు మరణించెను. తుఘనరాజు వ్రత్యర్థులగు నుద్యోగుల నందరను దొలఁగించి సామ్రాజ్యమును ఋనరుద్ధరించి యమితవిఖ్యాతి గడించెను.

సాశ్వనరసింహరాజు క్రీ. శ. ౧౪౯౦ ప్రాంతమున మరణించెను. ఈయన కాలమునుండి విద్యానగరము ఆంధ్ర.

సామ్రాజ్య మనందగి ఆంధ్రకపులకు ఆంధ్రులకు నభిమాన
స్థలమయ్యెను. నరసింహరాయలు ధర్మపరిపాలనము చేయు
తేటి నాతని పరిపాలనమునందున్న రాజ్యమునకుఁ బరదేశీయులు
నరసింగరాజ్యమని పేరిడిరి. ఈయన పరిపాలన కాలమునఁ
దురకలు శ్రీరంగము నాక్రమించుకొని వసతులన్నియు నూడ
లాగుకొనుటచే బ్రాహ్మణులందఱు లేచిపోయిరి. నరసింహ
రాజు తురకలఁ బోదోలి నగరమును స్వాధీన పరచుకొని
పూర్వవృత్తుల నన్నింటిని దిరుగనొసంగి శ్రీరంగస్థాపనాచార్య
బిరుదము వహించెను. ఈయనచరిత్ర మంతయు సాశ్వాభ్యు
దయమను సంస్కృత కావ్యమునందు విపులముగా వర్ణింపఁబడి
యున్నది. ఈయనకుఁగల విత్రప్రబంధపరమేశ్వరుడు, అభి
నవనాటక భవభూతి, అష్టభాషా పరమేశ్వరుడు, రసికకవితా
సామ్రాజ్య లక్ష్మీపతి మున్నగు బిరుదముల వలనఁ గవియు
రసికుడు గూడ నీనృపాలుఁడై యుండునని తెల్లమగుచున్నది.
అదృష్టజాతకుఁడగు నీనృపుఁడు విద్యానగర సామ్రాజ్యోద్ధార
కుఁడును, ఆంధ్రుఁడును గావున మనకెంతయు గణ్యుడు.

సోమనాదరెడ్డి

నిజాము రాష్ట్రములోని మహబూబునగరు మండలమున అమరవాది యను నగరముగలదు. ఆనగరముచేంతఁ గల అచ్చమ్మపేట, రఘుపతిపేట యను గ్రామములను బాకనాటి రెడ్డిశాఖకుఁ జేరిన తిమ్మారెడ్డి యను వీరుఁడు పాలించుచుండెను. ఈయనభార్య వీరవతంస్కుండని పేరొందిన మొదకు మండలపాలకుఁ డగు సదాశివరెడ్డి తోబుట్టువు కేశవమ్మ. ఈదంపతులు పశుసమృద్ధియు, ధనసమృద్ధియుఁ గలవారై నుఖముగా నుండఁ తామదేవత దేశమును బీల్చి పిప్పిచేయుచుండెను. వంటలు తగ్గిపోయెను. పశువులుమేతలేక మాడిచచ్చుచుండెను. ప్రజలన్నమోరాసుచంద్రాయని యేడ్చుచుండిరి. చేరెఁడు గంజినీళ్ళకు జనులు మోమువాచి నశించుచుండిరి. తిమ్మారెడ్డిచేంత పుట్లకొలది ధాన్యము గలదు. కావలసినంత ధనముగలదు. ప్రజల ఘోషచూచి సహింపఁజాలక కరుణదీయించి తనయొద్దఁగల ధాన్యముదంపించి వచ్చినవాఁ టికి నెలకొలదిఅన్నము పెట్టించెను. ఎంతకును గజవు గ్గదయ్యెను. గరిసెలు పాతరలుకూడ రిత్తవయ్యెను. ప్రజలొకఁడొని చచ్చుచుంటఁ జూచి తనభార్య నస్తువులను మంగళనూత్రిము దక్క మిగిలిన వన్నియు నమ్మెను. అప్పటికిని బ్రజలబాధ తగ్గదయ్యెను. ఇంక నిటనున్న లాభము లేదని

తానుగూడ నాకలిచే మలమలమాడుచుఁ గూలినాల్మియైన
 చేసి జీవించుదమని మల్లారెడ్డి తన భార్యయగు కేశవమ్మను
 వెంటఁబెట్టుకొని బయలుదేరి కొల్లాపురము, పెట్లవెల్లి,
 ముఖారవకొండ లోనగు గ్రామములకుఁ బోవ నెందును గూలి
 దొఱకకపోయెను. కడకు కొట్టపోలూరను గ్రామమునకుఁ బోయి
 యచటఁ గూలినాల్మిచే జీవించుండెను. దొఱకిన కూలిధాన్య
 ములోఁ గొంచెము కొంచెము మిగిల్చికొని తిమ్మారెడ్డి కొంత
 ధాన్యము సంపాదించి పాలికొక యెద్దును దీసికొని వ్యవసా
 యమును బెట్టెను. కృషిముగాఁ గలసి వచ్చుటచేఁ దిమ్మ
 రెడ్డికొంతకాలమునకు గొప్ప రైతై ధనధాన్య సమృద్ధితో
 నుండెను. ఈశుభావసరమున వీరికొక కుమారుడు గలిగెను.
 సోమలింగేశ్వరుని యనుగ్రహమున జనించినవాడగుటచే నా
 బాలునకు సోమనాదీయని నామకరణము గావించి సంతోషము
 గాఁ గాలము గడపుచుండిరి. వీరిశ్రేయముజూచి సహింపలేక
 గ్రామస్థులు కొందఱెటులేని యిబ్బంది పెట్టవలయునని తలంచి
 ఆప్రాంతములు పాలించు కర్నూలు నవాబగు దావత్ ఖాను
 నొద్దకుపోయి తిమ్మారెడ్డి యను రైతు మీపైఁ దిరుగుబాటు
 చేయుటకుఁ బ్రియమైనచున్నాఁడు. వాఁ డాయుధములు,
 ధనము, ధాన్యము సిద్ధము చేయుచున్నాడని విన్నవించిరి.
 నవాబు పలువురను బిలువనంపి యావార్త నిజమో కల్లయో
 డెలుపువన వారంతకుమున్నే యీకుట్రలోఁ జేరినవారగుటచే

వారును నటులనే చెప్పిరి. దావత్ ఖాను వెంటనే కొట్టపోలూరునకు దండయాత్రకు బయలుదేరి తిమ్మారెడ్డిని బిలువనంపి చెట్టునకుఁ గట్టించి దయాశూన్యడై కొట్టించి యతనిధనము, వశువులు, ధాన్యములు కొనిపోయెను. దెబ్బలచే నొడలంతయువాచి తిమ్మారెడ్డి గతించెను. కేశవమ్మ, తనకుమారుడును ఏడేనిమిదేండ్లు నిండని కూనయగు సోమనాద్రిని వెంటఁబెట్టుకొని పుట్టనింటికిఁ బోవుచుండెను. త్రోవలో రాజవోలనుగ్రామముగలదు. అచటగల కేశవాచార్యులను విద్వాంసుఁడు బాలురకుఁ బాఠములు చెప్పుచు వీధిలోఁ గూర్చుండి తల్లివెంట నేగుచున్న సోమనాద్రిని జూచి యీబాలుని ముఖమున మహారాజచిహ్నము లున్నవని గ్రహించి కేశవమ్మ వలన బాలకునిచరిత్రము నంతయు విని జాలివడి యిటులఁ జెప్పెను. “అమ్మా! నీపుట్టనింటి గౌరవము, నీభర్తపేరుప్రతిష్ఠలు నేనిఱుంగనివి కావు. చెడి పుట్టనింటికిఁ బోవుటకంటఁ బ్రమాద మింకొకటి యుండఁబోదు. కష్టములు కలకాల ముండఁబోవు. ఈబాలుఁడు లోకభ్యాతి గడింపఁగలఁ డని శకుఁ దోచుచున్నది నాయొద్ద నుంచినచో నేను సమస్త గ్రామములు నేర్పెదను. నిన్ను, నీశిశువగు నీబాలకుని నేనున్నంతలోఁ బోషింపఁ గలుగుదును. ఇచటనే యుండుట నా కభిమతము.” కేశవాచార్యులవాక్యములు వినిసంతసే వివేకవతియగు కేశవమ్మ యచటనే నిలువ నంగీకరించి బాలుని

సంతోషముతో సోమనాద్రీనూటలకు సంతోషపూర్వక మగు నంగీకారమును దెప్పిరి.

కేశవమ్మయు సోమనాద్రీయు నొకబండి కట్టించుకొని మెదకుమండలమునకుఁ బోవుచుండిరి. తొలివలో వారికి పూనూరను గ్రామము తగిలెను. చరిత్రస్థలమును చిత్రదేవాలయావృతము నగు పూనూరులోనికి సోమనాద్రీవెళ్ళి యంగడిలో దారిబత్తైమునకు వలయు వస్తువులుకొన్ని మూటగట్టుకొని పోవుచుండ గ్రామాధికారియగు నాగిరెడ్డి యాబాలకుని జూచి దగ్గరకుఁ బిలిచి యతనివృత్తాంతము విచారించెను. బాలుడు తనసంగతి, కులము, స్థలము నివేదించెను. ధనవంతుఁడును సంతానహీనుఁడునగు నా పాశము నాగిరెడ్డి తానును బాకనాటిరెడ్డి యగుటచే నాబాలకుని పెంచుకొన్నచో గులము తరించుననితలంచి యూరిబయటనున్న బండియొద్దకుఁ బాలునితోఁ బోయి కేశవమ్మను జూచి పూర్వబాంధవ్యము తెలిపి సోమనాద్రీని దనకుఁ బెంచుకొనుట కొసంగుమని ప్రార్థించెను. ఆయమ యందులకు నంగీకరించి బాలునితో దానుగూడ నాగిరెడ్డియింట వసించెను. కొంతకాలము నాగిరెడ్డి తా నార్జించిన ధనకవకవస్తువాహనములు సోమనాద్రీ కొసంగి చెప్పవలసిన ధర్మములన్నింటిని జెప్పి మరణించెను. సోమనాద్రీ పితృకార్యము లన్నింటిని శ్రద్ధాభక్తులతో నిర్వహించి ప్రత్యేకరాజ్యము నొకదానిని స్థాపించినఁగాని సోద

దను సమీపించి గొల్లవాండ్రతోఁ దనయవస్థయు వీరభటులు వెంబడించుటయుఁ దెలిపి బ్రదికించిన గొప్పమేలు చేయుదునని బ్రతిమాలెను. వాండు పెద్దగోయి తీసి అందు సోమనాద్రిని మెడవరకుఁ బూడ్చి చుట్టును మేకపిల్లలనుంచి పైని బుట్ట భోర్గించిరి. కొంతనేచటికి వీరభటులు వెదకుకొనుచు వచ్చి చుట్ట పట్టుగ్రామములు వెదకుచు గొఱ్ఱలమందను గూడఁ బరిశీలించిరి. ఎందును సోమనాద్రి కనఁబడక పోవుటచే వీరభటులు విసిగి కృష్ణదాటి వెనుకకు వెళ్ళిపోయిరి. అనంతరము సోమనాద్రి బయటికివచ్చి గొల్లవాండ్రతో 'నాకుఁ బ్రాణదానము గావించినందులకు మీరేమికోరుకొందురో తెలుపు' డనవారు నేటినుండి మీరు "ముష్టిపల్లి" యను మాగోత్రనామమును వహింపవలయునని కొరికి. సోమనాద్రి యందులకంగీకరించి పూనూరునకుఁ బోవుచుండ నొకచో భూగర్భమునందుఁ బూర్వ రాజులు నిక్షేపించిన ధనరాశి గోచరించెను. ఆధనము నంతయుఁ బరిచారికులచేఁ దెప్పించి పూనూరు సమీపమునందున్న యొక విశాలప్రదేశమునఁ గోటకట్టింప నారంభించెను. ఆప్రదేశమునకు ఆమడదూరమునందున్న ఉప్పేడుకోటను బాలించు సయ్యదాదాపూదుమియ్యాయను మహాదీయుఁడు సోమనాద్రి కోటపట్టణమును సంగతి విని పరివారముతో నచటికి వచ్చి తనరాజ్యమునఁ గోటఁ గట్టవలదని నిర్బంధింపఁగా సోమనాద్రి పన్నుగట్టుచు సామంతుఁడుగా నుందునని యొప్పించి కోట

సోమనాద్రి తన సహాధ్యాయులను సహాయముకోరి పిలువ నంపగా వారు పరివారముతో ఆయుధపరికరములతో సంగరమునకు సహాయమువచ్చిరి. ఉభయదళములకు భయంకర సంగ్రామము జరిగెను. సమీపమునందున్న ఆంధ్రులందఱు స్వాతంత్ర్య సంగరమున సోమనాద్రికి సహాయపడిరి. మహారాష్ట్రులు, కర్ణాటకులుగూడ సోమనాద్రి కనేకగతుల ధనమును, సైన్యమును సహాయముచేసిరి. మొక్కవోని భీరమున సోమనాద్రిబలము చిరకాలము పోరాడెను.

బసరుజంగు ఆంధ్రవీరులధాటి కాగజాలక గుఱ్ఱము నెక్కి పాటిపోవసాగెను. వీరవతంసుడగు సోమనాద్రి యాతనిని వెంబడించి తరుముచు బోవ బ్రాణభీతితో నతడు రాయచూరు కోటలో దూరి ద్వారములు బిగించికొనెను. సోమనాద్రి కోటలోనికిబోవ యత్నించుచుండఁ గోటముందున్న యేనుఁగుప్రతిమలను జూచి గుఱ్ఱము బెడరెను. వెంటనే యా విగ్రహముల తుండములు దంతములు ఖండించి వెనుకకు మరలి సోమనాద్రి సంగరరంగ మలంకరించునరికి ప్రాగు 'సూరి నవాబుఁ గూడ పాటిపోయెను. స్వల్పసైన్యముతో య్యదుమియ్యాయొక్కఁడు మాత్రము సంగరరంగమున బగిలెను. అతడు హతశేష సైన్యమును ముందిడుకొని సోమనాద్రిపైకి మొండిచొరవతో రాదొడంగెను. సోమనాద్రి సైన్యమును భేదించి మియాను సమీపింపఁగ సమరాశ్వము తన

ముందుకాళ్లు ఏనుగుమీఁదనుంచి నిలువబడెను. సోమనాదీ
తన కరవాలముతో సయ్యదుమియ్యాను జంపఁబోయెను.
ప్రాణభయముతో సయ్యదు మియ్యా సలాములు చేయుచు,
నీకుఁగప్పము గట్టుదును, రాజ్యములోఁ గోరినంత భాగము
నొసంగెదను రక్షింపుమని ప్రార్థించెను. ఉదారశీలుఁడగు
సోమనాదీ కరుణించి యెత్తినకత్తి వ్రాల్చి మహమ్మదీయు
నితో “నీవు నన్నుఁ గోటగట్టుకొన నిచ్చితివిగాన నీరాజ్యము
నీకువదలుచున్నాను. నీకు నేనుగాని నాకు నీవుగాని సామం
తులము గావలసిన పనిలేదు. నీవోడిపోయినటుల గుర్తుగా
నుండుటకు యుద్ధమునకుఁ గొనివచ్చిన నగారా, పచ్చజండా,
ఏనుగును మాత్రము నాకిచ్చి పోవలయు”నన నవాబు సోమ
నాదీ కవియెల్లయొసంగి బ్రతుకుము జీవుఁడాయని తన కోట
లోనికిఁ బోయెను. సోమనాదీ జయలక్ష్మితోఁ బాటు సైదు
మియ్యాయిచ్చిన విజయచిహ్నములు, బసరుజంగు విడిచి
పోయిన ఫిరంగులు, హతులైన వీరభటుల ఆయుధములు దీసి
కొని గద్వాలఁజేరి నగరమధ్యంబునందు జయస్తంభము ప్రాతి
నవాబునొద్దఁ గైకొన్న పచ్చజండా దానిపై గట్టించెను.

సయ్యదుమియ్యా తనరాజ్యము చేరినదాదిగఁ బరాభః
దుఃఖము కలచివేయుటచేఁ గొన్ని దినములు బయటికె రా
డయ్యెను. ఒకనాడు కోటబురుజుపై నెక్కఁగా గద్వాలలో
జయస్తంభముపై నఁ దన పచ్చజెండా కనపడెను. పరాభవ

దుఃఖ మతిశయించెను. ప్రతిక్రియ గావించి యెటులేని సోమ నాదిని బేరులేకుండ నెగురగొట్టఁ దలంచి మైదరాబాదు నకుఁ బ్రయాణమై నాలుగు మూడు దినములకుఁజేరి యారాష్ట్రమును బాలించు నిజాము ఆలీకిఁ దనరాకఁ దెలియ జేసెను. నిజాము ఆలి, యాతనిరాక విని తన గురువరంపరకుఁ జెందిన సయ్యదుమియ్యా సామాన్యనివలె వచ్చుటకుఁ గారణ మేమని యోచించి వెంటనే రమ్మని యాజ్ఞ యొసంగెను. మియ్యా నిజాము ఆలీని చూడఁగానే వంగివంగి సలాములు చేసి ఒంటికాలిమీఁద నిలుచుండి తన దురవస్థయుఁ దన్ను సోమనాద్రీ పరాభవించి వీరచిహ్నములు గొనిపోయిన విధము తెలిపి యెటులేని సోమనాద్రీని బంధించి తాను గోలుపోయిన జెండా, నగారా, ఏనుఁగు ఇప్పింపుమని ప్రార్థించెను. నిజాము ఆలీ సోమనాద్రీ బలవరాక్రమముల నాలించినవాడగుటచే “నిది సంగరమున కదన గాదు. సోమనాద్రీ అప్రమత్తుడై మైముఱచి యున్నపుడు సంగర మొనరించినచో జయము సులభ సాధ్యము. అంతవఱకు నిరీక్షింపు” మని చెప్పెను. “ముందు సోమనాద్రీని బంధించి నా విజయచిహ్నముల నాకీర్పింతురా బ్రతుకును. లేదా, నేను జీవింప” నని వాణికత్తితోఁ గంఠముఱకుకొనఁబోవుచుండ నిజాముఆలి సయ్యదుమియ్యా నెటులో మాధానపఱచి పదునేనుదినములలో సంగరమునకుఁ దప్పక వచ్చెదనని వాగ్దానముచేసి పంపెను.

నిజముఅలీ ముందు సోమనాదీరెడ్డికి దండయాత్ర
 కేగుటకు ధైర్యముచాలక తన మిత్రుడును గల్లాట దేశీ
 యుడును నగు ఇరువనగొడు అను నొక పేరుని బిలువనంపి
 జరిగిన కథాంశమునంతయు నెఱింగించి సోమనాదీని వంచిం
 చుట కుపాయమున్నచోఁ దెలుపుమని కోరెను. ఇరువనగొడు
 ఉభయపక్షముల బలాబలముల నెఱింగిన వాడుగాన చాల
 సేపు యోచించి 'హర్షనహల్లీ' నాటుగురు క్షత్రియ కుమార
 ులు దుర్గమమైన కోటగట్టుకొని రాజ్యము పాలించుచున్నారు.
 వారికి సోమనాదీకి మిత్రభేదము కలుగఁజేసితిమేని సోమ
 నాదీ మఱియంగలడు. అప్పుడు గద్వాలకోటను సులభముగా
 లోంగొనవచ్చు' నని సమాధానముచెప్పెను. నవాబు మిగుల
 సంతసించి యెటులసేని యాకార్యము నీవే సమర్థించుమని
 భారమంతయు ఇరువనగొడుపైనఁ బెట్టి యానఁబెట్టెను. ఇరువన
 గొడు తన గ్రామమగు కురిచేడునకుఁ జేరి హర్షనహల్లి
 లోని క్షత్రియసోదరులు వ్రాసినటు లొక జాబువ్రాసి
 దూతలచే సోమనాదీకిఁ బంపెను. సోమనాదీ యా జాబు
 చూడఁగా నందిటుల వ్రాయఁబడి యుండెను. "సోమనాదీకి
 —నీవు సయ్యదు దావుదు మియ్యాను జయించినమాత్రమున
 హక్కుకవీరుడవు కావు. నిజమైన మగవాడవేని మానండ్రికి
 పీరులను గెలుపుము. లేదా మూలఁబడి యాడుదానివలె
 బ్రదుకుము." ఈజాబు పఠింపఁగనే సోమనాదీకి గోప మతి

శయించెను. జాబుయొక్క పూర్వోత్తరములనేని విచారింపక సోమనాద్రి సంగరమున కాయితమై నగరరక్షణమునకు వలయుబలమునుంచి యొకశుభముహూర్తమున హర్షనహల్లకిఁ బ్రయాణమయ్యెను. నిజము అలి యీవార్తవిని సోమనాద్రి కంత్వదినములు సమీపించెనని యానందించి యీవార్త సయ్యదుకుఁ గూడఁ దెలిపెను. సోమనాద్రి హర్షనహల్లకితోటను ముట్టడించెను. ఈవార్త క్షత్రియసోదరులు విని 'సోమనాద్రి యెవరు? అతని పేరైన వినియెఱుంగమే! మన పైకి దాడి వెడలవలసిన యవసరమేమి వచ్చినది? ఈ విరోధమునకుఁ గారణమేమైయుండును?' శత్రుజనాభేద్యమగు మన కోటలో సురక్షితముగా మనముండము. అతఁడు జయించిన నాటికిఁ జూచుకొంద' మని తలంచిరి. సోమనాద్రి ఆఱుమాసములు ముట్టడించి ఫిరంగులుప్రేల్చి యెంతప్రయత్నించినను హర్షనహల్లకితోట చిక్కు చెదరకపోయెను. తరువాత సోమనాద్రి యుపాయాంతరములచేఁ గోటబగులఁగొట్టి రాజసోదరులను బంధింపజేయెను. వారు సోమనాద్రిని జూచి యిటులనిరి. "రెడ్డివతంసా! ఏపాపము నెఱుంగని మమ్ము బంధించుట న్యాయముగాదు. మేము నిన్నుఁ బ్రతిఘటింపక మాని కోటలోనే యుంటిమి. ఆకారణముగ సాటివారిని శిక్షింప నెంచుట నీవంటి శూరవతంసునకుఁ దగవుకాదు." క్షత్రియసోదరుల మాటలు వినినంతనే సోమనాద్రికిఁ గోపమతి

శయించి కపటవినయము జూపుచుండిరని తలంచి తనయొద్దఁ గలజాబు వారికిఁ జూపించెను. వారందఱు నాజాబు చూచి యది తాము వ్రాసినది కాదనియు మధ్యవర్తులు గావించిన మోసమనియు క్షమింపుడనియుఁ బలువిధముల వేడికొనిరి. సోమనాద్రీ విచారించి క్షత్రియసోదరులు నిర్దోషులని గ్రహించి వానివలనఁ గప్పములు గొని, సంగరములందు సహాయము జేయునటుల వాగ్దానము గైకొని గద్వాల కేఁగెను. ఈవార్త సయ్యదువిని సోమనాద్రీవిజయమునకుఁ జాలవరిత పించి హైదరాబాదు నవాబునొద్దకేగి విలంబనము జేయ వలదనియుఁ దనపరాక్రమచిహ్నములగు, నగారా, ధ్వజము, ఏనుఁగు ఇప్పింపకున్న నాత్మహత్య గావించి కొందుననియు వట్టు బట్టెను. విధితేక నిజము ఆలీ సోమనాద్రీమీదికి సంగర సన్నద్ధుడై బయలుదేరెను. పూర్వపరాధముతో నుడికె పోవుచున్న రాయచూరు పసరుజంగు పరిమితబలముతో నవాబునకు సహాయముగా వచ్చెను. ల్లారి బహదూర్ ఖాన్, పాగ్గు టూరు ఇదురుసాహెబు, ఆదోనినవాబు, గుత్తిటికు నుల తాను, కర్నూలు దావతుఖాను లోనగు నవాబులందఱు నిజము ఆలీకి సహాయమై సోమనాద్రీపైకి సైనికబలముతో దండయాత్రకుఁ జనుదెంచిరి. మహమ్మదీయ సైన్యమంతయు లక్షకొలదియై నేలయూనినటు లుండెను. కర్నూలు మొదలుకొని పదిమైళ్ళ దూరముననున్న ఉల్పాలవరకుఁ బడమట, మూడు

కోసులు దూరమునందున్న నిడుదూరువరకు సేనలు నిండి పోయెను. సోమనాద్రి భటులను వనివాండ్రను నియోజించి శత్రువుల కభిముఖముగా నొక మట్టికోట గట్టించెను. సోమనాద్రి శుభముహూర్తమున అపరిమిత బలసహితముడై తాన్ను గట్టించినకోటచేత దండువిడిసి సంగరమున కాయితమయ్యెను. ఉభయ సైన్యములకు భయంకర సంగరము జరుగుచుండెను.

సోమనాద్రినహాధ్యాయు లగు కురుసున్న, ధర్మన్న యోధవేషములు ధరించి కొంత సైన్యమును దీసికొని యవన సైనికుల నెదిరించిరి. కొంతబలమును వెంటఁగొని సోమనాద్రి స్వయముగాఁ దాను నవాబులపైకి బయలుదేరెను. ఆనాఁడు జరిగిన జనమారణమునకు మితములేదు. మతావేశ పరవశులగు యువకులు నిలుకడగాఁ బోరి హిందూభటుల నెందఱనో మడియించిరి. ఆంధ్రనాయకులు వ్రేటున కొకయవనుని బడఁ గొట్టి యుద్ధరంగ మంతయు రక్తప్రవాహములతో నించి వేసిరి. సోమనాద్రి సామాన్యదళములను విడిచి నవాబులపైకి బోయి ఘోరముగాఁ బోరి ప్రాగుటూరి నవాబగు ఇదురు సాహెబును నఱకివేసెను. బల్లారి బహద్దరుఖానుని జంపెను. ఆదోని నవాబు నంతమొందించెను. ఈ పరిస్థితులు గమనించి సోమనాద్రి ధాటి కాగజాలక నిజముఁజూచి హతశేష సైన్యముతో కర్నూలుకోటకుఁ బోయి తలదాచుకొనెను. సోమనాద్రి కర్నూలువఱకు శత్రు సైన్యమును దరిమి ప్రొద్దు గ్రుంకువఱకుఁ దనస్కంధావారముఁ జేరెను.

సోమనాద్రి యెక్కినయశ్వము సంగర రంగములలో బోగుగా మెలగనేర్చినది. పిట్టవలె సంతలో విరోధిసైన్యములమధ్య వ్రాలును. ముందుకాశ్లాత్తి యేనుగులమీదికిఁ బోవును. ఈయశ్వము నెటులేని బట్టి తెప్పించినచో సోమనాద్రి చిక్కగలఁడని నిజము ఆలీ తలంచెను. తనసైనికులతో సోమనాద్రి గుఱ్ఱమును గొనివచ్చినవానికిఁ గొన్నిగ్రామము లిచ్చెదనని చెప్పెను. ఎవరును సాహసించి యందుల కియ్యకొనరైరి. నిజముఆలీ యశ్వపాలకుఁ డందుల కంగీకరించి గాఢాంధకారమున బయలుదేరి యెటులో యశ్వశాలకుఁ బోయి గుఱ్ఱమును లాయమునుండి తొలంగించి తన శిబిరము తోవఁ బట్టించెను. రెడ్డివీరులందఱి దిచుచు యెవఁడో మన భటుఁడె కార్యాంతరమున వేగునడుపుటకుఁ బోవుచుండెనని యుపేక్షించిరి. అశ్వపాలకుఁడు కొలఁది నేపటిలో నిజము ఆలీయొగ్గకుఁ జేరి యశ్వమునుజూపి తనవిజయవార్త నెఱింగించెను. నిజము ఆలీ యశ్వమును లాయమునఁ గట్టివేయించి వానిని సత్కరించెను.

నవాబు పట్టరాని యానందము నొంది సోమనాద్రిని బట్టుకొనుట యింక సులభమని ప్రజ్ఞలు కొట్టుచుండెను. సోమనాద్రి తెల్లవారిచూడఁగా అశ్వము లేదయ్యెను. చాలవిచారించి యడుగుజాడలవలన నిజముఆలీ శిబిరము చేరినట్లుల గ్రహించి విచారపడెను. కొనివచ్చిన వానికిఁ గోరినంత ధన

మిచ్చెదనని పలుకఁగా హనుమప్ప నాయకుఁడను వీరుఁడు నేను
 కొనితెచ్చెదనని యంగీకరించి మహమ్మదీయసైన్యముచేతకుఁ
 బోయెను. సేనానివేశమునకు మధ్యనున్న విశాలమగు
 పాకలో గుఱ్ఱములుండెను. అందే, సోమనాద్రీగుఱ్ఱముఁగూడ
 నుండియుండునని చొప్పవిక్రయించువానివలె నాతఁ డశ్వ
 శాలఁజేరెను. మహమ్మదీయు లతనిని నొప్పవిక్రయించు వానిఁ
 గానే భావించి యుపేక్షించిరి. అతఁడు మెల్లగాఁ బొద్దు
 క్రుంకువలకు గడ్డియమ్మువానివలె భేరముఁచేయుచు వారితో
 భాషించుచు నుండి రాత్రికాఁగానే గుఱ్ఱముముందున్న గడ్డిలో
 దేహముదాఁచి పరుండెను. అంతలో నొకయవనుఁడు గుఱ్ఱ
 మును వేటొకస్థలమునఁ గట్టివేయుటకు మేకుఁ బ్రోతు చుం
 డఁగా నందు హనుమప్పనాయకునిచేయి దిగఁబడెను. కదలివచో
 మహమ్మదీయుఁడుగ్రహించునని జనమునిద్రచే మాటుమడుగు
 వల కట్టులనేయుండి చేయి రాకపోవుటచే మనఃబంధమువలకు
 ఖండించి గుఱ్ఱమునెక్కి శిబిరాభిముఖుఁడై బయలుదేరెను.
 సైనికులు నిద్దరలోఁ దలలెత్తిచూచి తమ యశ్వపాలకులె
 నీరుబెట్టుటకు గుఱ్ఱములను గొనిపోవుచున్నటులఁ దలఁచి
 మిన్నకుండిరి. తెల్లవారుసరికి హనుమప్పనాయకుఁడు సోమ
 నాద్రీచెంత గుఱ్ఱమును గట్టివేయించి తానొందిన కష్టములు
 తెలిపి ముండిచేయిని దార్కాణముగాఁ జూపెను. సోమనాద్రీ
 హనుమప్పనాయకుని సాహస ధైర్యస్థైర్యముల కెంతయు నానం

దింబి యాతనికిఁ గోరినతావుల నెన్నియో క్షేత్రరాజము లొసంగి గౌరవించెను. తెల్లఁగ తెల్లవారఁ గనే సోమనాదీ తన స్కంధాపారమునందు విజయభేరి మోగించెను. అనాద మున్నాఁడెవ యవనుల గుండె లదరెను. విధిలేక తమవ్రథుని యూసతి దాటఁజాలక వారును సంగరసన్నద్ధులైరి.

సోమనాదీ పరివారసహితముగ సంగర మొనరించి శత్రుసమూహమును నేలమట్టము గావించెను. ఇంతలోఁ దన తండ్రినిజంపిన దావతుఖానుఁ డెదురయ్యెను. సోమనాదీ వాని బలమునంతయు దృటిలోఁ దునుమాడి కంఠముఁ ఖండింపఁ జూయెను. ఆతఁడు సోమనాదీపాదములపైఁ బడి శరణు గోరెను. తనతండ్రి నన్యాయముగాఁ జంపి యావదాస్తిని హరించిన నాటికోపము మనసులోనుంచుకొని వాడెంతప్రార్థించినను విడువక తల ఖండించెను. శత్రుసైన్యము సోమ నాదీధాటి కాగఁజాలక కర్నూలుకోటలో దాఁగికొనెను. సముచితసైనికబలముతో సోమనాదీ కర్నూలుకోట భేదింబి యవనుల నెందఱునో సంహరించి వెనుకకు మఱలెను. పేరుజెఁ దిన మహమ్మదీయ సేనానులందఱు మరణించిరి. పొగొట్టూరు, బళ్ళారి, ఆదోని, కర్నూలు నవాబులు గతించిరి. గుత్తి, రాయ చూరు నవాబులు, వివాదకారణభూతుఁ డగు సయ్యదు మియ్యా ప్రాణములతో మిగిలిరి. సోమనాదీ యకుంతిత దీక్షతో సంగరప్రయత్నములు విరామములేక చేయుచుండెను.

మహమ్మదీయ సైన్యము పలుచుఁబడుటచే వారేమి చేయఁ జాలక యెట్లు ముందుజరుపనగునో నిశ్చయించుటకు రాష్ట్ర వేళ నేకాంతసభ యొకటి యొనరించి సోమనాద్రితో సంధి జరుపుటయే నిరసాయమగు మార్గమని నిర్ణయించుకొనిరి.

నిజము ఆలీ సోమనాద్రిని సయ్యదుమియ్యాను ఒక చోఁజేర్చి యిరువురకు సమాధానవాక్యములఁజెప్పి యొకమ త్యము గలుగఁజేసి గతముఁబఱచిపొండని కోరెను. సోమనాద్రి సంధి కంగీకరించి తనవిజయమునకు మూచనగా నొకగొప్ప ఖిరంగిని బహుమతిగాఁ గైకొని తననగరముఁ జేరెను. సోమ నాద్రి విజయలక్ష్మీద్వితీయుఁడై తనపట్టణముఁజేరి తనకు సహాయముగావచ్చి సంగరమునఁ బ్రశంసాపాత్రముగాఁ బనిచేసిన వీరులందఱకు ఆభరణములు, మాన్యములు, ఆయుధములు బహుశక్తిగా నొసంగి తన విశ్వాసమును బ్రకటించెను. బ్రతికినంతకాలము సోమనాద్రి పరాజయమునెఱుంగక శత్రు సైన్యములదాఁకి విజయమునందుచు సమితవిఖ్యాతి గడించెను.

సోమనాద్రి భూపాలుఁడు తిరుపతియాశ్రమకు బయలుదేరి గనికోట, సంద్యాల పాలకులను జయించి ప్రతీసంవత్సరమును సుంకమును గట్టునట్లులఁ గట్టడి చేసెను. తిరుపతిశ్చేత్రముఁ జేరి సోమనాద్రి వేంకటేశ్వరస్వామిని దర్శించి విరాగియై యచటనే దేహమాత్ర చాలించెను.

సోమనాద్రినే సోమనాథభూపాలుఁడని కూడ వ్యవహరించుట గలదు. ఈ మహావీరుఁడు పెక్కుగ్రంథముల నంకిత

మందెను. కవులను గాయకులను బోషించి చిత్రకళల నభిమానించెను. నాడుమొదలు నేటివఱకు గద్వాల సంస్థానము విద్యాభిమానమును దాతృతా రూపమునఁ బ్రకటించుచునే యున్నది. సోమనాదీ భూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౭౦౦ మొదలు ౧౭౭౦ లోగ నుండి యుండును. ఈ సోమనాదీ భూపాలునకు ఇరువురు ధర్మపత్నులు గలరు. ఇద్దఱు కుమారులు జనించిరి. వారు బాలురగుటచే సోమనాదీ యనంతరము కొంగంబయను ప్రథమభార్యారత్నము కొంతకాలము రాజ్యము నేలి యుక్తవయస్సు రాగానే తన భారమునంతయుఁ బెద్ద కుమారునిపైఁ బెట్టెను. జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు తిరుమలరాయఁడు సిత్యసంపాదిత మగు రాజ్యమును జరకాలము పాలించెను. సోమనాదీ భూపాలుఁడు గతించి చిరకాలమైనను ఆయన కీర్తిమాత్ర మింతవఱకు మరుగుపడలేదు. ఆయన యంకితము నొందిన భారత విరాట పర్వాది గ్రంథరాజము లాతని కీర్తిని గొనియాడుచున్నవి. అత్యున్నతములగు దుర్గములు, గోట గోడలు గల నాటి గద్వాలనగర విభవము చెక్కుచెదరక నేటికిని పూర్వప్రశస్తిని జాటుచునే యున్నది. పౌరుషవంతములగు పూర్వరాజ్యములలో నేటివఱకు మిగిలి యున్నవి ప్రోద్బలతో లెక్కింపఁదగియున్నవి. ప్రాచీనవిద్యలపట్ల గౌరవము జూపుచుఁ బండితసన్మానములు గావించుచుఁ బూర్వమర్యాద నిలువఁబెట్టుచున్న యీ సంస్థానరాజమునడ నాంధ్రులక

నాంధ్రేతరులకు నెంతయు గౌరవభావము గలదు. ఇంతటి ప్రశక్తికి గారకుడగు సోమనాది సర్వజనవంద్యుడనుటలో నంశయ ముండదు.

విజయరామరాజు

తాండ్ర పావరాయుడు బొబ్బిలే సంగరమునందు విజయనగరసంస్థానాధీశ్వరుడగు విజయరామరాజును జంపెను. అసంతర మాయనరాణి తన సమీపజాతుల యొద్దనుండి పండ్లెండుసంవత్సరముల బాలునిగొనివచ్చి దత్తతజేసికొని విజయరామరాజు అని యాబాలునకు నామకరణ మొనరించెను. యుక్తవయస్సు వచ్చువఱకు రాణిగా శిబాలునకు సంస్కృతము, ఆంధ్రము, పార్శ్వలోనగుభాషలు నేర్పించి అసంతరము రాజ్యముగూడ నొసంగెను. విజయరామరాజునకు జనకస్థానమునందు అన్నయగు సీతారామరాజుకూడ విజయనగరునకు వచ్చి సోదరునకు సహాయముగాఁ బరిపాలనా వ్యవహారము చూచుచుండెను. క్రమముగా సీతారామరాజునకు సంగరరాజ్యమునందును అపుడు బలవంతముగానున్న సువారియొద్దను బరిచయము మొండయ్యెను. రాజకీయ హారము లన్నియు నాతఁడె మిగుల నేర్పుగా నిర్వహించుచుండెను. విజయరామరాజు తనయన్న పరిపాలనా చాక్ర

యములు విజయనగరమును ముట్టసించి పాళ్లు పంచుకొనఁ జూచిరిగాని కార్యకౌశలండుగ నీతారామరాజు ఆప్రయత్నములన్నియు విధ్వంసము గావించి అంగైయపైనిక సహాయమునఁ బ్రతిపక్షరాజుల రూపుమాపి వారి రాజ్యములను గైకొనెను.

సీతారామరాజు పేరునకు మంత్రిగా నున్నను తానే రాజుగా వ్యవహరించి పూర్వలోసంగిన మాన్యక్షేత్రములు అగ్రహారములు ఆక్రమించి చైతులకుఁ గొలున కొనంగుచుండెను. దానిచేఁ బ్రజలకుఁగూడ నీతనివయి మిగుల నసహ్యము జనించెను. ఈదోషములన్నియుఁ బ్రజలు విజయరామరాజువిగా భావించి యాతనినిగూడ విద్వేషించిరి. సీతారామరాజు ప్రజాభిప్రాయములు పాటింపక తనయిచ్చవోపునఁ జరించుచుండెను. ఈ నూతనపరిపాలనమునకు మిగుల విసికి అసీరము సూరకవి “రామలింగేశ శతక”మున సీతారామరాజును మనసునందుంచుకొని దుష్టరాజులను దూలనాడెను. ఎవరెన్నివిధముల నాందోళనము జరుపుచున్నను సీతారామరాజు పాటింపక తనయిచ్చ వచ్చినటుల వ్యవహరించు చుండెను. విజయరామరాజెటులఁ జెప్పిన నేమివచ్చునో యని పెట్టస్థముగా నుండెను. ఈపరిస్థితులలోఁ గాలము గడపుట ప్రజలకు సాటివారికిఁ గట్టమయ్యెను. అందుచేత విజయనగర తాజ్యము నెటులేని కంపెనీవారికిఁ గట్టిపెట్ట వలయునని సాటి

రాజులందఱు కుట్ర చేయుచుండిరి. సీతారామరాజు కంపెనీ వారితోఁ గలిసి దూరాలోచనలు గావించి తమపై విఘాతము చేయుచున్న జమీందారుల నందఱను జయించెను. జయ పురపు కోట నాక్రమించుకొనెను. ఇంకను ప్రతికూలులని యనుమానముతోఁచిన రాజులనందఱను గారాగృహములం దుంచెను. చండశాసనుఁడై దండనీతిని దీప్రముగా నుపయోగించు సీతారామరాజునెడ సమకాలికులయనూయ మిగుల వృద్ధియై యెను. ఆతనిసాహసకృత్యములు కంపెనీవారికిఁ గూడ సహియ రానివిగా నుండెను. సాటిరాజులందఱు విజయరామరాజునకు 'సీతారామరాజును మంత్రిపదవినుండి తొలగింపవలయు, లేకు న్నచో మేము ప్రతిపక్షులుగా నుండు'మని వర్తమానములంపిరి. ఇవియున్నియు మనస్సునం దుంచుకొని విజయరామరాజు సీతారామరాజున కేమేదియోచెప్పి మంత్రిపదవికి రాజీనామ యిచ్చిం చెను. సీతారామరాజునకుఁ గుమారులు గలరు. విజయరామ రాజునకుఁ బుత్రిసంతానములేదు. విజయరామరాజునకుఁ బుత్రి సంతానము కలుగకపోయినచో తన కుమారుఁడగు పరసింహ గజపతిరాజును బెంచుకొందునని వాగ్దానము గావించుటచేతనే సీతారామరాజు రాజీనామనుబెట్టి యుద్యోగము మాను కొనెనని కొందఱ అందురు.

క్రి. శ. 1778 లో దొరతనమువారు జమీందారులకు భూస్థితియు ఆదాయము ఎంతయున్నదో నిర్ణయించుకొని

పేష్కారులు పరిష్కరింపనెంచి యందఱు నాహ్వానించిరి. పలువురు పరిష్కారార్థము వచ్చిరి. సీతారామరాజు ఈనిర్ణయమునకుఁ దానుగూడ మదరాసునకు వచ్చి దొరతనమువారి యాశ్రయమును సంపాదించుకొని మరల మంత్రియయ్యెను. సీతారామరాజు మంత్రియైనచో మఱలనేమి కల్లోలములు జనించునోయని విజయరామరాజు తోలుత సంశయించెనుగాని ఈ నిర్ణయము కంపెనీవారు కావించినదిగాన నాయన యేమియుఁ జెప్పఁజాలక యంగీకరించెను. సీతారామరాజు నిరంకుశాధికారముతో రాజ్యచక్రము త్రిప్పుచుండెను. హానేనీ భూము లన్నియు నీయనకుఁ గాలుగాఁ నుంటచేఁ బలుకుఁ బడి కూడ మిక్కుటముగా నుండెను. మరలఁ బ్రజాపీడనము గావించ మొదలుపెట్టెను. అడ్డుపడిన తమ కట్టి తిరుగుబాటు కలుగునోయని దొరతనమువారు తటస్థముగా నుండిరి. ఈ యవకాశమును బురస్కరించుకొని సీతారామరాజు మిక్కిలి చొరవ జేయుచుండెను. దొరతనమువారు సీతారామరాజు విషయములో నుపేక్షించిన లాభములేదని క్రీ. శ. 1784 లో నొక ఉపసంఘము నేర్పఱచి ప్రకృత పరిపాలనా విధానమునందుఁ బ్రజాభిప్రాయములు నివేదించ నాజ్ఞాపించిరి. వారు విచారించి యాక్రంది యభిప్రాయముగల నివేదికను ప్రచురించిరి. “విజయనగరము సంస్థానమువలన వచ్చు ఆదాయ మంతయు జమీందారులు తమ స్వంతభర్తులకే వ్యయము గావించుకొను

చున్నారట. పైతుల విషయములో నేమాత్రము శ్రద్ధ గైకొనుటలేదు. పక్షాలు తొమ్మిదితులై తినుట కన్నములేక ఘలమల మాడుచున్నారు. నీటివనతు లేమాత్రము తృప్తికరముగా లేవు. సైన్యముకొఱకుఁ బ్రతినవత్సరము ఐదు లక్షల రూపాయలు వ్యయముచేయుచుంటచే బాక్కసమందలి ధనమంతయు వ్యయమగుచున్నది ఈ విషయములో ఆంగ్ల దొరతనమువారు శ్రద్ధపుచ్చుకొని విజయనగర సంస్థానమును కట్టుబాటులలో నుంచుట చాల నవసరము.” ఈ నివేదిక దొరతనమువారి సంకల్పమునకుఁ దోడయ్యెను. పాలకొండ, జయపురము, గోలుకొండ, ఆక్కలి, కిమిడిలోనగు సంస్థానముల ప్రభువులు సైన్య సహాయము చేయుచుని యొత్తిడి చేయుటయు, గొండలు జమీందారులకు ఖ్యాతి యొసంగి గ్రామములఁ గైకొనుటయు, సాలూరు, పావిపెంట, విషమకొట, కాశీపురము, బొబ్బిలి లోనగు సంస్థానము లేలు ప్రభువులను జెరసాలలోఁబెట్టి సాధించుచుంటయు దొరతనమువారికి దుస్సహముగా నుండెను. బొబ్బిలి పరిపాలకుఁడగు వెంగళ రంగారావు జయిలునుండి మాయోపాయములతోఁ దప్పించుకొని హైదరాబాదునకుఁబాటిపోయి తమ కష్టములు, కంపెవారి యుపేక్షయుఁ దెలిపి నవాబును సహాయముకమ్మనికొని ఈయంశములు గూడ ఉపసంఘమువారు తెలిపిరి.

కంపెనీవారు విజయరామరాజునకు సైనికబలవ
వలయుననియు నీతారామరాజును మంత్రిపదవి

తొలగింప వలయుననియు వార్త బంపగా నందుల కంగీకరించెను. సీతారామరాజునకు విజయరామరాజుగారిచే నుపకారవేతన మిచ్చునట్లు దొరతనమువారు కట్టుబాటు చేసిరి. ఆకట్టుబాటు ప్రకారము సీతారామరాజునకు నెల యొకటికే ఏడు వేల రూపాయల నొసంగుచు మదరాసును విడిచి బయటికి బోవరాదని దొరతనమువారాజ్ఞాపించిరి. ఇవియున్నియు జరిగిన పిదప విజయరామరాజు తాను స్వతంత్రముగా రాజ్యమును బాలించుకొనుచుండెను. పరిపాలనాకౌశల్యము గలవాఁడు గావున నమ్మకమగు నౌకరులను బెట్టి రాజ్యమున మంచి కట్టుబాటులను జేసెను. దొరతనమువారు ఇతర రాజ్యములతోఁ బాటు తన రాజ్యముఁ గూడ హరించుటకె యెన్నో యత్నములు చేయచున్నారనియుఁ గనుగలిగి మెలఁగ కున్నచో విప్లవము తప్పదని తన విధులు సక్రమముగా నెరవేర్చుచుండెను. రాజ్యమునందుఁ బంటలు మందగించుటచే సిస్తులు సకాలమున వసూలు కాకపోయెను. ఆకారణమున విజయరామరాజుచేయునది లేక దొరతనమువారికి నీయవలసియున్న పేష్కాషు గూడ బక్కాయి పెట్టెను. కడకు విజయరామరాజు దొరతనము వారికి ఆఱులక్షల యిరువదియైదువేల రూపాయలు బాకిపడెను. అందుచేఁ గంపెనీవారు విజయనగర రాజ్యమును దాముగైకొని ముప్పదివేలొక్కమాఱుగ నిచ్చునట్లును నెలనెలకుఁ బండ్రిండు వందల రూపాయలు వ్యవయములకు ఇచ్చెద మని

యును విజయరామరాజును బందరులో నుండవలసినదనియు నిర్బంధించిరి. కంపెనీవారు విజయనగరరాజ్యమును ఇతరులకుఁ గొలునక్రియ యత్నించిరి. ఎవరునురాకపోయిరి. ఎట్లు లేని భదనీతితో విజయనగర రాజ్యము పరాధీనము గావించ నెన్నివిధముల యత్నించినను లాభము లేక పోయెను. విజయరామరాజు రాజ్యమునుంచి బందరు పోవుట కెంత మాత్ర మిష్టములేక పోయెను. అంగ్లేయుల యొత్తిడికి సహించజాలక కడకు విజయరామరాజు బందరునకుఁ బ్రయాణ మయ్యెను. రాజ్యమును విడచి బందరులోఁ బరాధీనముగాఁ బడియుండ నాతనిమనస్సు బహుకొనకపోయెను. వెంటనే వెనుకకుమరలి తనరాజ్యమునందున్న సుప్రసిద్ధక్షేత్రరాజమగు పద్మనాభముఁ జేరెను. అది యాంగ్లేయులు గ్రహించి విజయ రామరాజును బందరునకుఁ బొమ్మని మిగుల నొత్తిడిచేయు చుండిరి. ఆయన సమయమునకేదో ప్రత్యుత్తరము వ్రాయుచు బందరునకుఁ బోదాయెను. కంపెనీవారి కిదియంతయు నవమానకరముగా నుంటచే విజయరామరాజునకు ఇరువదినాలుగు గంటలలోఁ బద్మనాభమును విడిచి బందరునకుఁ బోవలసిన ధనియు అట్లు పోవనియెడల సైనికసహాయమున మేము పంపక మానమనియు వర్తమానమందిరి. స్వతంత్రశీలుఁడు పరాక్రమ శాలియునగు విజయరామరాజున కీందేక్షము మిగుల నవమానకరమగు దోచి రాజ్యమునుండి తన్నంపుటకు కంపెనీవా

రెవరని తిరస్కార వాక్యముల నాడి తిరుగుబాటు చేయుటకుఁ గొంత సైన్యమును సమకూర్చెను. పూర్వాభిమానము జాత్యభిమానముగల నాల్గువేలమంది రాచవారు స్వాతంత్ర్యసంగరమునఁ బ్రాణముల వదలుటకు నిశ్చయించి విజయరామరాజు ఐక్యమునఁ జేరిరి రాచవారందఱును బద్మనాభస్వామి దేవళమున సంగరమునఁ బ్రాణమున్నంతవఱకుఁ బాల్గొన వాగ్దానము లొనరించి ప్రసాదమును స్వీకరించిరి. పైవారి యుత్తరువుచొప్పున ఆంగ్లేయ సైనికాధిపతియగు పెండరు గాట్టుగారు సుశిక్షితులగు సేదవందల యేఁబదిమంది భటులతో (క్రీ. శ. 1794 సం॥ జూలయి 10 తేదీకి) నూర్యోదయ మగుసమయమునకుఁ బద్మనాభమునకుఁ జేరిరి. ఉభయులకు సంధికి వీలుకాకపోయెను. విజయరామరాజు స్వాతంత్ర్యము కోలుపోవుట కించుకేని యంగీకరింపక భటులను సంగరమునకు బురికొల్పి తానును ప్రతిపక్ష సైనికుల నెదిరింప బయలువెడలెను. ఉభయదళములకు ముప్పావుగంటసేపు ఘోరముగా యుద్ధముజరిగెను.

విజయరామరాజువెంట ఆంగరక్షకులుగా విజయగోపాలరాజు, వత్సవాయివరసరాజు, దాట్ల అప్పలరాజు, రావుజోగయ్య మొదలగు వీరులు పరివారముతోనుండి ఆంగ్ల సైన్యమును భేదించుటకు ముందునకుఁ ద్రోవతీయుచుండిరి. అందఱికింపై ముందు దావతుఖాన్ అను యవచుఁడు సైన్య

ప్రేల్పిరి. విజయరామరాజు దేహమునకు బలుతావుల గాయములుపడెను. దానిని లెక్కచేయక నాశిత బ్రిటో విద్వోధి నేన నటగుచుండెను. ఒడలినుండి రక్తము విశేషముగాఁ గారుచుంటచే గొంతవేవటికి విజయరామరాజు పశిపోయెను. రాజు పశిపోయిన సంగతి వినినంతనే హతశేషులును పైని కులు చెరరిపాటిపోయిరి. రాజుస్థితి మిగుల దుస్థముగా నుండెను. ఒడలింతయు గాయములతో నిండిపోయెను. ఇంతలో నాంగ్లపైనికులు నాలుగై కుతుపాకులు నొక్కయొక ప్రేల్పిరి. విజయరామరాజు ఘోరమరణము చెనుండెను. కర్నలు పెండర్గాష్టు సంగరము నాపినేయించి యుద్ధప్రదేశమును నిలకించుటకు వచ్చెను. మూడువందల తొమ్మిదిమంది క్షత్రియు పైనికులు వీరమరణము నొంది పశియుండిరి. విజయరామరాజు చుట్టును తొటగట్టినట్లు నూనదిమంది క్షత్రియవీరులు శుపాక దెబ్బలచే జిచ్చిపశియుండిరి. వీరమరణముచేసిన ఆంధ్రవీరులు కళేబరములు ఆంగ్లసేనాధిపతికి మిగుల నాశ్చర్యము కలుగజేసెను. స్వతంత్రసంరక్షణము కలిగిన భటునివలె బోరాడి రణరంగమున నొరిగిన విజయరామరాజు త్యాగము పాశ్చాత్యులకు విస్మయము గూర్చెను. ఆంగ్లపైనికులు క్రమశిక్ష గలవారగుటచేతను శుపాకులు ఫిరంగులు లోనగు మారణ పరికరములు సమృద్ధిగా నుంటచేతను విశేషసప్తమొందక జయించిరి. కంపెనివారి నేనలో బదుముగ్గురు మాత్రమే మర

చేించిరి. అటువదియొక్కరు గాయపడిరి. మహారాజును స్వాతంత్ర్యప్రియుడును ధర్మమూర్తియు నగు విజయరామరాజు మరణము విని దేశమంతయు నొక్కమాటు పరితపించెను.

ఆంగ్లసైనికులు విజయరామరాజుదేహముపై నున్న అమూల్యరత్నభరణములు, దుస్తులు లాగికొనిరి. బొబ్బిలి సంగ్రామములోఁ దాండ్ర పాపారాయనిచేఁ జెద్ద విజయరామరాజుగారు చంపబడిన పదవ ముప్పదితోమ్మది సంవత్సరముల కీసంగరము జరిగెను. ఈ విజయరామరాజు గతింపఁగనే ఆంగ్లేయులు రాజ్యము నాక్రమించుకొనిరి. ఈ ఘోరసంగరవార్త విని రాజ్యముననున్న దనకేమి యపాయము వాటిల్లునోయని విజయరామరాజుభార్య నారాయణబాబును నానుముగల ఎనిమిదిసంవత్సరముల బాలుని డీసికొని మన్నెమఁతఁ బోయెను. ఆంగ్లేయులు ఆబాలుని దల్లిని రప్పించి సంవత్సరమున కింతయని వన్ను గట్టనటుల నేర్పాటుగావించి రాజ్యము నాబాలున కప్పగించిరి.

విజయనగర రాజ్యవిస్తృతియు వైశ్వర్యము స్వాతంత్ర్యాభిలాషయు విజయరామరాజు మరణముతోఁ దగ్గిపోయెను. తరువాత నాకుటుంబమున స్వతంత్రశీలుడఁగు రాజవత్తంసుఁడు జనించుట కవకాశములు లేకపోయెను. అతి విస్తృతమై యాంధ్రదేశమున కంతటికి నాయకరత్నము కాదగిన విజయనగర రాజ్యము క్రమముగాఁ గొంతకొంత